AUTHOR:

AMANTOS,
KONSTANTINOS I.

TITLE:

HO HELLENISMOS TES
MIKRAS ASIAS KATA ...

PLACE:

EN ATHENAIS

DATE:

1919

Master Negative #

92-80507-1

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

884.7
Aml   Amantos, Konstantinos I   1874-1960
..Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ὑπὸ Κωνσταντίνου Ι. Ἀμάντου ... Ἐν Ἀθήναις, Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδερῆ, 1919.
142 p., 1 l. 20½ cm. (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων... 5)

7580

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35mm   REDUCTION RATIO: 11x
IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB
DATE FILMED: 3/18/92   INITIALS JM
FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

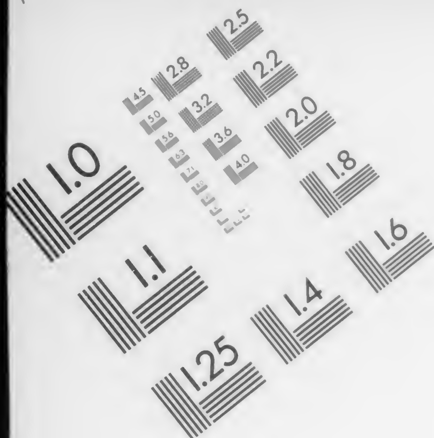

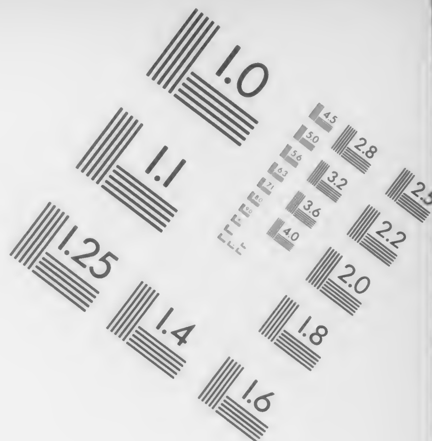
AIIM

Association for Information and Image Management

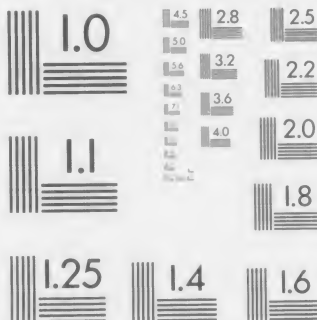
1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910

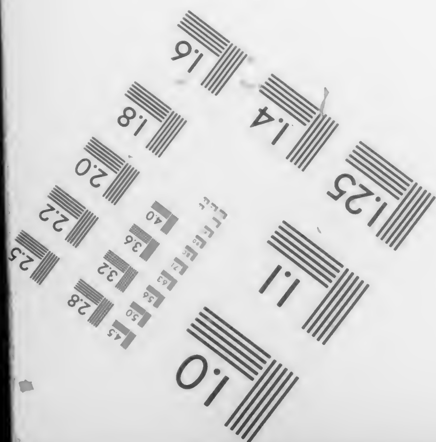
301/587-8202

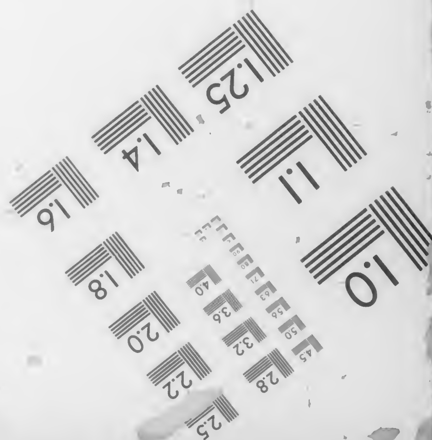

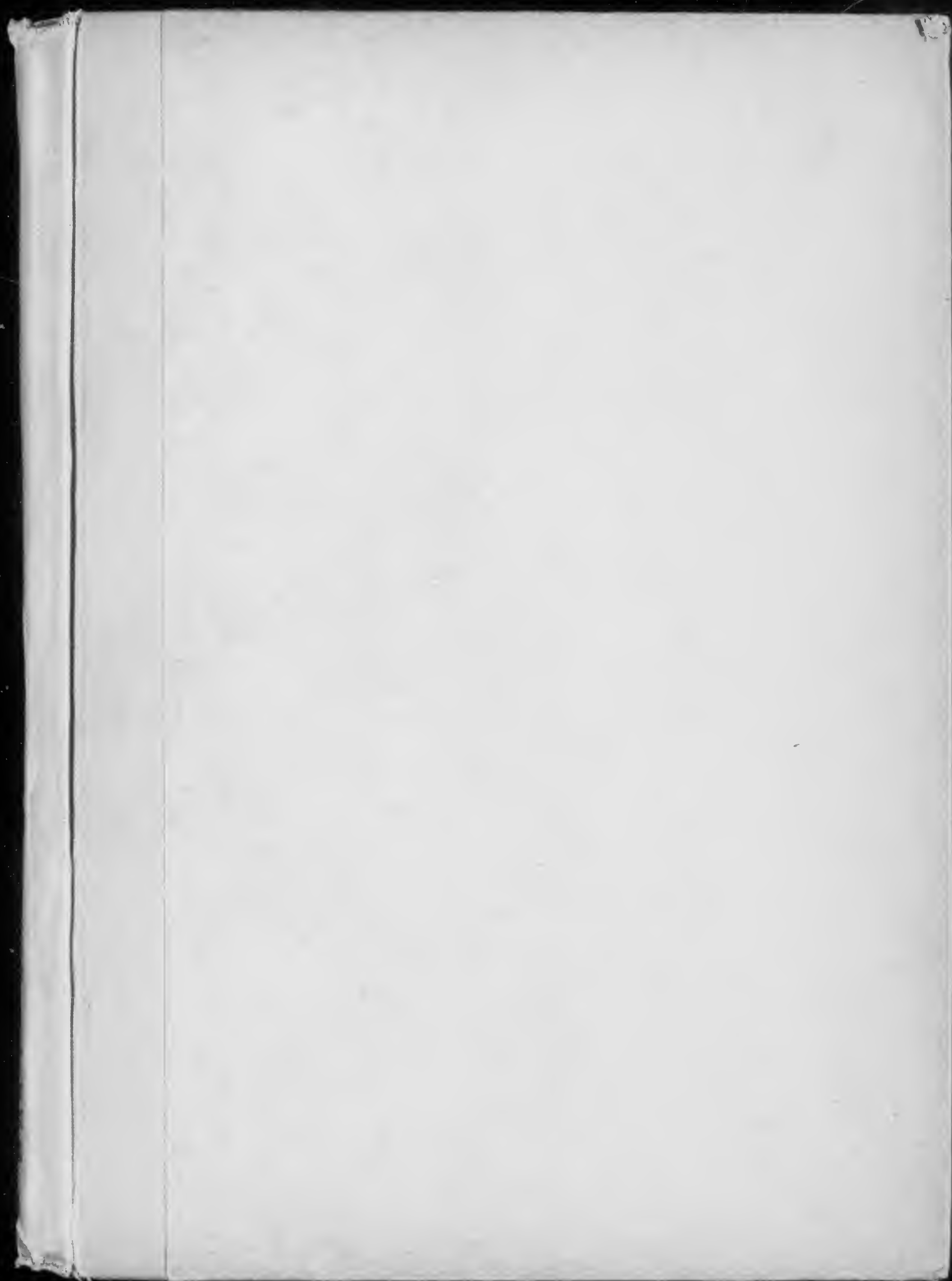

MANUFACTURED TO AIIM STANDARDS
BY APPLIED IMAGE, INC.

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ
(ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ)

5 — 5

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ
ΣΥΝΤΑΚΤΟΥ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1919

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ
(ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ)
5 — 5

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ
ΣΥΝΤΑΚΤΟΥ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1919

Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων κατήρτισεν «Ἐπιτροπείαν Ἐθνικῶν Δημοσιευμάτων» ἀποτελεσθεῖσαν ἐκ τοῦ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκι ὡς προέδρου, τῶν κ.κ. Ν. Γ. Πολίτου, Σπυρ. Σακελλαροπούλου, Χρ. Τσούντα, Δ. Αἰγινήτου, Δ. Γληνοῦ, Στεφ. Δέλτα, Ἀποστ. Δοξιάδου, Γ. Δροσίνη, Κ. Κουρουνιώτη, Α. Κουρτίδου ὡς μελῶν, καὶ τοῦ κ. Π. Μ. Κοντογιάννη ὡς γραμματέως, ἵνα ἐπιμεληθῇ τὴν ἔκδοσιν βιβλίων ἀναφερομένων εἰς τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ἡ Ἐπιτροπεία κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1918 ἀνέθηκεν εἰς τὸν κ. Κωνστ. Ἄμαντον τὴν συγγραφὴν βιβλίου «περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν Μεσαίωνα», τὸ ὁποῖον καὶ ἐκδίδεται νῦν.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ παροῦσα μελέτη ἔχει σκοπὸν τὴν σύντομον ἐπισκόπησιν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν μεσαίωνα μετὰ τῆς συσχετίσεως πρὸς τὴν κυριωτάτην νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Δὲν ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς εἰδικούς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς λογίους, οἱ ὁποῖοι καταγινόμενοι μὲ τὰ σχετικὰ ζητήματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀγνοοῦσι συνήθως τὰ νεώτερα βοηθήματα· ἀναπληροῖ ἐν μέρει καὶ τὴν ἔλλειψιν εἰδικῆς βιβλιογραφίας περὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς ὁποίας ἄλλως ὁ ὄγκος εἶναι τόσον μέγας, ὥστε καταντᾷ ἔργον μακροτέρου χρόνου. Ἀλλ' ἡ σχετικὴ ἀναφορὰ πρὸς τὰ κυριώτατα βοηθήματα ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἐπιτρέπει ἐν τῷ μέλλοντι, παρεχομένου τοῦ ἀναγκαίου χρόνου, καὶ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν εἰδικῶν περὶ Μικρᾶς Ἀσίας βιβλίων τοῦ Texier καὶ Le Bas κατὰ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας. Παρὰ τὴν συντομίαν της εἶναι χρήσιμος ἡ παροῦσα μελέτη, διότι προσφέρει εἰδήσεις καὶ ὁδηγίας ὄχι προσιτὰς εἰς τοὺς πολλούς, χωρὶς νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ μεταφρασθὲν μάλιστα βιβλίον τοῦ Le Bas.

Ἐν Ἀθήναις κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1919

ΚΩΝ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΣ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Ο Ἑλληνισμὸς κατοικεῖ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἀπὸ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, ὑπῆρξε δ᾽ ἔκτοτε μέχρι σήμερον τὸ ἐκπολιτιστικώτερον στοιχεῖον αὐτῆς, τὸ ὁποῖον δὲν ἐδημιούργησε μόνον στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ γεγονότα ἱστορικὰ παγκοσμίου σημασίας, δὲν ἵδρυσε μόνον ἀπειρίαν πόλεων, δὲν ἐκάλλυνε μόνον τὴν χώραν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀλλ᾽ ἔπειτα καὶ ἐπολέμησεν ἐπὶ αἰῶνας κατὰ βαρβάρων Ἀσιανῶν πρὸς διάσωσιν καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἰδίου ἀλλὰ καὶ πρὸς σωτηρίαν τῆς Εὐρώπης. Τὴν ἐκπολιτιστικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀσίας ἐρχόμεθα συντόμως νὰ ἐπισκοπήσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.—ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ Μ. Χ. ΑΙΩΝΟΣ

Τὸ Αἰγαῖον κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.— Αἱ ἀκταὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι κατῳκημέναι κατὰ τὴν δευτέραν π. Χ. χιλιετηρίδα ὑφ᾽ Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι κατελθόντες ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠκολούθησαν διὰ τοῦ Αἰγαίου τοὺς ἡττηθέντας ὑπ᾽ αὐτῶν μικρασιατικοὺς λαοὺς Κᾶρας καὶ ἄλλους εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Ἀσίας. Μόλις ἀντίκρυσαν τὸ Αἰγαῖον οἱ Ἕλληνες ἔγιναν ναυτικοὶ καὶ οὕτω μόνον ἠδυνήθησαν νὰ ἀντικαταστήσωσιν ἢ ὑποτάξωσι τὸν παλαιότερον πληθυσμὸν αὐτοῦ. Ἡ συγγένεια τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ Θρακοφρυγικὰ φῦλα καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ φύσις τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ηὐκόλυ-

ναν τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῶν εἰς τὴν Αἰολίδα καὶ τὴν Ἰωνίαν καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Καρίας. Ἀφοῦ ἔγινεν ἡ ἀρχή, ἐπληθύνοντο ὁσημέραι οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῆς Ἀσίας χωρὶς νὰ ἐμποδίζωνται ὑπὸ τοῦ Αἰγαίου, τὸ ὁποῖον μᾶλλον ἥνωνεν ἢ ἐχώριζε τὰς ἀκτὰς Ἑλλάδος καὶ Μικρᾶς Ἀσίας. Καθὼς λέγει ὁ Adolphe Reinach: «la mer, ici, ne sépare pas: elle unit. Dès le début, elle paraît bien ce qu' elle demeurera à travers l' histoire, un lac grec» (1). Τὴν σπουδαιοτάτην αὔξησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἀποικισμοῦ δεικνύουν καὶ αἱ παλαιόταται ἀποικίαι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Παμφυλίας, καθὼς καὶ ὁ μῦθος τῆς λεγομένης Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας εἰς τὸν Εὔξεινον Ποντον μέχρι τῆς Κολχίδος, τῆς σημερινῆς Λαζικῆς. Ἡ ναυτικὴ αὕτη ἐπικράτησις τῶν Ἑλλήνων ἔσχε τὴν ὡραιοτέραν ἐκδήλωσίν της εἰς τὴν Ὀδύσσειαν τοῦ Ὁμήρου, ὅπου ἐξεικονίσθη ἡ ἀγάπη τοῦ Ἕλληνος πρὸς τὰς περιπετείας τὰς θαλασσινὰς καὶ ὅπου φαίνεται ἡ ἐπίδοσις καὶ ἡ ἐνασχόλησις μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν μὲ τὴν θάλασσαν (2). Μόλις λοιπὸν ἐθαλασσοκράτησαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ πέραν αὐτοῦ, ἐφιλοδώρησαν εἰς τὸν κόσμον ἓν μοναδικὸν ναυτικὸν δημιούργημα, τὴν Ὀδύσσειαν τοῦ Ὁμήρου, ἔκτοτε δ' ὡς ἔθνος, ὄχι πάντοτε ὡς κράτος, περιβάλλουσι

(1). L' Hellénisation du monde antique par V. Chapot, G. Colin, A. Croiset. J. Hatzfeld, A. Jardé, P. Jouguet, G. Leroux, Ad. Reinach, Th. Reinach. Paris 1914 σ. 13. Ὡς γέφυραν ἁπλῆν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος θεωρεῖ τὸ Αἰγαῖον διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ ὁ A. Philippson, Das Mittelmeergebiet, seine geographische und kulturelle Eigenart. Leipzig 1904 σ. 197.

(2). Πβ. Ὀδυσ. Ζ 268: ἔνθα δὲ νηῶν ὅπλα μελαινάων ἀλέγουσιν
πείσματα καὶ σπεῖρα καὶ ἀποξύνουσιν ἐρετμά.
οὐ γὰρ Φαιήκεσσι μέλει βιὸς οὐδὲ φαρέτρη,
ἀλλ' ἱστοὶ καὶ ἐρετμὰ νεῶν καὶ νῆες ἐῖσαι,
ᾗσιν ἀγαλλόμενοι πολιὴν περόωσι θάλασσαν.

μετὰ στοργῆς τὸ Αἰγαῖον καὶ μετὰ τρισχιλιετῆ αὐτόθι βίον ηὐτύχησαν διὰ τοῦ *Ἀβέρωφ* νὰ προσφέρωσι μίαν ἄλλην ὑπηρεσίαν εἰς τὸν κόσμον νικῶντες τοὺς Τούρκους τὸ 1912 πρὸ τῶν στενῶν τῆς Ἕλλης.

Ἡ θάλασσα λοιπὸν ἥνωσε τὴν Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν διὰ τῶν Ἑλλήνων, πρὸ τῶν ὁποίων τάχιστα ὑπεχώρησαν οἱ Φοίνικες καὶ Κᾶρες, οἱ τέως κύριοι τοῦ Αἰγαίου.

Εἶναι ἀληθῶς πολὺ χαρακτηριστικὸν ὅτι μετὰ τὴν διάβασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν οὐδεὶς ἄλλος λαὸς ἐκ τῶν κατοικησάντων ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου κατώρθωσε νὰ διαγωνισθῇ ναυτικῶς καὶ ἐμπορικῶς πρὸς αὐτούς. Οἱ Θρᾷκες, λαὸς πολυάριθμος κατοικήσας ἑκατέρωθεν τῆς Προποντίδος, ἐξηρτήθη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καθ' ὁλοκληρίαν καὶ δὲν ἔγινεν οὔτε ναυτικός· οἱ Βούλγαροι βραδύτερον εἰς μὲν τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Προποντίδα οὐδέποτε κατῆλθον, ἀλλ' εἰς τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἤθελον ἀναπτύξει ναυτικόν, ἐὰν ἦσαν εἰς τοῦτο κατάλληλοι. Ἀλλ' οὔτε οἱ Βούλγαροι, οὔτε οἱ Τοῦρκοι οἱ κυριαρχήσαντες μάλιστα ἐπὶ τόσους αἰῶνας τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὄχι ἁπλῶς τοῦ Αἰγαίου, ἀνέπτυξαν ἐμπορικὸν ναυτικὸν βίον. Τὸ περιβάλλον τῶν τουρκικῶν παραδόσεων μετέβαλλε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξισλαμιζομένους Ἕλληνας εἰς χερσαίους· μόνον εἰς τὸν Πόντον οἱ ἐξισλαμισθέντες Λαζοὶ καὶ Ἕλληνες διετήρησαν τὴν ναυτικήν των ἱκανότητα. Ἐκ τῶν μακρυνῶν κατακτητῶν τῆς Ἀνατολῆς οἱ μὲν Ἄραβες μόνον πειρατείαν καὶ καταστροφὰς καὶ ἐρήμωσιν ἔφεραν εἰς τὸ Αἰγαῖον, οἱ δὲ Ἰταλοί, Βενετοὶ καὶ Γενοβέζοι ἐξεμεταλλεύθησαν ναυτικῶς τοὺς Ἕλληνας τοῦ Αἰγαίου μόνον πρὸς ἴδιον ὄφελος.

Ἡ ἱστορία λοιπὸν δεικνύει ὅτι οὐδεὶς ἄλλος λαὸς μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν κατοικησάντων εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ κατακτησάντων αὐτὴν προσηρμόσθη τόσον καλῶς εἰς τὰς βιολογικὰς ἀνάγκας τοῦ Αἰγαίου, ὅσον ὁ ἑλληνικός, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε τὸν

ναυτικὸν βίον πολὺ πέραν αὐτοῦ καὶ τὸ ἐμπόριον εἰς βαθεῖαν ἀκτῖνα προάγουσαν οἰκονομικῶς καὶ τοὺς γειτονικοὺς λαούς. Τὸ Αἰγαῖον εἶναι τὸ ἀκτινοβόλον κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Δυτικὴ Ἀσία εὐρωπαΐζει. — Εἰς τὴν ἐπέκτασιν τὴν ταχεῖαν τῶν Ἑλλήνων ἐν Ἀσίᾳ συνετέλεσε καὶ ἡ ὁμοιότης τῆς χώρας, τὸ αὐτὸ εὔκρατον κλῖμα, τὸ πλῆθος τῶν λιμένων καὶ κόλπων καὶ τέλος ἡ εὐφορία τῆς γῆς. Ἰδίως ἡ περιοχὴ τῶν ποταμῶν ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἀτταλείας μέχρι τοῦ Βοσπόρου καθὼς καὶ τὰ βόρεια καὶ νότια παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπέστησαν πρῶτα τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξευρωπαΐσθησιν. Ἡ σειρὰ τοῦ κεντρικοῦ ὀροπεδίου ἦλθε μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον. Τὴν εὐρωπαΐζουσαν φύσιν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰκονίζει καλῶς ὁ Reclus, τοῦ ὁποίου προτιμῶμεν νὰ παραθέσωμεν αὐτὰς τὰς λέξεις(¹). «La partie occidentale de l'Asie Mineure est un exemple frappant de ce que les divisions conventionnelles ont d'arbitraire. En effet, les îles, les péninsules, les vallées fluviales de l'Anatolie jusqu' aux montagnes et aux plateaux de l'intérieur n'ont nullement le caractère asiatique; elles appartiennent geographiquement aussi bien qu'historiquement à l'Europe. Des deux côtés le climat se ressemble, les rivages ont même aspect et même rivation; les populations de même race se sont établies en face les unes des autres; un même mouvement historique les a entraînées vers de semblables destinées. Au lieu de séparer l'Hellade et l'Anatolie, la mer Egée les a reunies au contraire par des échanges incessants de denrées et de voyagers; comme au temps d'Hérodote, Athènes et Smyrne, qui se regardent par dessus les flots,

(¹). Nouvelle Géographie Universelle τ. 9 Paris 1884 σ. 463.

sont restées villes grecques en dépit des conquêtes et des invasions barbares».

Εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἀποδίδει ὁ Στράβων ὄχι ἀδίκως καὶ τοὺς μακροὺς πολέμους (Γεωγρ. 572): «*ἡ εὐδαιμονία τῆς χώρας τῆς ἐντὸς Ἅλυος μάλιστα δὲ τῆς παραλίας, δι' ἣν ἐπιθέσεις ἐγένοντο αὐτῇ πολλαχόθεν καὶ διὰ παντὸς ἐκ τῆς περαίας ἢ ἐπ' ἀλλήλους ἰόντων τῶν ἐγγύς. Μάλιστα μὲν οὖν κατὰ τὰ Τρωϊκὰ καὶ μετὰ ταῦτα τὰς ἐφόδους γενέσθαι καὶ τὰς μεταναστάσεις συνέβη τῶν τε βαρβάρων ἅμα καὶ τῶν Ἑλλήνων ὁρμῇ τινι χρησαμένων πρὸς τὴν τῆς ἀλλοτρίας κατάκτησιν.*»

Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. — Ὑπὸ τῶν ὅρων τούτων εὐνοηθέντες οἱ Ἕλληνες ἐγκατέστησαν ἄφθονοι εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς χρόνους τοὺς ὁποίους μετ' ἀκριβείας δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν, πάντως πρὸ τοῦ 1000 π. Χ.

Ὁ ἀποικισμὸς φυσικὰ δὲν διεξήχθη πάντοτε ἄνευ ἀγώνων, τοὺς ὁποίους ἀπηχεῖ ἡ *Ἰλιὰς* τοῦ Ὁμήρου εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες, ὅπερ ἀποδεικνύει τὸ πολυάριθμον αὐτῶν, ὅπως καὶ τὸ ἄλλο γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τοῦ ἐνάτου καὶ ὀγδόου αἰῶνος ἤρχισε μεγάλη ἀποικιστικὴ κίνησις πρὸς τὴν Μαύρην Θάλασσαν, ἡ ὁποία διὰ τοὺς τολμηροὺς Ἴωνας πρὸ πάντων δὲν ἦτο Μαύρη ἀλλ' Εὔξεινος Πόντος. Ἡ ἀποικιστικὴ αὕτη κίνησις ἐγέμισε κατ' ἀρχὰς τὴν Προποντίδα καὶ τὴν νότιον πλευρὰν τοῦ Εὐξείνου μὲ ἑλληνικὰς ἀποικίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἔπειτα ἐστάλησαν ἄλλαι εἰς τὴν Κριμαίαν καὶ τὰ νότια τῆς Ῥωσσίας.

Μόνοι οἱ Μιλήσιοι ἐκαυχῶντο ὅτι ἔστειλαν ὀγδοήκοντα ἀποικίας πρὸ πάντων εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον, *ἀλλ'* ἔπειτα καὶ μέχρι Αἰγύπτου εἰς τὴν Ναύκρατιν. Τίς οἶδε μὲ πόσους ἀγῶνας καὶ πόσας θυσίας οἱ Ἕλληνες ναυτίλοι ἤνοιξαν τὸν ψυχρὸν βορρᾶν εἰς τὸν πολιτισμὸν τοῦ Αἰγαίου; Κανεὶς δὲν

μᾶς διηγήθη λεπτομερῶς τὴν μακρὰν αὐτὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μόνον σχεδὸν ὀνόματα μᾶς παρεδόθησαν ὑπὸ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν. Οὐδὲ γνωρίζομεν ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν συνοικισμῶν τοῦ Πόντου. Πόλεις κατεστρέφοντο ὑπὸ τῶν Κιμμερίων Σκυθῶν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠμπόδιζε τὴν ταχεῖαν ἀνάκτισιν αὐτῶν οὔτε τὴν περαιτέρω πορείαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καθὼς λέγει ὁ Leroux, «Les Hellènes savaient se faire accepter pacifiquement et se rendre utiles aux indigènes. Les Scythes eux—mêmes les plus farouches des peuples qu' ils rencontraient sur des rivages du Pont--Euxin, se civilisèrent rapidement au contact des colons» (1).

Διὰ τῶν ἀποικιῶν τούτων ἠνοίχθη ὁ Βορρᾶς εἰς τὸ ἐμπόριον, ὅπως διὰ τῶν Εὐρωπαίων ἐν νεωτέροις χρόνοις αἱ μισόξενοι χῶραι τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς. Ἡ ὑπηρεσία αὕτη τῶν Μικρασιατῶν πρὸς τὸν Βορρᾶν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν παρασχεθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν μεσαίωνα διὰ τῆς ἐμπορικῆς πόλεως Χερσῶνος καὶ διὰ τῆς μεταδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Ρώσσους.

Ἐνῷ ἡ Μίλητος διὰ τοῦ ἐμπορίου, τοῦ μεγάλου ναυτικοῦ (διὰ τοῦ ὀνόματος *ἀειναῦται* ἐκαλεῖτο χαρακτηριστικῶς δικαστικὴ ἀρχὴ τῆς Μιλήτου συνεδριάζουσα ἐπὶ πλοίων) καὶ τῶν ἀποικιῶν παρέσχε μοναδικὰς οἰκονομικὰς καὶ ἐκπολιτιστικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἄλλη πόλις, ἡ Φώκαια ἐξαπέστελλεν εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς Μεσογείου ἀποικίας, ἐκ τῶν ὁποίων μία, ἡ Μασσαλία, ὑπῆρξε κέντρον ἐκπολιτιστικὸν διὰ τὴν ἀρχαίαν Γαλλίαν μοναδικόν. Εἰς τὴν δυτικὴν Μεσόγειον ἔστειλαν πλῆθος ἀποικιῶν καὶ οἱ Δωριεῖς τῆς Ρόδου καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Ἀσίας.

(1). Ἐν L' Hellénisation du monde antique σ. 200. Περὶ τῶν ἀποικιῶν τοῦ Πόντου ἰδὲ καὶ L. Bürchner, Die Besiedelung des Pontus durch die Milesier I Kempten 1885.

Ἡ Κύπρος ἀπῳκίσθη κατὰ τὴν δευτέραν π. Χ. χιλιετηρίδα ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἡ Παμφυλία, ἡ ὁποία ὅμως ἔλαβεν ἔπειτα καὶ νέους ἀποίκους Ἴωνας καὶ Δωριεῖς ἐκ τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ὑποδεικνύει (1).

Ἄλλαι ἀποικίαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἱ αἰολικαὶ καθὼς καὶ αἱ ἰωνικαὶ τοῦ κόλπου τῆς Ἐφέσου ὑπῆρξαν γεωργικαὶ καὶ διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν πεδιάδων τοῦ Καΐκου καὶ Καΰστρου αὗται ἐπολλαπλασίασαν τὸν αὐτόθι πληθυσμὸν καὶ συνετέλεσαν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν βαθμιαίαν διείσδυσιν εἰς τὸ ἐσωτερικόν (2).

Ὁ πρῶτος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι μικρασιατικός.— Ὁ πλοῦτος ὁ συγκομισθεὶς ἐκ τῆς ποικίλης δράσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἰδίᾳ τῆς Μιλήτου συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Βεβαίως πολὺ πρὸ τούτου Αἰολεῖς καὶ Ἴωνες ὁμοῦ ἀνέπτυξαν μεγάλην ἐπικὴν ποίησιν, τῆς ὁποίας ἡ τελειοτάτη ἐκδήλωσις εἶναι τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἀληθῶς χαρακτηριστικόν: ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσίας ὁ ἀγωνιζόμενος μέχρι σήμερον κατὰ τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος ἔμελλε νὰ δώσῃ ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς αὐτοῦ τὰ πνευματικὰ δημιουργήματα τοῦ Ὁμήρου εἰς τὸν κόσμον. Ἀλλὰ δὲν ἔδωκε μόνον τὴν ἐπικὴν ποίησιν ἐν τῇ τελειοτάτῃ της μορφῇ. Ἡ λυρικὴ ποίησις ἂν δὲν εἶναι μοναδικὸν ἄνθος τῆς Μικρᾶς

(1) Albert Thumb, Handbuch der griechischen Dialekte. Heidelberg 1909 σ. 282 καὶ 298.

(2). Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μιλήτου καὶ βραδύτερον κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἡ Ἔφεσος ὑπῆρξεν ἐμπορικὸν κέντρον, καθὼς εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Στράβωνος: «ἡ δὲ πόλις τῇ πρὸς τὰ ἄλλα εὐκαιρίᾳ τῶν τόπων αὔξεται καθ' ἑκάστην ἡμέραν *ἐμπόριον οὖσα μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν τὴν ἐντὸς τοῦ Ταύρου*» (Γεωγρ. 641)... ... ἡ Ἔφεσος «τῶν ἀπὸ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὑποδοχεῖον κοινὸν ἐστιν» (Γεωγρ. 577).

᾿Ασίας ἐκαλλιεργήθη ὅμως ἐν αὐτῇ μετ᾿ ἴσης καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐπιτυχίας. Καλλῖνος, Μίμνερμος, Ἱππῶναξ, Ἀλκαῖος, Σαπφώ, Ἀνακρέων εἶναι ὀλίγοι ἐκ τῶν πολλῶν λυρικῶν της. Ἡ φιλοσοφία ἔλαβε τὴν ἀρχήν της ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀσίᾳ καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Μίλητον, ὅπου ἔχομεν κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα τοὺς πρώτους τρεῖς ἐρευνητὰς τῆς *ἀρχῆς τῶν ὄντων*, τὸν Θαλῆν, Ἀναξίμανδρον καὶ Ἀναξιμένη(¹). Ἄλλη πόλις τῆς Ἰωνίας, ἡ μικρὰ Κολοφών, ἔδωκε τὸν Ξενοφάνη, περίφημον διὰ τὰς παρατηρήσεις του περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ καὶ ἡ Σάμος τὸν Πυθαγόραν, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις ὑπερέβη πολὺ τὰ ὅρια τῆς Ἰωνίας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μιλήτου ὑπὸ τῶν Ἀσιανῶν τὸ 494, τὸ κέντρον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης μετετοπίσθη καὶ οἱ κυριώτατοι Ἴωνες φιλόσοφοι τοῦ πέμπτου αἰῶνος κατάγονται ὁ μὲν Ἡράκλειτος ἐκ τῆς Ἐφέσου, ὁ δ᾿ Ἀναξαγόρας ἐκ τῶν Κλαζομενῶν. Ὁ πρῶτος ἐκ τούτων εἶναι ὁ πατὴρ τῆς θεωρίας τῆς μεταβολῆς τῶν ὄντων (*πάντα ῥεῖ*), ὁ δ᾿ Ἀναξαγόρας ὁ διδάξας ὅτι ὁ *νοῦς* κυβερνᾷ τὸν κόσμον ὑπῆρξεν ὁ μεσολαβήσας μεταξὺ τῆς ἐρεύνης περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου τῶν Ἰώνων καὶ τῆς ἐρεύνης περὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος. Ἴων ἐκ τῶν Ἀβδήρων, ἀποικίας τῆς Τέω, ἦτο καὶ ὁ δαιμόνιος Δημόκριτος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς θεωρίας *τῶν ἀτόμων*. Πλὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἱστοριογραφία ἔλαβε τὴν ἀρχήν της ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος) ἀναδείξασα μάλιστα κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἕνα τῶν χαριτωμένων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸν Ἡρόδοτον. Ἐπίσης ἡ γλυπτική, ἡ σχεδίασις πόλεων (Ἱππόδαμος ὁ Μιλήσιος), ἡ πρώτη χαρτογραφία ἔλαβον ἀρχὴν ἢ μεγάλην ὤθησιν ἐξ Ἰωνίας.

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσίας ἀφοῦ ἐχρησιμοποίησε δεξιῶς τὸν ὑπάρχοντα αὐτόθι στοιχειώδη Λυδικὸν καὶ Καρικὸν πολιτισμὸν καὶ διὰ τῶν Λυδῶν ἐγνώρισε τὴν Ἀνατολὴν (¹), ἀνέπτυξεν αὐτὸν περαιτέρω καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ λυδικοῦ κράτους (546) ὑπὸ τῶν Περσῶν ἤρχισε νὰ ἐπιδρᾷ ἐπ᾿ αὐτούς. Οἱ Πέρσαι ἐχρησιμοποίησαν κατ᾿ ἀνάγκην καὶ Ἕλληνας εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὸν στρατὸν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἡ δὲ ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου εἰς τὴν Εὐρώπην μέχρι τοῦ Δουνάβεως ὠφέλησε κυρίως τοὺς παρακολουθήσαντας αὐτὴν Ἴωνας, διότι ἠνοίχθη ὁ γεωγραφικὸς καὶ καθόλου ὁ πνευματικὸς αὐτῶν ὁρίζων εὐρύτερον (²).

Ἐν συνόλῳ ὅμως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ περσικὴ κατοχὴ ὅσον χαλαρὰ καὶ ἂν ἦτο ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως τοῦ περσικοῦ κέντρου, ἠλάττωσε τὴν ἀκμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ ὁποίου κυριώτεροι ἀντιπρόσωποι πλέον γίνονται μετὰ τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμῖνα καὶ τὰς Πλαταιὰς οἱ Ἴωνες τῆς Ἑλλάδος, ὄχι τῆς Ἀσίας. Ἀληθῶς ὀλίγα μέρη τῆς γῆς δύνανται νὰ δείξουν τόσην ἐκπολιτιστικὴν δρᾶσιν εἰς τόσον μικρὸν χῶρον καὶ χρόνον.

Πολιτικοὶ τῆς Ἑλλάδος στρέφουσι τὴν προσοχήν των εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. — Πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν Ἐρετριέων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων ἀνεγνώρισαν τὴν ἀλληλεγγύην καὶ τὴν κοινότητα συμφερόντων τῶν ὀχθῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐβοήθησαν τοὺς Μικρασιάτας εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν. Οἱ ἀγῶνες τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰς τὴν Μυκάλην ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην μεγάλην *ἑνωτικὴν* προσπάθειαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας.

Ἀφ᾿ ὅτου οἱ Ἴωνες τῆς Ἀττικῆς, οἱ Ἀθηναῖοι ἔγιναν οἱ

(¹). Ἰδ. Hans von Arnim, Die europäische Philosophie des Altertums ἐν Hinneberg's, Kultur der Gegenwart I, 5 σ. 119.

(¹). Georges Radet, La Lydie et le monde Grec au temps des Mermnades (687—546) Paris 1893σ. 281 πβ. καὶ David Hogarth, Ionia and the East, Oxford 1909.

(²) Πβ. A. Bouché - Leclerq, Lecons d' histoire grecque Paris 1900 σ. 274.

ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, μεγάλοι πολιτικοὶ ὑπεστήριξαν τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ἀσίας καὶ προσεπάθησαν παντοιοτρόπως νὰ τὸν προαγάγωσι. Παραλείπομεν τὰς νήσους, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ ἑξῆς εἶναι συνηνωμέναι μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς κυρίας Ἑλλάδος. Δὲν εἶναι ὅλως διόλου τυχαῖον, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς συνεννοηθεὶς τυπικῶς μετὰ τῶν Περσῶν κατέφυγε καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν Ἰωνίαν. Ἄλλος εὐγενὴς πολιτικὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Κίμων πολεμεῖ κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Εὐρυμέδοντα ποταμὸν τῆς Παμφυλίας καὶ εἰς τὴν Κύπρον, συμβολίσας οὕτω τρόπον τινὰ κατὰ χαρακτηριστικώτατον τρόπον τὸν σύνδεσμον τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ κόλπου τῆς Ἀτταλείας, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἡ νῆσος αὕτη ἀπομονοῦται τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ τὴν νίκην τῶν Σπαρτιατῶν ὁ μακιαβελικὸς ἀλλ' ἱκανώτατος πολιτικὸς Λύσανδρος ἔστρεψε κατόπιν μακρᾶς προεργασίας τὴν προσοχὴν τῆς Σπάρτης πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καί, ἐνῷ πρὶν ἐθεωρεῖτο φίλος τῶν Περσῶν, διὰ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου πρὸς αὐτοὺς ἀνυψώθη εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔλαβε μεγάλην δύναμιν. Ὁ Judeich μάλιστα τὸν θεωρεῖ διὰ τὴν ἐργασίαν του ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρόδρομον τρόπον τινὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (¹).

Ἡ παραγκώνισις τοῦ Λυσάνδρου διὰ τοῦ Ἀγησιλάου, ἠθικοῦ καὶ ἱκανοῦ στρατιωτικοῦ ἀλλ' ὄχι μεγάλου πολιτικοῦ, δὲν ἀπέβη οὐσιωδῶς ὠφέλιμος εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐν πάσῃ παριπτώσει εἶναι γεγονὸς ἐνδιαφέρον ὅτι καὶ ἡ Σπάρτη ἐπολέμησε κατὰ τῶν Περσῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐνίσχυσε τὸν Ἑλληνισμὸν αὐτόθι.

Ἡ περίεργος ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Κῦρον κατὰ τοῦ Ἀρταξέρξου ἔδειξε τὴν μεγάλην ἀνικανότητα τοῦ

(¹). Kleinasiatische Studien, Marburg 1892 σ. 7.

περσικοῦ κράτους, ἐγνώρισε δὲ καὶ τὴν Ἀσίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ ὡραίου βιβλίου τοῦ Ξενοφῶντος, τῆς *Ἀναβάσεως*. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Λύσανδρον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὰ μεγάλα πολιτικὰ σχέδια ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, φαίνεται δ' ὅτι ὁ Ξενοφῶν διὰ τῆς *Ἀναβάσεως* καὶ τῆς *Κύρου Παιδείας*, ἔθελξε καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν εἵλκυσεν εἰς Ἀσίαν (¹).

Ὅλα τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ καθόλου ἡ ἐπικοινωνία Ἑλλήνων καὶ Περσῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρῶτον μὲν ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν ἀποίκων εἰς τὸ ἐσωτερικόν, δεύτερον δὲ ηὐκόλυναν καὶ προπαρασκεύασαν τὴν ἀνάμιξιν Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν εἰς μεγαλύτερον βαθμηδὸν παρ' ὅσον τοῦτο ἐγίνετο μέχρι τοῦδε εἰς τὰ παράλια. Διότι βέβαια οἱ ἐλθόντες εἰς Ἀσίαν Ἕλληνες βαθμὸν διεσταυρώθησαν μετὰ τῶν Καρῶν καὶ Λυδῶν καὶ ἄλλων ἰθαγενῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐξηλληνίζοντο ἕνεκα τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Τώρα ὅμως ηὔξησε πολὺ καὶ ὁ ἀριθμός τῶν ἐρχομένων ἐκ τῶν νήσων καὶ ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἀποίκων, οἱ ὁποῖοι ἔπαυσαν πλέον νὰ ζητοῦν τὰς ἀκτὰς μόνον τῆς Μεσογείου καὶ στρέφονται καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν εὔκολον ἐπικοινωνίαν Ἑλλήνων καὶ Μικρασιατῶν δεικνύει σαφῶς τὸ Καρϊκὸν Κράτος τοῦ Μαυσώλου, (²) ὁ ὁποῖος προσεκάλεσε πλῆθος καλλιτεχνῶν καὶ ῥητόρων εἰς τὴν αὐλήν του. Τὸν θάνατόν του (353) ὕμνησαν οἱ ῥήτορες καὶ τὸν τάφον του κατεσκεύασαν μεγαλοπρεπῆ οἱ καλλιτέχναι. Ὅ,τι ἔκαμεν ὁ Μαύσωλος πρὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔγινε σύνηθες μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον. Οἱ ἰθαγενεῖς ἡγεμόνες τῆς Ἀσίας ἐζήτουν μόνοι των τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ὁ ὁποῖος κατὰ χαρακτηριστικὸν τρόπον οὐδέποτε διὰ τῆς βίας ἐπεβλήθη.

(¹). Πβ. John Mahaffy, The Progress of Hellenism in Alexander's Empire, Chicago and London 1905 σ. 3 κέξ.

(²). Judeich, Kleinasiatische Studien σ. 226 κέξ.

Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ Διάδοχοι. Ἵδρυσις Ἑλληνικῶν πόλεων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. — Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἥνωσε τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ οὕτω κατέστησεν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ καταλάβῃ ὄχι μόνον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἀλλὰ νὰ προχωρήσῃ μέχρι τοῦ Ἰαξάρτου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ. Δύναται κανεὶς νὰ φαντασθῇ τὴν νέαν λάμψιν καὶ τὸ γόητρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ. Πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶχον ὑποχωρήσει ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὅλοι οἱ λαοὶ καὶ ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν τὴν στασιοδρομίαν των μὲ ἕνα Ὅμηρον.(1) Ἡ προσθήκη τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι εὐνόητον ὅτι ἐμάγευσε τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ αὐτοῦ τοῦ Τουρκεστάν, τοῦ Ἀφγανιστὰν καὶ καὶ τῶν Ἰνδιῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου ηὐκόλυνεν ὁ πολὺς ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἀσίας, ὁ ὁποῖος παρηκολούθησε τοὺς Διαδόχους καὶ κατῴκησε τὸ πλῆθος τῶν πόλεων τῶν κτισθεισῶν ὑπ' αὐτῶν. Βεβαίως καὶ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μυριάδες Ἑλλήνων ἦλθον τώρα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας καὶ ἡ φυγὴ τόσου πληθυσμοῦ ἠμπορεῖ ἐν μέρει νὰ μᾶς ἑρμηνεύσῃ τὴν εὔκολον ὑποταγὴν τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων.

Οἱ Ἕλληνες ἀφήσαντες τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου, τὰς ὁποίας πρὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀνεζήτουν, ἵδρυον τώρα μεσογείους πόλεις καὶ διέδιδον ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος δὲν ἵδρυσε πόλεις ἑλληνικὰς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ,(2) ἀλλὰ πέραν αὐτῆς, πρὸ πάντων ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑπῆρχον πρότερον Ἕλληνες, εἰς τὸ Τουρκεστάν, τὸ Ἀφγανιστάν. Ἐκεῖθεν ἔφθασεν

(1). Ἀνυπολόγιστος εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ὁμήρου καὶ εἰς τὴν ἐξελλήνισιν τῆς Ἀσίας. Τὴν γνωστὴν μεγιστην ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἐπίδρασιν δεικνύουν καὶ οἱ ὡραῖοι λόγοι τοῦ ῥήτορος Ἀριστείδου (Keil XVII, 15): «Ὅμηρος, ὁ κοινὸς τοῖς Ἕλλησι τροφεὺς καὶ φίλος ἐκ πατέρων τε καὶ παιδὸς ἑκάστῳ».

(2). Alfred Baumbach, Kleinasien unter Alexander dem Grossen 19.1.

ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐπίδρασις ἡ ἑλληνικὴ διὰ τοῦ Θιβὲτ μέχρι Κίνας καὶ Ἰαπωνίας, διὰ τῶν Ἰνδιῶν μέχρι Σουμάτρας (1). Ἐδείχθη τότε ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπὸ εὐνοϊκοὺς ὅρους κατοικοῦσι καὶ τὰ μεσόγεια, δὲν ἀναζητοῦσι μόνον τὰς ἀκτάς.

Τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν μετέφερε τὴν ἕδραν του ἐκ Βαβυλῶνος εἰς νέαν πόλιν, τὴν Σελεύκειαν παρὰ τὸν Τίγρητα. Ἡ Μηδία, ἡ Μεσοποταμία, ἡ Συρία εἶδον πλῆθος πόλεων ἑλληνικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰς περισσοτέρας ἔκτισε Σέλευκος ὁ Πρῶτος (2). Κατὰ τὸν Bevan (3) ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας κατὰ τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα π. Χ. ἤνοιξε τὴν ὁδὸν τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς Μεσογείου μέχρι τοῦ Παμίρ.

Τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ἱδρύθησαν εἰς τὴν Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν, ἔκαμε τὸν Mommsen νὰ ὀνομάσῃ τὰς χώρας ταύτας *Νέαν Μακεδονίαν* (4). Ἡ ἐπίδρασις ἡ

(1) Πβ. Chapot ἐν L'Hellénisation du monde antique σ. 308.

(2) Ἀππιαν. Συρ. 57: *«Πόλεις δὲ ᾤκισεν ἐπὶ τὸ μῆκος τῆς ἀρχῆς ὅλης ἑκκαίδεκα μὲν Ἀντιοχείας ἐπὶ τῷ πατρί, πέντε δὲ ἐπὶ τῇ μητρὶ Λαοδικείας, ἐννέα δὲ ἐπωνύμους ἑαυτοῦ, τέσσαρας δ' ἐπὶ ταῖς γυναιξί, τρεῖς Ἀπαμείας καὶ Στρατονίκειαν μίαν. Καὶ εἰσὶν αὐτῶν ἐπιφανέσταται καὶ νῦν Σελεύκειαι μὲν ἥτε ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ, Λαοδίκεια δὲ ἡ ἐν τῇ Φοινίκῃ καὶ Ἀντιόχεια ἡ ὑπὸ τῷ Λιβάνῳ ὄρει καὶ ἡ τῆς Συρίας Ἀπάμεια. Τὰς δὲ ἄλλας ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἢ Μακεδονίας ὠνόμαζεν ἢ ἐπὶ ἔργοις ἑαυτοῦ τισιν ἢ ἐς τιμὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως· ὅθεν ἔστιν ἐν τῇ Συρίᾳ καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτὴν ἄνω βαρβάροις πολλὰ μὲν ἑλληνικῶν, πολλὰ δὲ μακεδονικῶν πολισμάτων ὀνόματα, Βέρροια, Ἔδεσσα, Πέρινθος, Μαρώνεια, Καλλίπολις, Ἀχαΐα, Πέλλα, Ὠρωπός, Ἀμφίπολις, Ἀρέθουσα, Ἀστακός, Τεγέα, Χαλκίς, Λάρισα, Ἥραια, Ἀπολλωνία· ἐν δὲ τῇ Παρθυηνῇ Σώτειρα, Καλλιόπη, Χάρις, Ἑκατόμπυλος, Ἀχαΐα· ἐν δ' Ἰνδοῖς Ἀλεξανδρόπολις· ἐν δὲ Σκύθαις Ἀλεξανδρέσχατα. Καὶ ἐπὶ ταῖς αὐτοῦ Σελεύκου Νίκαις, ἔστι Νικηφόριόν τε ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ καὶ Νικόπολις ἐν Ἀρμενίᾳ τῇ ἀγχοτάτῳ μάλιστα Καππαδοκίας».*

(3) Edwin Bevan, The House of Seleucus. London 1902 τ. 1, σ. 16.

(4) Theodor Mommsen, Römische Geschichte, ἔκδ. ἕκτη τόμ. 5 (1909) σ. 450.

ἑλληνικὴ ἔφθασε μέχρι τῶν Ναβαταίων, ἤτοι τῶν Ἀράβων τῆς Πετραίας Ἀραβίας. Οἱ Ἑβραῖοι ἀντέστησαν ἐθνικῶς κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠμπόδισε τὴν ἐξάπλωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὄχι μόνον Ἑβραῖοι ἔγραψαν ἑλληνιστὶ (Ἰώσηπος, Φίλων) ἀλλ' ὅπερ καὶ τὸ χαρακτηριστικώτατον, τὸ ***Εὐαγγέλιον*** προελθὸν ἐκ τῶν σπλάγχνων τῆς χώρας τῶν Ἑβραίων ἐγράφη ὄχι εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἀλλ' εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ δι' αὐτῆς διεδόθη περαιτέρω.

Ἀλλὰ δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, οὔτε εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Βακτριανῆς καὶ τῶν Ἰνδιῶν (1), ὅπου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μᾶλλον οἰκειοθελῶς, ὄχι διὰ κατακτητικῆς βίας διετηρήθη.

Ἀλλ' ἀφοῦ ὑπῆρχον τόσοι Ἕλληνες διὰ τὴν ἵδρυσιν νέων πόλεων ἑλληνικῶν ἐκεῖθεν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἶναι φανερὸν ὅτι ἐν αὐτῇ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ σοβαρὰ ἐθνικὴ κατ' αὐτῶν ἀντίδρασις. Οἱ Διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐκάλυψαν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ πλῆθος πόλεων, τῶν ὁποίων ἴσως οὔτε τὰ ὀνόματα ὅλα γνωρίζομεν.

Μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον ἤλλαξεν ἡ φυσιογνωμία τῆς χώρας· ἀντὶ τῶν καλυβῶν καὶ τῶν πτωχῶν χωρίων τῶν ἐντοπίων ἱδρύονται πόλεις ἑλληνικαὶ (2) μὲ τείχη καὶ ἀκροπόλεις, μὲ ἀγορὰς καὶ στοάς, μὲ μεγάλα δημόσια οἰκοδομήματα, θρησκευτικὰ ἢ πολιτικά, μὲ στάδια καὶ θέατρα, μὲ τοπικὰς βουλὰς *(κοινά)*. Οἰκονομικὸς καὶ πνευματικὸς βίος ἀνώτερος, πλοῦτος καὶ ἐμπόριον εἵλκυον εἰς τὰς πόλεις ταύτας τοὺς νομάδας ἢ καλυβίτας ἰθαγενεῖς καὶ τοὺς ἐξεπολίτιζον, ὅπως σήμερον οἱ Ἄγγλοι καὶ

(1) Ἴδε περὶ τούτων: Alfred von Sallet, Die Nachfolger Alexanders des grossen in Baktrien und Indien, Berlin 1879 καὶ Benedictus Niese, Geschichte der griechischen und Makedonischen Staaten. τ. 3, Gotha 1903 σ. 301.

(2) Πρβλ. G. Hirschfeld, Wandelungen und Wanderungen in Kleinasien ἐν Deutsche Rundschau 1880, σ. 409.

Γάλλοι ἐκπολιτίζουν τοὺς Ἀσιανοὺς καὶ Ἀφρικανοὺς βαρβάρους. Τὴν *πόλιν*, ἵδρυμα κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν ἐγνώρισαν οἱ κωμηδὸν ζῶντες ἰθαγενεῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μόνον μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον.

Οἱ πόλεμοι τῶν Διαδόχων ἔβλαπτον βεβαίως τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμόν, ἀλλ' ἐξ ἄλλου συνετέλουν εἰς τὴν ἵδρυσιν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα. Στρατιωτικοὶ λοιπὸν πρὸ πάντων λόγοι, ἀλλὰ καὶ πολιτικοὶ καὶ ἐμπορικοὶ καὶ ἀναμνηστικοὶ νικῶν προεκάλεσαν τὸ πλῆθος τῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι φέρουσι τὰ ὀνόματα τῶν Διαδόχων καὶ μελῶν τῶν οἰκογενειῶν των καὶ τῶν στρατηγῶν των: Ἀντιόχεια ἐν Πισιδίᾳ, Ἀττάλεια, Ἀπάμεια, Λαοδίκεια, Θυάτειρα, Φιλομήλιον κλπ. (1). Ἡ περίφημος Νίκαια τῆς Βιθυνίας ἐπωνομάσθη οὕτω ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ βασιλέως Λυσιμάχου τοῦ ἱδρύσαντος αὐτὴν δι' Ἑλλήνων ἐκ Μακεδονίας καὶ ἀλλαχόθεν.

Τὸν τρίτον αἰῶνα ἐγένετο καὶ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν εἰσβολὴ τῶν Γαλατῶν μετὰ πολλῶν Γερμανῶν, καθὼς φαίνεται, οἱ ὁποῖοι μὲ τὰς πολεμικάς των ἱκανότητας, αἱ ὁποῖαι τοὺς ἔφερον ἀπὸ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἤρχισαν τοὺς ἀγῶνάς των κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ βασίλειον τῆς Περγάμου ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀττάλου Πρώτου κατενίκησε τοὺς Γαλάτας τὸ 230 καὶ διέλυσε τὴν ἀρχὴν αὐτῶν (2). Ἀλλ' οἱ Γαλάται τόσον εἶχον ἀναμιχθῇ μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ τόσον εἶχον ἐπηρεασθῇ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε ἕνα αἰῶνα μετὰ τὴν εἰσβολὴν αὐτῶν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν ἐκαλοῦντο Γαλλόγραικοι.

Οἱ ἰθαγενεῖς ζητοῦσι μόνοι των τὸν ἐξελληνισμόν. — Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἱδρύθησαν μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον

(1) Πρβλ. Adolphe Reinach, ἐν L'Hellénisation du monde antique σ. 235.

(2) Stählin, Geschichte der kleinasiatischeu Galater. Leipig 1907 σ. 20 κεξ.

ὄχι μόνον ἑλληνικὰ Κράτη ἀλλὰ καὶ ἑλληνοβαρβαρικά, τῆς Βιθυνίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας ([1]), τὰ ὁποῖα μόνον ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐξηρτῶντο καὶ τοῦτον ἐκαλλιέργουν. Οἱ παλαιοὶ ἰθαγενεῖς, Βιθυνοί, Παφλαγόνες, Καππάδοκες κλπ. οὔτε πρότερον οὔτε τώρα ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἀναπτύξωσιν ἴδιον πολιτισμόν ([2]). Ἡ βραδύτερον ὀνομαστὴ Νικομήδεια «ἔκτισται ἐπώνυμος ἑνὸς τῶν Βιθυνῶν βασιλέων τοῦ κτίσαντος αὐτὴν» (Στράβ. Γεωγρ. 563).

Ὁ Πόντος ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ Καππαδοκία εἶχεν ὑποστεῖ πολλὴν ἰρανικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὸ παρελθόν· παρὰ ταῦτα αἱ αὐλαὶ τῶν κρατῶν τούτων ἐκαλλιέργουν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. ἵδρυσαν πόλεις ἑλληνικὰς καὶ ἔκοψαν νομίσματα ἑλληνικά. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Καππαδοκίας Ἀριαράθης ὁ Πέμπτος ἐγνώρισε τὰς Ἀθήνας, ἐσχετίσθη μὲ τὸν φιλόσοφον Καρνεάδην, ἐκάλεσεν ἔπειτα Ἕλληνας καλλιτέχνας καὶ λογίους εἰς τὴν αὐλήν του καὶ ἔδωκεν εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις του, τὰ Μάζακα (Καισάρειαν) καὶ τὰ Τύανα, ἑλληνικὸν χαρακτῆρα· τὰ Μάζακα μάλιστα ἐδέχθησαν τοὺς νόμους τοῦ Χαρώνδα κατὰ τὸν Στράβωνα (539): «*χρῶνται δὲ οἱ Μαζακηνοὶ τοῖς Χαρώνδα νόμοις αἱρούμενοι καὶ νομῳδόν, ὅς ἐστιν αὐτοῖς ἐξηγητὴς τῶν νόμων, καθάπερ οἱ παρὰ Ῥωμαίοις νομικοί*». Εἰς τὸν Πόντον ὑπεστηρίχθη ὁ Ἑλληνισμὸς ἔτι θερμότερον πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ Μιθριδάτου τοῦ Εὐπάτορος, ὅστις εὕρισκεν εἰς αὐτὸν καὶ στήριγμα κατὰ τῶν Ῥωμαίων ([3]). Ἀλλὰ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὸν Ἑλληνισμὸν τοῦ Πόντου ([1]).

Ἡ φιλελληνικὴ πολιτικὴ τῶν βασιλέων τῆς Καππαδοκίας

([1]) Theodore Reinach, Trois royaumes de l'Asie Mineure. Paris 1888.

([2]) Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Mommsen (Röm. Gesch. τ. 5 σ. 294) τὰ ἰθαγενῆ στοιχεῖα ἀπετέλεσαν ἄρνησιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὑπεχώρουν πάντοτε καὶ ἐξηφανίζοντο πρὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

([3]) Theodore Reinach, Mithridate Eupator, Paris 1890 σ. 248: «Le philhellénisme de Mithridate ne se traduisit pas seulement par ses liberalités envers les cités grecques d'ancienne fondation. On verra tout à l'heure comment il attirait à son service des centaines de Grecs de toutes les provenances et de toutes les professions; comment sa cour, à l'apogée de son règne, fut le rendez-vous de tous les beaux esprits du temps, qui ne pouvaient s'accomoder de l'insolent patronage de Rome. Mithridate comprenait, en outre, l'influence fécondante que pouvait exercer le genie municipal hellénique sur un pays encore dans l'enfance; il fonda, à l'intérieur du Pont de nouvelles cités grecques ou favorisa, à l'exemple des rois de Cappadoce, l'hellénisation des anciennes bourgades. Déjà sa mère avait bâti une Laodicée dans la grasse campagne du lac Stiphané; Mithridate éleva dans un emplacement encore plus favorable, vers le confluent du Lycos et d'Iris, au coeur de la magnifique plaine de Phanarée la ville qui recut d'après lui le mom d'Eupatoria .... Sur le terrain religieux la fusion prochaine des nationalités s'annonce par les tentatives de traduire en Grec les noms des divinités indigènes, de les assimiler à des divinités de l'Olympe: Mà s'appelle Artemis ou Enyo. Ormuzd se déguise en Zeus Stratios; déjà un Grec Dorylaos le jeune, devient grand prêtre de Comana sans exciter le scandale. Enfin un dernier indice des progrès notables que l'esprit grec, la langue grecque, avaient accomplis dans le pays, c'est que, sous le règne de Mithridate plusieurs bourgades Cappodociens de l'intérieur, Comana, Cabira, Gaziura, Pimolisa, Talaura sans compter Amasie et Laodicée, frappèrent des monnaies de bronze avec des légendes et des types helléniques empruntés d'ordinaire au mythe de Persée. Dans le choix de ces types, il n'y avait pas seulement une flatterie ingénieuse à l'adresse de la dynastie, mais le symbole expressif d'un grand fait historique: l'union féconde de deux grandes civilisations, le persisme et l'hellénisme, dans une œuvre commune d'éducation morale, union rêvée par Alexandre le grand, tardivement réalisée sur un théâtre malheureusement trop restreint, par le mieux doué de ses successeurs».

([1]) Mommsen, Röm. Gesch. 5 (1909) σ. 305.

καὶ τοῦ Πόντου ἐξηγεῖται ὄχι μόνον ἐκ τῆς λάμψεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον εἰσδύσει εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ ἀπετέλουν τὰ ἱκανώτερα ὄργανα τῆς πολιτείας. Ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, ἀποδεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας Τιγράνης ὁ Δεύτερος, γαμβρὸς καὶ σύμμαχος τοῦ Μιθριδάτου εἰσβαλὼν εἰς τὴν Καππαδοκίαν καὶ Κιλικίαν ἀπήγαγε πολλὰς μυριάδας Ἑλλήνων εἰς Μεσοποταμίαν καὶ ἔκτισε δι' αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν Τιγρανόκερτα: «*ὁ δ' Ἀρμένιος Καππαδοκίαν σαγηνεύσας εἰς τριάκοντα μυριάδας ἀνθρώπων ἀνασπάστους εἰς Ἀρμενίαν ἐποίησε καὶ συνῴκιζεν αὐτοὺς μεθ' ἑτέρων εἴς τι χωρίον, ἔνθα πρῶτον Ἀρμενίας τὸ διάδημα αὐτὸς περιεθήκατο καὶ Τιγρανόκερτα ἀφ' ἑαυτοῦ προσεῖπε*» (Ἀππιαν. Μιθρ. 67). Οἱ Ἕλληνες οὗτοι μετ' ὀλίγον ἐτάχθησαν μὲ τὸ μέρος τῶν Ρωμαίων πολεμούντων κατὰ τοῦ Μιθριδάτου καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ: «*ἐν δὲ τῇ πόλει τοῖς Τιγρανοκέρτοις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους στασιασάντων καὶ τῷ Λουκούλλῳ τὴν πόλιν ἐνδιδόντων προσβαλὼν εἷλε..... τοὺς δ' Ἕλληνας εἰς τὰς αὐτῶν πατρίδας ἔπεμψε προσθεὶς ἐφόδια*» (Πλουτάρχ. Λούκ. 29).

Ἡ Ρώμη συντελεῖ εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν καὶ τὴν ἀκμὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. — Ὅτε λοιπὸν οἱ Ρωμαῖοι κατέλαβον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα, εὗρον αὐτὴν κατὰ τὸ μέγιστον ἐξελληνισμένην (1). Ἐπειδὴ δ' ὡς γνωστὸν οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐζήτησαν νὰ ἐπιβάλουν τὴν λατινικὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐπέτρεπον ἀρκετὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν εἰς αὐτάς, ἐννοεῖται ὅτι ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους ἔτι μᾶλλον ἐχώρησεν ἡ ἐξελλήνισις τῶν ὑπολειπομένων ἰθαγενῶν Λυκαόνων, Πισιδῶν κλπ. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε πολὺ καὶ

(1) Chapot, La Province Romaine proconsulaire d'Asie. Paris 1904 σ. 533.

ἡ κατάπαυσις τῶν πολλῶν κυρίως ἐμφυλίων πολέμων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ κατασκευὴ ὁδῶν καὶ γεφυρῶν, καθὼς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα εὔνοια τοῦ Ἀδριανοῦ, Τραϊανοῦ καὶ ἄλλων αὐτοκρατόρων εἴς τινας πόλεις. Ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους ἐπλούτησεν ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἀπέδωκε φόρους πολὺ περισσοτέρους ἢ πρότερον καὶ παρεσκευάσθη τότε διὰ νὰ μεταβάλῃ βραδύτερον τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἑλληνικόν. Ὀρθῶς γράφει ὁ Chapot (1): «L'oeuvre de Rome a dépassé la durée de sa domination; la richesse que ce pays lui doit a persisté au Bas Empire; cette Anatolie occidentale est la perle des souverains de Constantinople; c'est son tribut qui les fait vivre, comme Rome en avait vécu précédemment. Rappelons—nous tout ce qu'a su produire depuis dans ces contrées le monothéisme musulman, en comparaison des trois siècles de paix romaine, et si nous songeons à çe qu' un dieu de plus était aux yeux des Grecs, nous conclurons que . . . . . les Césars ont bien merité dans une certaine mesure leur apothéose asiatique».

Ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ὀγδόου π. Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ τετάρτου οἱ Ἕλληνες ἔστειλαν ἀποικίας εἰς τὰς ἀκτὰς ὅλης σχεδὸν τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Πόντου καὶ εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, ὅτι δὲ ἀπὸ τοῦ 400 π. Χ. ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἔπειτα ἐπὶ ὀκτὼ περίπου αἰῶνας μέχρι τοῦ 395 μ. Χ. οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Ἀνατολῆς συνέρρεον, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχεν αὐξηθῆ μεγάλως καὶ ὅτι τὰ ὑπολειπόμενα λείψανα τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων εἰς ὀρεινὰ πρὸ πάντων μέρη θὰ ἦσαν πολὺ ὀλίγα. Περὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς ὡρισμένων πόλεων, ὡς τῆς Περγάμου, τῆς Ρόδου, (2) τῆς Ταρσοῦ,

(1) ἔνθ' ἀνωτ. σ. 541.

(2) Πβ. John Mahaffy and A. Gilman, Alexander's Empire.

τῆς Ἐφέσου εἶναι περιττὸν νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ «παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀγνοουμένη πάλαι Καππαδοκία τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν» (Διόδ. Σικελ. 31, 28). Ὁ πνευματικὸς καὶ καλλιτεχικὸς ἑλληνικὸς βίος ἵδρυσε νέα κέντρα εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ἤκμασε καὶ ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἀντιπρόσωποί τινες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὅπως ὁ ἀστρονόμος Ἵππαρχος ἐκ Νικαίας, ὁ ἀποπειραθεὶς νὰ ἱδρύσῃ νέαν θρησκείαν Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, ὁ γεωγράφος Στράβων ἐξ Ἀμασείας, ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐκ Προύσης, ὁ ἰατρὸς Γαληνὸς ἐκ Περγάμου, ὁ Νεοπλατωνικὸς Πρόκλος ἐκ Λυκίας, ὁ Θεμίστιος ἐκ Παφλαγονίας ἀξίζουν ἰδιαιτέραν μνείαν. Ἡ ἀπαρίθμησις ὅλων θ' ἀπετέλει μακρὸν κατάλογον(1).

Ἰδίᾳ ὅμως ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ἐκ τοῦ Κιτίου τῆς Κύπρου εἶναι ἔργον τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας τῶν γνωρισάντων καὶ τὸν βίον καὶ τὰς ἀντιλήψεις καὶ τῶν συνοίκων καὶ ὁμόρων λαῶν· ἀλλ' εἶναι πάλιν χαρακτηριστικὸν ὅτι ὄχι μόνον οἱ πλεῖστοι Στωϊκοὶ ἀλλ' ἔπειτα καὶ Ἐπικούρειοι καὶ Ἀριστοτελικοὶ καὶ Νεοπλατωνικοὶ καὶ Νεοπυθαγόρειοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν Ἕλληνες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας. Πόσον ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσίας εἶχε παρασκευασθῆ νὰ ὑποδεχθῇ τὸν Χριστιανισμὸν δεικνύουσι καὶ οἱ ἑξῆς λόγοι Ἀντιόχου τοῦ ἡγεμόνος τῆς Κομμαγηνῆς κατὰ τὸν πρῶτον π. Χ. αἰῶνα (1): «*ἐγὼ πάντων ἀγαθῶν οὐ μόνον κτῆσιν βεβαιοτάτην ἀλλὰ καὶ ἀπόλαυσιν ἡδίστην ἀνθρώποις ἐνόμισα εὐσέβειαν. Τὴν αὐτήν τε κρίσιν καὶ δυνάμεως εὐτυχοῦς καὶ χρήσεως μακαριστῆς αἰτίαν ἔσχον, παρ' ὅλον τε τὸν βίον ὤφθην ἅπασι βασιλείας ἐμῆς καὶ φύλακα πιστοτάτην καὶ τέρψιν ἀμίμητον ἡγούμενος τὴν ὁσιότητα*».

Ὁ Χριστιανισμὸς εὑρίσκει θερμὴν ὑποδοχὴν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. – Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ ἐμφάνισις τοῦ Χριστιανισμοῦ εὗρεν ἀμέσως ἐν Ἀσίᾳ μεγάλην ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ὑποστήριξιν παρὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ· Ὁ ἐκ Ταρσοῦ Παῦλος ἀπέβη ὁ κυριώτατος Ἀπόστολος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐδίδαξεν ἑλληνιστὶ εἰς τὴν Πέργην τῆς Παμφυλίας, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, εἰς τὸ Ἰκόνιον τῆς Λυκαονίας, εἰς τὴν Ἱεράπολιν τῆς Φρυγίας, εἰς τὴν Λαοδίκειαν, εἰς τὰς Κολοσσάς καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν Ἔφεσον, ὅπου ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἀντέδρα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐν Ἐφέσῳ ἱδρύθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου ἡ πρώτη ἐκκλησία καὶ ὡρίσθη ἐπίσκοπος αὐτῆς ὁ Τιμόθεος μαθητὴς τοῦ Παύλου (2).

Ταχέως ἱδρύθησαν, πλὴν τῆς Ἐφέσου, αἱ πρῶται ἐκκλησίαι εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν τῆς Σμύρνης, Περγάμου, Θυατείρων, Σάρδεων, Λαοδικείας, Φιλαδελφείας. Μέχρι τοῦ θανά-

London 1887 σ. 187. Περὶ τῆς Περγάμου ἴδ. Pontremoli et Collignon. Pergame. Paris 1900. Τὸν τέλειον ἐξελληνισμὸν καὶ τὴν μεγάλην πνευματικὴν ἀκμὴν τῆς Ταρσοῦ δεικνύουσιν οἱ λόγοι τοῦ Στράβωνος (673): «τοσαύτη δὲ τοῖς ἐνθάδε ἀνθρώποις σπουδὴ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν ἐγκύκλιον ἅπασι γέγονεν, ὥσθ' ὑπερβέβληνται καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴ τινα ἄλλον τόπον δυνατὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ καὶ φιλοσοφία γεγόνασι. Διαφέρει δὲ τοσοῦτον ὅτι ἐνταῦθα μὲν οἱ φιλομαθοῦντες ἐπιχώριοι πάντες εἰσὶ, ξένοι δ' οὐκ ἐπιδημοῦσι ῥᾳδίως· οὐδ' αὐτοὶ οὗτοι μένουσιν αὐτόθι, ἀλλὰ καὶ τελειοῦνται ἐκδημήσαντες καὶ τελειωθέντες ξενιτεύουσιν ἡδέως, κατέρχονται δ' ὀλίγοι».

(1) *Βλ.* K. Krumbacher, „Die griechische Literatur des Mittelalters ἐν Hinneberg's Kultur der Gegenwart I, 8 σ. 247 Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθημάτων τῶν ἑστιῶν τοῦ πολιτισμοῦ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Θρᾴκης, Ἐν Ἀθήναις 1918 σ. 11 κεξ.

(1) K. Humann und O. Puchstein, Reisen in Kleinasien und Nordsyrien. Berlin 1890 σ. 272.

(2). Sartiaux, Villes mortes d'Asie Mineure. Paris 1911 σ. 95.

του τοῦ Παύλου (64 μ.Χ.) ἱδρύθησαν καὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι ἐν Πέργῃ, ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας, ἐν Τρῳάδι, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Γαλατίᾳ, ἐν Καισαρείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται καὶ ἡ διδασκαλία τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον μαθητῶν τοῦ Παύλου, ἔδωκαν ζωὴν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος θὰ ἐκινδύνευεν ἐκ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἄνευ τῆς θερμουργοῦ πνοῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ὑπηρεσία αὕτη τῶν Μικρασιατῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κόσμον δὲν εἶναι ἐκ τῶν μικροτέρων αὐτῶν.

Πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχον τόσον ἀφοσιωθῆ εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὥστε δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑποστῶσι μαρτυρικὸν θάνατον, ὅταν τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος ἀδεξιώτατα ἤρχισε τοὺς διωγμοὺς κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐκ τῶν πρώτων μεγάλων παραδειγμάτων σημειώνω τὸν Ἀντίπαν ἐπίσκοπον Περγάμου καὶ τὸν Ἅγιον Πολύκαρπον ἐπίσκοπον Σμύρνης μαρτυρήσαντα τὸ 155 μ. Χ. Ἀλλ' ὁ κατάλογος τῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας μαρτύρων εἶναι μακρὸς καὶ περιέχει τὰ ὡραῖα ὀνόματα τοῦ Ἑρμείου, Μύρωνος, Κόνωνος, Νέστορος, Θαλελαίου, Πλάτωνος, Εὐλαμπίου, Δωροθέας, Σώζοντος, Εὐφημίας, Βασιλίσκου, Εὐψυχίου κ.λ.π. (¹). Ἡ θυσία τῶν μαρτύρων, ἡ ὁποία ἔδωσε τόσην ἠθικὴν δύναμιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, εὗρε μιμητὰς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πολλοὺς καὶ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῇ ὅτι ἄνευ τῶν Ἑλλήνων ἀπολογητῶν, ἑρμηνευτῶν, μαρτύρων ὁ Χριστιανισμὸς βραδύτερον καὶ δυσκολώτερον θὰ διεδίδετο. Ἐν γένει ἡ Μικρὰ Ἀσία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν χώρα τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (²), ἀκριβῶς διότι αὐτόθι ὁ Ἑλληνισμὸς ἤκμα-

(¹). Βλέπε προχείρως παρὰ Mas Latrie, Trésor de Chonologie, d'Histoire et de Geographie. Paris 1889 σ. 910.

(²). A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten τ. 1 σ. 153.

ζε καὶ ἀντεπροσωπεύετο διὰ πολλῶν ἑκατομμυρίων. Ὅταν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος συνεκάλεσεν ἐν Νικαίᾳ τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν Σύνοδον (325 μ.Χ.) ἡ Μικρὰ Ἀσία ἔστειλεν ἄνω τῶν ἑκατὸν ἀντιπροσώπων (¹), ἐνῷ ἡ Εὐρώπη μόλις δύο δεκάδας. Μόνη ἡ Καππαδοκία ἔστειλεν ἑπτὰ Ἕλληνας ἐπισκόπους καὶ πέντε χωρεπισκόπους (²).

Πλὴν τῆς ἐν Νικαίᾳ ἔγιναν καὶ πολλαὶ ἄλλαι σύνοδοι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (ἐν Χαλκηδόνι, ἐν Ἐφέσῳ, ἐν Λαοδικείᾳ, ἐν Γάγγρᾳ, ἐν Ἀγκύρᾳ, ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας) διαμορφώσασαι τὰ δόγματα καὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας (³).

Ὁ Χριστιανισμὸς συνεπλήρωσε καὶ κατὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ, διότι διεδόθη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ εἰς τοὺς ὑπολειφθέντας τυχὸν ἰθαγενεῖς εἰς μέρη δυσπρόσιτα καὶ ὀρεινά. Τοῦτο δεικνύει καὶ τὸ πλῆθος τῶν σοφῶν ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγεννήθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, εἰς τὴν Καππαδοκίαν τὸν τρίτον καὶ τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα, ἐκ τῶν ὁποίων ὀνομαστότατοι εἶναι Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς (⁴), ὁ Ἅγιος Βασίλειος, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γρηγόριος ἐπίσκοπος Νύσσης

(¹) Patrum Nicaenorum nomina, edd. Gelzer, Hilgenfeld, Cuntz, 1898 σ. LXI.

(²) Harnack, ἔνθ. ἀνωτ. τ. 2 σ. 162.

(³) Τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξήτασεν εἰς ἐπανειλημμένας μελέτας ὁ ἔνδοξος Ἄγγλος ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος William Ramsay, ὁ ἐπικληθεὶς *Νέος Στράβων*: Cities and Bishoprics of Phrygia τ. 1—2. Oxford 1895—1897. The Church in the Roman Empire. London 1895. Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire. Aberdeen 1906. The Cities of St. Paul. London 1907. Pauline and other studies in early Christian History. London 1908. St. Paul the traveller and the roman citizen. The letters to the seven Churches of Asia. London 1909.

(⁴) Ἰδ. O. Bardenhewer, les Pères de l'Eglise, Edition française Par. P. Godet et C. Verschaffel, τ. 1 (1898) σ. 309.

καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ἡ δρᾶσις τῶν ἀνδρῶν τούτων ἔγινεν αἰτία τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πέραν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν Ἀρμενίαν. Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικώτερον εἶναι ὅτι διὰ τῶν ἐκ Καππαδοκίας ἐπισκόπων ἐπῆλθεν ἡ ἀναγκαία καθοδήγησις πρὸς τὴν κατάλληλον χρῆσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ δὲ διαμόρφωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου διὰ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (1) εἶχε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐν Ἀσίᾳ διαρκοῦσαν ἐν μέρει μέχρι σήμερον. Μεγάλη ἦτο ἡ ἐπίδρασις καὶ τῆς λατρείας τοῦ ἐκ Καππαδοκίας Ἁγίου Γεωργίου, ἐξ οὗ καὶ οἱ Ἴβηρες ὠνομάσθησαν Γεωργιανοί (2).

Ἀνασκοποῦντες παρατηροῦμεν ὅτι πρῶτον οἱ Ἕλληνες τῶν παραλίων ἀπὸ τῆς δευτέρας ἀκόμη χιλιετηρίδος ὑπηρέτησαν τὸν πολιτισμὸν τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, δεύτερον μετὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον εἰσεχώρησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ διέδωκαν τὸν πολιτισμὸν μέχρι Κίνας, τρίτον ὑπεδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν ἐστήριξαν διὰ τῶν μαρτυρίων, διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἑρμηνείας καὶ διὰ τῶν Συνόδων.

Εἰς τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π.Χ. μέχρι τοῦ 395 μ.Χ. οὐδὲν ἄλλο ἔθνος ἰθαγενὲς ἢ ξένον ἠδυνήθη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ νὰ δείξῃ ὄχι ἀνάλογον πολιτιστικὴν ἐργασίαν ἀλλ᾿ οὐδὲ πολλοστημόριον αὐτῆς. Ὅλα τὰ ἰθαγενῆ φῦλα ἐζήτησαν μόνα των τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τρόπον τινὰ τὴν ἀφομοίωσίν των πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Ἀληθῶς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἡ Ἑλλὰς εἶναι διπλῆ, ἀσιατικὴ καὶ εὐρωπαϊκή. Ἀμφότερα τὰ τμήματα αὐτῆς ἁμιλλῶνται εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ποίησιν, τὴν καλλιτεχνίαν καὶ καθόλου εἰς τὸν πνευματικὸν βίον, ἂν δ᾿ ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλὰς ὑπῆρξεν ἀνωτέρα ἐνίοτε, ἄλλοτε ὑπερτέρησεν ἡ ἀσιατικὴ ἢ προηγήθη χρονικῶς. Εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ὑπῆρξεν ἀνωτέρα. Πολιτικῶς ὑστέρησε πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, διότι κατεῖχε παράλια ἐκτενῆ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συγκεντρωθῇ εἰς ἰσχυρὸν πολιτικὸν ὀργανισμόν· μετὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον ἐπετέλεσε μέγα πολιτικὸν ἔργον, τὴν ἵδρυσιν ἀπείρων *πόλεων* καὶ τὴν συνένωσιν εἰς αὐτὰς Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν Μικρασιατῶν.

(1) Περὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἰδ. W. Clarke, St. Basil the Great. A study in monasticism. Cambridge 1913 καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

(2) Περὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἴδ. Karl Krumbacher. καὶ A. Ehrhard, Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung München 1911 καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

Ἀπὸ τῶν Χριστιανικῶν χρόνων ἀρχίζει ἡ διευθύνουσα θέσις τῆς ἀσιατικῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Θρᾴκης ἀπέναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς, ὅπως πάλιν ἐν νεωτέροις χρόνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἡ ὁποία ἐκεραύνωσε τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ἀσίας, ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς. Τὶς οἶδε τί ἐκπλήξεις μᾶς ἐπιφυλάσσει εἰς τὸ μέλλον ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσίας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΑΠΟΚΡΟΥΕΙ ΠΕΡΣΑΣ ΚΑΙ ΑΡΑΒΑΣ

Πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. — Ὅταν τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐχωρίσθη ἀπὸ τὸ δυτικὸν (395 μ.Χ.), ἡ Μικρὰ Ἀσία ἦτο πολυάνθρωπος καὶ πλουσία χώρα. Κατά τινας ὑπολογισμοὺς τοῦ Foord (1) εἶχε πληθυσμόν 32.000.000, ἄνευ τῆς Κιλικίας καὶ τῆς Κύπρου.

Γότθοι καὶ Οὖννοι.—Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Γότθων εἰς Μικρὰν Ἀσίαν κατὰ τὸν τέταρτον μ. Χ. αἰῶνα ἔφερε καταστροφάς τινας, αἱ ὁποῖαι ὅμως ταχέως ἐθεραπεύθησαν. Οἱ Γότθοι ἀνεμί-

(1). The Byzantine Empire. London 1911 σ. 415.

χθησαν ταχέως μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπετέλεσαν τοὺς κληθέντας Γοτθογραίκους(1). Μετὰ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ὀλίγους Γαλάτας τοῦ τρίτου αἰῶνος π. Χ. τοὺς Γότθους τοῦ τετ. μ. Χ. καὶ τοὺς ὀλίγους ἐγκατασταθέντας ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου Σλάβους κατὰ τὸν ἕβδομον καὶ ὄγδοον αἰῶνα, οὐδεμία ἄλλη φυλὴ εὐρωπαϊκὴ εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν κατὰ μεγάλας ὁμάδας. Τοὐναντίον βάρβαροι τῆς Ἀσίας καθ᾽ ὅλον τὸν μεσαίωνα ὡς κατακτηταὶ ἢ ὡς ἁπλοῖ ληστρικοὶ ἐπιδρομεῖς ἐζήτουν νὰ καταστρέψωσι τὸ ἔργον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οὗννοι κατελθόντες ἐκ τοῦ Καυκάσου ἐπέδραμον τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὰς λοιπὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἕκτου αἰῶνος(2).

Ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι. — Ἀλλὰ κυρίως οἱ Πέρσαι ἐξηκολούθησαν τοὺς ἀνανεωθέντας πάλιν ἀγῶνάς των πρὸς ἐπέκτασιν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἀσίαν. Οἱ Ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι ἔλαβον μεγάλην ἔντασιν ἀπὸ τοῦ Ἀναστασίου μέχρι τοῦ

(1) Θεοφάν. Χρονογρ. ἐκδ. de Boor τ. 1 σ. 385. Γοτθογραικία ἀντὶ τοῦ φερομένου *Κοτοιραικία* δύναται νὰ γραφῇ παρὰ τῇ Ἄννῃ Κομνηνῇ ἔκδ. Reifferscheid τ. 2. σ. 266: «περὶ τοὺς πρόποδας τῶν Λεντιανῶν καὶ τῆς οὕτω καλουμένης *Κοτοιραικίας*».

(2) Θεοφάν. Χρονογρ. ἔκδ. de Boor τ. 1 σ. 161: «Οὗννοι οἱ λεγόμενοι Σαβὴρ περάσαντες τὰς Κασπίας πύλας, τὴν Ἀρμενίαν ἐξέδραμον, Καππαδοκίαν τε καὶ Γαλατίαν καὶ Πόντον ληϊζόμενοι ὡς καὶ Εὐχάϊτα μικρὸν παραστήσασθαι». Λεπτομερέστερος εἶναι ὁ Μαλάλας (σ. 406): » Ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τοῦ αὐτοῦ Ἀναστασίου βασιλέως οἱ Οὗννοι Σαβεῖροι περάσαντες τὰς Κασπίας πύλας, ἔθνος πολεμικώτατον, ἦλθον ἕως Καππαδοκίας καὶ πραιδεύσαντες αὐτὴν καὶ ὅσας παρῆλθον χώρας Ῥωμαίων καὶ ἐφόνευσαν πολλοὺς καὶ ἔκαυσαν τὰ κτήματα καὶ λαβόντες αἰχμαλωσίαν πολλὴν ἀνεχώρησαν· ἦλθον δὲ οἱ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας πραιδευθέντες καὶ πολλὰ παρέσχεν ὁ βασιλεὺς τοῖς πραιδευθεῖσιν ἑκάστης πόλεως. Ἔκτισε δὲ καί τείχη ταῖς μεγάλαις κώμαις Καππαδοκίας καὶ ἠσφαλίσατο τὰς δύο Καππαδοκίας· καὶ συνεχώρησε πάσαις ταῖς πραιδευθείσαις ἐπαρχίαις τὰς συντελείας εἰς τέλεον ἐπὶ ἔτη γ΄.» Περὶ τῶν Οὐννικῶν ἐπιδρομῶν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν πβ. καὶ Le Bas, L'Asie mineure, Paris 1863 σ. 491 καὶ 496.

Ἡρακλείου, ὅτε καὶ ἔληξαν δι᾽ ὁριστικῆς καὶ μεγάλης νίκης τῶν Ἑλλήνων(1). Οἱ πλεῖστοι τῶν πολέμων τούτων διεξήχθησαν ἐν τῇ Ἄνω Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ, ἀλλ᾽ ἐνίοτε κατώρθωναν οἱ Πέρσαι νὰ εἰσβάλλωσι καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Οὕτω τὸ 540 ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Χοσρόης Α΄ ἔφθασε μέχρι Ἀντιοχείας τῆς Πισιδίας καὶ ἀκολουθῶν παλαιὸν ἀνατολ. σύστημα μετέφερε τοὺς Ἕλληνας κατοίκους καὶ τοὺς συνῴκισεν εἰς νέαν πόλιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν ἐπίσης Ἀντιόχειαν(2). Παρὰ τὰ γενόμενα πολλάκις ἀτυχήματα, οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου συνῆψαν ἐνδόξους μάχας πρὸς τοὺς Πέρσας καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ὑπῆρξαν κατώτεροι τῶν ἀρχαίων. Πλὴν τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ, οἱ ὁποῖοι ἐδοξάσθησαν εἰς τοὺς πολέμους τούτους, ὁ στρατηγὸς Ἰουστινιανὸς ἐνίκησε τὸ 576 παρὰ τὴν Μελιτηνὴν τοὺς Πέρσας, ὁ στρατηγὸς Μαυρίκιος τὸ 578 ἐν Μεσοποταμίᾳ, ὁ στρατηγὸς Ἡράκλειος τὸ 591 παρὰ τὴν Νίσιβιν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὅπως καὶ ἔπειτα ἐπὶ Ἡρακλείου οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου ἀνέπτυξαν μεγάλην διπλωματικὴν ἱκανότητα καὶ συνειργάσθησαν μὲ τὰ ἐχθρικὰ πρὸς τοὺς Πέρσας χριστιανικὰ ἔθνη τοῦ Καυκάσου καθὼς καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους πρώτην φοράν.

Ἐπὶ Φωκᾶ καὶ Ἡρακλείου (610—641) οἱ ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι ἔλαβον καταπληκτικὴν ἔκτασιν. Ὁ Χοσρόης Β΄, ἐμπνεόμενος ὑπὸ θρησκευτικοῦ πυρολατρικοῦ φανατισμοῦ, ἐκυρίευσε τὸ 614 τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀπήγαγε τὸ σύμβολον τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν Σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος. Ἀκολούθως ἠδυνήθη νὰ στείλῃ μέχρι Χαλκηδόνος ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως περσικὰ στρατεύματα καὶ νὰ συνδέσῃ σχέσεις διπλωματικὰς

(1). Ἰδ. τοὺς πολέμους τούτους παρὰ Bury, A History of the later roman Empire τ. 1 σ. 304, 307, 418 καὶ τ. 2 σ. 95 καὶ 227.

(2). Rambaud, L'Empire grec au dixième siècle. Paris 1870 σ. 244.

πρὸς τοὺς φοβεροὺς ἐχθροὺς τοῦ Βυζαντίου, τοὺς Ἀβάρους. Τὸ Κράτος ἐκινδύνευσε τότε τὸν μέγιστον κίνδυνον· εὐτυχῶς εἶχεν ἀρχηγοὺς μεγάλους, τὸν αὐτοκράτορα Ἡράκλειον καὶ τὸν πατριάρχην Σέργιον, οἱ ὁποῖοι δι' ὅλων τῶν κινδύνων τὸ ἔσωσαν ἀλώβητον καὶ ἔνδοξον ὠφεληθέντες ἐκ τῶν σφαλμάτων τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς ἱερᾶς πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς προσβολῆς καθόλου τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐξῆψαν τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ προεκάλεσαν τὴν πεισματικὴν ἀντίδρασιν τοῦ εὐσεβοῦς Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν φανατικῶν πυρολατρῶν τῆς Περσίας ἔλαβε μορφὴν σταυροφορίας ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ εὐσέβεια τῶν μαχομένων ἐνίσχυσεν αὐτοὺς εἰς τὸν μακρὸν καὶ χαλεπὸν ἀγῶνα.

Ἓξ ἔτη περίπου (622—628) διήρκεσεν ὁ ἀγὼν τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀπαλλαγὴν τῆς Χριστιανικῆς Ἀσίας ἀπὸ τῆς πυρολατρίας (1). Ὄχι μόνον οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ λοιποὶ Χριστιανοὶ τοῦ Καυκάσου ἐσώθησαν τότε καὶ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον κατωρθώθη κυρίως διὰ τῶν μικρασιατικῶν ταγμάτων. Ἐὰν ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία ἤθελον ὑποδουλωθῆ ὁριστικῶς ὑπὸ τῶν Περσῶν, θὰ ἦτο δυσκολωτέρα ἡ ἐλευθέρωσις αὐτῶν μετὰ τὴν ἐξισλάμισιν τῶν Περσῶν καὶ τὴν ὁρμητικὴν εἰσβολὴν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ.

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Συρίας καὶ οἱ Ἄραβες.— Βεβαίως ἡ μακρὰ ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὁποία ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, δὲν εἶναι πολὺ κατωτέρα τῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐξήντλησε τὸν στρατὸν καὶ διὰ τοῦτο ἡ εἰσβολὴ τῶν φανατικῶν ὀπαδῶν τῆς νέας θρησκείας τοῦ Μωάμεθ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀποκρουσθῇ ἐγκαίρως. Ἰδοὺ πῶς τὸ Βυζαντιακὸν

(1). Τὸ νεώτερον ἔργον περὶ τοῦ Ἡρακλείου εἶναι Angelo Pernice, L' imperatore Eraclio, Firenze. 1905.

Κράτος ἀγωνιζόμενον κατὰ τῶν βαρβάρων ἐξηντλεῖτο βαθμηδόν. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς ῥαγδαίας ἐπιτυχίας τοῦ Μωαμεθανισμοῦ συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ στάσις τῶν ἰθαγενῶν τῆς Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Μεσοποταμίας, οἱ ὁποῖοι Μονοφυσῖται ἢ Μονοθελῆται ἢ Νεστοριανοὶ ὄντες κατὰ τὸ πλεῖστον ἤθελον νὰ χωρισθῶσι τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἡ μωρία αὕτη ἐπέφερε ταχέως τὴν γλωσσικὴν ἐξαράβισιν ὅλης τῆς Συρίας καὶ τὴν ἐξισλάμισιν μεγάλου μέρους τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι ἔκτοτε δὲν κατώρθωσαν πλέον χωρισθέντες τῶν Ἑλλήνων οὔτε νὰ δημιουργήσωσί τι σπουδαῖον ἔργον πολιτισμοῦ οὔτε νὰ ἐλευθερωθῶσι μόνοι των, οὔτε θὰ κατώρθωναν αὐτό, ἐὰν οἱ Ἄγγλοι δὲν κατελάμβανον τὴν χώραν εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1917—1918.

Ἀλλὰ τί ἀπέγινεν ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ὁποῖος ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη, ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἑξῆς εἶχε κτίσει τόσον πλῆθος πόλεων καὶ καταπλημμυρήσει τὴν Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν; Βεβαίως μέρος αὐτοῦ ἔφυγεν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, μέρος δὲ καὶ ἐξισλαμίσθη καὶ ὑπηρέτησεν οὕτω μετὰ τῶν ἰθαγενῶν Σύρων τοὺς Ἄραβας· ἄλλο ὅμως μέρος αὐτῶν παρέμεινεν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐχαρακτηρίσθη ἔκτοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Μελχιτῶν, ἤτοι τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ *βασιλικὸν* γένος τῶν Ῥωμαίων. Μέρος τῶν Μελχιτῶν ἡνώθη μετὰ τοῦ Πάπα κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, οἱ Οὐνῖται δ' οὗτοι καλοῦνται σήμερον κυρίως Μελχῖται καὶ θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ἀπογόνους ὀρθοδόξων Ἑλλήνων (1). Ἡ γνώμη περὶ

(1) Ὁ κ. Π. Καρολίδης εἰς μίαν ἐκ τῶν καλυτέρων μελετῶν του (Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν Ὀρθοδόξων Συρίας καὶ Παλαιστίνης. Ἐν Ἀθήναις 1909 σ. 70, 77, 119, 338 καὶ ἀλλαχοῦ) ἐξήτασε λεπτομερῶς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Συρίας. Ἡ μελέτη τοῦ Post, Essays on the Sects and Nationalities of Syria and Palestine (Quaterly Statements of the Palestine—Exploration—Fund. 1890 καὶ 1891) δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν Ἀθηνῶν, φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἀνεγνώσθη οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Καρολίδου.

τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Μελχιτῶν καὶ τῶν Ὀρθοδό-
ξων τῆς Συρίας, ἀραβοφώνων ὅλων σήμερον, ἑρμηνεύει καὶ
τὸ ζήτημα τί ἀπέγινεν ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Συρίας μετὰ τὴν
ἀραβικὴν κατάκτησιν. Ἐνδεχόμενον βεβαίως μεταξὺ τῶν Ὀρ-
θοδόξων τούτων νὰ ὑπῆρξαν καὶ Ἀραμαῖοι ἤτοι ἰθαγενεῖς
Σύροι, ἀλλ' ὄχι πολλοί, διότι οἱ Σύροι εἶχον γίνει Μονο-
φυσῖται, Νεστοριανοί, Μονοθελῆται· οὔτε ἐκ τῶν Ἀράβων
βεβαίως τῶν εἰσαγαγόντων ἔξωθεν τὸν Μωαμεθανισμὸν εἰς
τὴν Παλαιστίνην καὶ Συρίαν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσι
καταγόμενοι οἱ ἀραβόφωνοι Ὀρθόδοξοι τῆς Συριας. Ὅπως
οἱ Σλάβοι ἐν Εὐρώπῃ, οὕτω καὶ οἱ Ἄραβες ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν
Ἀφρικῇ ἐπέβαλον τὴν γλῶσσάν των εἰς πολλοὺς ξένους λαοὺς
καὶ ἡ ἀραβικὴ ἑπομένως γλῶσσα τῶν Μελχιτῶν δὲν ἐμποδίζει
τὴν μόνην δυνατὴν καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς παραδόσεις αὐτῶν
ἑλληνικὴν καταγωγήν. Εἰς Συρίαν μετῳκίσθησαν κατὰ τοὺς
χρόνους τῶν Οὐμεϊαδῶν καὶ Ἕλληνες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ
τῶν νήσων, ὅπως ἐκ τῆς Κύπρου (Θεοφάν. Χρονογ. de Boor
τ. 1 σ. 417).

***Εὐρωπαϊκὸν καὶ ἀσιατικὸν τμῆμα τοῦ Βυζαντιακοῦ
Κράτους.*** — Ἀλλὰ πρὶν ἐπισκοπήσωμεν τοὺς ἑλληνο-ἀραβι-
κοὺς πολέμους, ἀνάγκη νὰ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν Μικρὰν
Ἀσίαν. Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι τὰ Θρᾳκο-ϊλλυρικὰ
φῦλα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου προαχθέντα εἰς πλοῦτον
καὶ αὐξηθέντα ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν ἔδωκαν καὶ εἰς τὸ
Κράτος τῆς Ρώμης καὶ εἰς τὸ Κράτος τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως πλείστους αὐτοκράτορας, στρατηγοὺς καὶ ἀνωτάτους ὑπαλ-
λήλους. Ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὸ Κράτος τῆς Κων)πόλεως,
παρατηροῦμεν ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὁ
Μαρκιανός, ὁ Λέων Α', ὁ Ἀναστάσιος, ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἰουστι-
νιανοῦ, ὁ Τιβέριος, ὁ στρατηγὸς Βελισάριος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι
προῆλθον ἐκ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, τῆς ὁποίας τὴν ἀκμὴν
καὶ πρόοδον ἀνέκοψαν αἱ καταστρεπτικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ λεη-

λασίαι τῶν διαφόρων οὐννικῶν φυλῶν κατα τὸν πέμπτον καὶ
ἕκτον αἰῶνα, τῶν Σλάβων καὶ Βουλγάρων κατὰ τὸν ἕκτον καὶ
ἕβδομον. Ἐὰν τὸ Βυζάντιον ἐστηρίζετο μόνον εἰς τὰς εὐρω-
παϊκάς του κτήσεις, βεβαίως θὰ ἀπέθνησκε ταχέως μετὰ τὴν
ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν καὶ πτωχείαν εἰς τὴν Χερσόνη-
σον τοῦ Αἵμου. Ἀλλὰ τοὐναντίον τοῦτο ὄχι μόνον ἔζησεν
αἰῶνας μακροὺς ἀλλὰ καὶ ἐπετέλεσε μεγάλα στρατιωτικὰ καὶ πο-
λιτικὰ ἔργα καὶ ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος μέχρι τοῦ δεκάτου πέμ-
πτου ἀδιαλείπτως ἠγωνίσθη ἐν Ἀσίᾳ κατὰ τῶν Περσῶν, Ἀρά-
βων καὶ Τούρκων. Τίς ἔδωσε τόσην δύναμιν εἰς τὸ Βυζάντιον,
ἀφοῦ κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἐχάθησαν αἱ μὴ καθαρῶς ἑλλη-
νικαὶ ἐπαρχίαι, ἡ Ἀφρική, ἡ Συρία, καὶ εἰς τὴν Χερσόνησον
τοῦ Αἵμου ἡ Βουλγαρία;

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ κυρίως Ἑλλὰς καὶ αἱ νῆσοι
ὀλίγον ἐβοήθησαν τὸ Βυζάντιον, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι κυ-
ρίως ἡ Θρᾴκη καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς τοῦ με-
σαίωνος κατὰ τὸν ἱστορικὸν Παπαρρηγόπουλον, διεξήγαγον τὸν
χιλιετῆ περίπου ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀσιανῶν καὶ τῶν Βουλγά-
ρων καὶ ἄλλων τουρκικῶν φυλῶν τοῦ βορρᾶ. Δεικνύει καὶ
τοῦτο πόσον εἶχεν αὐξηθῇ ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ἀπὸ τοῦ
Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἔπειτα.

Ὁ Neumann (1) ὀρθῶς λέγει ὅτι εἶναι καταπληκτικὸς ὁ
ἀριθμὸς τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν τοῦ Βυζαντίου, τῶν στρατιωτι-
κῶν, τῶν πολιτικῶν καὶ διπλωματῶν, τῶν κληρικῶν. Μό-
νον ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ὁ μακρὸς βίος ἐν μέσῳ τῶν
ἀγώνων κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς ἀνατολῆς καὶ τοῦ βορρᾶ.
Αἵ λοιπόν, ἡ μεγίστη πλειονοψηφία τῶν ἀνδρῶν τούτων προ-
έρχεται ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας· ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ ἀρχιτέκτο-
νες Ἀνθέμιος καὶ Ἰσίδωρος ἦσαν ἐκ τῶν Τράλλεων καὶ τῆς

(1). Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen σ. 40.

Μιλήτου, ὁ οἰκονομολόγος Ἰωάννης ἐκ Καππαδοκίας, ὁ νομοδιδάσκαλος Τριβωνιανὸς ἐκ Παμφυλίας, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς κυριωτάτους. Ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων ὁ Μαυρίκιος, ὁ Ἡράκλειος, οἱ λεγόμενοι Ἴσαυροι, ὁ Θεόφιλος, ὁ Βασίλειος, ὁ στρατηγὸς Μανιάκης, οἱ Φωκᾶδες καὶ ἀμέτρητοι ἄλλοι ἦσαν Ἕλληνες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας (1). Περὶ ἀρχαίων ἰθαγενῶν πλέον δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, διότι πρὸ πολλοῦ ὅλοι εἶχον ἐξελληνισθῆ (2). Σύροι βεβαίως καὶ Ἀρμένιοι (3) καὶ Ἴβηρες (Γεωργιανοὶ) κατελάμβανον ἀνώτερα ἀξιώματα τοῦ

(1). Τὰ τρία τέταρτα περίπου τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι διηύθυναν τὸ Κράτος τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ προήρχοντο ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκ Θράκης ἦσαν οἱ Βρυέννιοι καὶ οἱ Κομνηνοὶ (ἐκ τῆς Κόμνης πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἰδ. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis 1er. Comnène. Paris 1900 σ. 21), κακῶς δὲ νομίζεται ὅτι οἱ τελευταῖοι ἦσαν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου εἶχον μόνον κτήματα μεγάλα παρὰ τὴν Κασταμονήν.

(2). Τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ὀρεινῶν ἰθαγενῶν τοῦ Ταύρου καὶ Ἀργαίου ἐξήλλήνισεν ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον μ. Χ. αἰῶνα, ἔκτοτε δὲ δὲν δύναται νὰ γίνεται πλέον λόγος περὶ ἀρχαίων μὴ ἑλληνικῶν ἢ μὴ ἐξελληνισμένων φυλῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν Ἱεράπολιν τῆς Φρυγίας, πόλιν κτισθεῖσαν ὑπὸ τῶν Περγαμηνῶν βασιλέων μετὰ τὸ 200 π. Χ. ἔρευνα λεπτομερὴς ἀπέδειξεν ἐλάχιστα ἴχνη (ὀλίγα ὀνόματα) Φρυγικοῦ πληθυσμοῦ ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους (ἰδ. Carl Humann, Conrad Cichorius, Walther Judeich, Franz Winter, Altertümer von Hierapolis Berlin 1898 σ. 34.)

(3). Εἰδικῶς πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἂν οἱ λεγόμενοι εἰς τὸ Βυζάντιον *Ἀρμένιοι* ἦσαν πάντοτε τοιοῦτοι ἢ Ἕλληνες ἐξ Ἀρμενίας ἢ ἐκ τοῦ Θέματος *Ἀρμενιακοῦ* παρὰ τὴν Παφλαγονίαν. Διότι ὅπως Σύροι ἐκαλοῦντο ὄχι μόνον οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Συρίας ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες αὐτῆς, οὕτω καὶ Ἀρμένιοι δὲν ἦσαν μόνον οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος. Ὑπερβολικὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἀνακριβῆ εἶναι τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ F. Bussell (The Roman Empire 1910 τ. 2 σ. 333 κἑξ) περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρμενικοῦ στοιχείου εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔχει ἀνάγκην εἰδικῆς ἐρεύνης.

Κράτους, διότι οὐδεὶς ἠμπόδιζεν αὐτούς, ἀλλ' οὗτοι συνήθως εἶχον συνδεθῆ μὲ ἑλληνικὰς οἰκογενείας καὶ κυρίως ἀντεπροσώπευον ἑλληνικὸν χριστιανικὸν πολιτισμόν, ὄχι ἀρμενικὸν οὔτε συριακόν, οὔτε ἰβηρικόν.

Σύροι, Ἀρμένιοι καὶ Ἴβηρες.—Οἱ Σύροι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων εἶχον ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ δὲ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Πολλοὶ Σύροι ἔγραψαν καὶ ἑλληνιστί, ἄλλοι δ' ὑπηρέτησαν πολὺ τὸν Συριακὸν λαὸν διὰ πλείστων μεταφράσεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς (1). Τὴν πρόοδον τοῦ ἱκανωτάτου τούτου λαοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε προαγάγει, ἀνέκοψεν ὁ Μωαμεθανισμός.

Πλὴν τῶν Σύρων καὶ οἱ Ἀρμένιοι ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸ πάντων κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἐποχήν. Οἱ πρῶτοι πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Ἀρμενίων, ὁ Γρηγόριος ὁ Φωτιστής, ὁ εἰσαγαγὼν τὸ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον Μεσρώπ (2), ὁ Μωσῆς Χωρηνὸς ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ κυρίως τῆς Καππαδοκίας ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ μετέφραζον πρὸ πάντων Ἕλληνας χριστιανοὺς συγγραφεῖς. Ἄνευ τῆς κατακτήσεως τῶν Περσῶν, Ἀράβων καὶ κυρίως τῶν Τούρκων ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἀρμενίων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσιας θὰ προσῆγε τὸν ἀτυχῆ τοῦτον λαὸν ἀπείρως περισσότερον. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρξαμένη πνευματικὴ κίνησις τῶν Ἀρμενίων παρήκμασε μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ κυριωτάτου

(1) Nöldeke, Die aramäische Literatur ἐν Hinneberg's Kultur der Gegenwart I, 7 σ. 113 Brockelmann, Die syrische und die syrisch-arabische Literatur (Die Litteraturen des Ostens τ. 7 Leipzig 1907 σ. 40).

(2) Περὶ τοῦ Φωτιστοῦ, Μεσρὼπ καὶ Χωρηνοῦ ἰδ. προχείρως παρὰ Bardenhewer, Les pères de l' Eglise τ. 3 σ. 98. 100 καὶ 104.

τμήματος τῆς Ἀρμενίας (Περσαρμενία) κατὰ τὸν πέμπτον
αἰῶνα ὑπὸ τῶν Περσῶν(¹).

Καὶ οἱ Ἴβηρες δι' Ἑλλήνων ἐκ Καππαδοκίας προσῆλθον
εἰς τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα καὶ ἐκ τῆς
ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐνεπνέοντο
καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα. Πλῆθος ἐπιγραφῶν ἑλληνικῶν
ἐσπαρμένων εἰς τὰ ἐρείπια ἐκκλησιῶν καθιστῶσι σαφῆ τὴν
ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν. Οἱ Ἴβηρες ἐδείκνυον εἰς πᾶσαν πε-
ρίστασιν τὴν συμπάθειάν των πρὸς τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον
ὄχι μόνον ἐκπολιτιστικῶς ἀλλὰ καὶ στρατιωτικῶς ἐβοήθησε
πολλάκις τὴν Ἰβηρίαν κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ἄλλων βαρβά-
ρων(²). Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρ-
κων ὑπῆρξε μεγάλη συμφορὰ καὶ διὰ τοὺς Ἴβηρας, οἱ ὁποῖοι

(¹) Finck, Die armenische Literatur ἐν Hinneberg's, Kultur
der Gegenwart I. 7 σ. 285 καὶ Bardenhewer, ἔνθ. ἀνωτ. τ. 3 σ. 100,
Roth, Armenien und Deutschland, ἐν Hugo Grothe, Völker und
Länder der Turkei σ. 286.

(²) Πβ. Προκόπ. ὑπὲρ τῶν πολέμων I, 12,2: «Ἴβηρες, οἳ ἐν τῇ
Ἀσίᾳ οἰκοῦσι, πρὸς αὐταῖς που ταῖς Κασπίαις ἵδρυνται πύλαις, αἵπερ
αὐτοῖς εἰσι πρὸς βορρᾶν ἄνεμον. Καὶ αὐτῶν ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἐχομένη
πρὸς τὰς ἡλίου δυσμὰς Λαζική ἐστίν, ἐν δεξιᾷ δὲ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον
τὰ Περσῶν ἔθνη. Οὗτος ὁ λεὼς χριστιανοί τέ εἰσι καὶ τὰ *νόμιμα τῆς
δόξης φυλάσσουσι ταύτης πάντων μάλιστα ἀνθρώπων ὧν ἡμεῖς ἴσμεν*, κα-
τήκοοι μέντοι ἐκ παλαιοῦ τῶν Περσῶν βασιλέως τυγχάνουσιν ὄντες.
Τότε δὲ αὐτοὺς ἤθελε Καβάδης ἐς τὰ νόμιμα τῆς αὐτοῦ δόξης βιάζε-
σθαι. Καὶ αὐτῶν τῷ βασιλεῖ Γουργένῃ ἐπέστελλε τά τε ἄλλα ποιεῖν,
ᾗ Πέρσαι νομίζουσι καὶ τοὺς νεκροὺς τῇ γῇ ὡς ἥκιστα κρύπτειν, ἀλλ'
ὄρνισί τε ῥιπτεῖν καὶ κυσὶν ἅπαντας. Διὸ δὴ Γουργένης προσχωρεῖν
Ἰουστίνῳ βασιλεῖ ἤθελε τά τε πιστὰ ἠξίου λαβεῖν, ὡς οὔποτε Ἴβηρας
καταπροήσονται Πέρσαις Ῥωμαῖοι. Ὁ δὲ ταῦτά τε αὐτῷ ξὺν προθυμίᾳ
πολλῇ ἐδίδου καὶ Πρόβον τὸν Ἀναστασίου τοῦ βεβασιλευκότος ἀδελ-
φιδοῦν, ἄνδρα πατρίκιον, ξὺν χρήμασι πολλοῖς ἐς Βόσπορον ἔπεμψεν,
ἐφ' ᾧ στράτευμα Οὔννων χρήμασιν ἀναπείσας Ἴβηρσι πέμψῃ ἐς ξυμ-
μαχίαν».

ἔχασαν οὕτω τὴν κυρίαν πηγὴν τοῦ πολιτισμοῦ των(¹). Εἰς τὸ μέλλον οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ πολυπαθὴς ἰβηρικὸς λαὸς θὰ συνεργασθῇ ἀδελφικῶς μετὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου.

Θεόδωρος ὁ Ταρσεύς.— Ἀλλὰ θὰ ἐννοηθῇ ἴσως καλύτερον ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπὶ τοὺς γείτονας αὐτῶν, ἂν ὑπομνήσωμεν τὴν ἐπίδρασιν ἑνὸς μόνον Ἕλληνος, τοῦ ἐκ Ταρσοῦ μοναχοῦ Θεοδώρου, ὅστις κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος εἰσήγαγε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Ἀγγλίαν, ἔγινεν ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας (668–690) καὶ ὠργάνωσε τὴν Ἀγγλικὴν Ἐκκλησίαν(²). Οἱ Ἕλληνες Χριστιανοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπέβησαν λοιπὸν εὐεργετικοὶ καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη παρέχοντες καὶ μεταβιβάζοντες τὰ δημιουργήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔπειτα δὲ καὶ ἀγωνιζόμενοι διὰ τῶν ὅπλων κατὰ τῶν Ἀσιανῶν βαρβάρων.

Εἰκονομαχία.—Τῆς ζωηρᾶς πνευματικῆς τῶν Ἑλλήνων κινήσεως ἀπόδειξις εἶναι καὶ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, τὸ ὁποῖον ἀνεκίνησεν ἡ μικρασιατικὴ δυναστεία τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ'. Οἱ ἀγῶνες τῶν εἰκονομάχων δεικνύουν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν εἶχε νεκρωθῇ, ἀλλὰ διετήρησε τὴν ἀρχαίαν του ζωηρότητα, ἂν καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀνατολῇ ἐπέβαλε τὸ ἀμετάβλητον ὡρισμένων ζητημάτων. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεξήχθη ὁ ἀγὼν τῶν εἰκονομάχων, ἡ μεταρρυθμιστικὴ αὕτη κίνησις δεικνύει τὴν ζωτικότητα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἑλληνοαραβικοὶ πόλεμοι. — Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν εἰς τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν. Εἰς διάστημα ὀλιγώτερον τοῦ αἰῶνος

(¹) Ἰδ. Ferdinand Bork, Das Georgische Volk, ἐν Hugo Grothe, Länder und Völker der Türkei σ. 107.

(²) Bury, A Histoy of the later Roman Empire τ. 2 σ. 392 Theodore Dowling and Edwin Fletcher. Hellenism in England. London 1915 σ. 26 κέξ. 34 κέξ.

οἱ Μωαμεθανοὶ Ἄραβες ὄχι μόνον ἐξέτειναν τὰς κτήσεις των
ἀπὸ τῆς Περσίας μέχρι τῆς Ἱσπανίας, ἀλλὰ καὶ ἐπέβαλον εἰς τὰς
ἀφρικανικὰς καὶ ἀσιατικὰς ἐπαρχίας τὸν Μωαμεθανισμὸν καὶ
τὴν γλῶσσάν των. Μόνον οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀν-
τέστησαν μετὰ πείσματος εἰς τὴν ἐξισλάμισιν καὶ τὴν κατά-
κτησιν τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι κυρίως διαρκέστερον κατέλα-
βον μόνον τὴν νοτίως τοῦ Ταύρου χώραν, ἤτοι τὴν Κιλικίαν,
ἐκ τῆς ὁποίας ἐπεχείρησαν πολλὰς ἐπιδρομὰς καὶ εἰς Μικρὰν
Ἀσίαν.

Ὁ ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Οὐμεϊαδῶν Μωαβιᾶς εἶναι
ὁ πρῶτος Καλίφης ὅστις ἐπιμόνως ἔστρεψε τὴν προσοχήν του
εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ὠνειροπόλησε τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς
τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ προσωρινῶς κατέ-
λαβε τὸ Ἀμόριον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεδιώχθη ὅπως καὶ ἐκ τῆς
λοιπῆς χώρας. Τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπολιόρκησεν ἐπὶ ἕξ
περίπου ἔτη (672–678) διὰ στόλου, τὸν ὁποῖον κατεσκεύασεν
ἐν Συρίᾳ καὶ ἐξώπλισε δι᾽ ἐξισλαμισθέντων κατοίκων αὐτῆς,
ὄχι διὰ νομάδων Ἀράβων βέβαια.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους Σλάβοι ἐπετίθεντο κατὰ τῆς Θεσ-
σαλονίκης καὶ Βούλγαροι ἐζήτουν νὰ καταλάβωσι τὰς πρὸς νό-
τον τοῦ Δουνάβεως κτήσεις τοῦ Κράτους. Τὸ Βυζάντιον διέτρεξε
κίνδυνον σοβαρώτατον, ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἔσωσε πά-
λιν αὐτό. Ἡ τελειοποίησις φλεκτικῶν ὑλῶν, τοῦ καλουμένου
ὑγροῦ πυρὸς ὑπὸ τοῦ ἐκ Συρίας Ἕλληνος Καλλινίκου κατέ-
στρεψε τέλος τὸν στόλον τοῦ Μωαβιᾶ μὲ τὰ ἀρνησίθρησκα πλη
ρώματα αὐτοῦ, ἐκ τριάκοντα περίπου χιλιάδων. Ἐλάχιστα λεί-
ψανα τοῦ στόλου ἐπέστρεψαν εἰς Συρίαν, ὁ δὲ Μωαβιᾶς
ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην καὶ ὑποχρεωθῇ εἰς ἐπι-
στροφὴν οἱασδήποτε καταληφθείσης βυζαντιακῆς γῆς καὶ
πληρωμὴν ἐτησίου φόρου. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Foord (1).

(1). The Byzantine Empire σ. 141. Περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ

Ἡ σωτηρία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔσωσε τότε καὶ τὴν
Εὐρώπην. Ἡ πολιτικὴ παρακμὴ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ θὰ
ηὐκόλυνε τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Ἀράβων καὶ ἐκεῖ, ἐὰν οὗτοι ἐνί-
κων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Καὶ ἐνίκησε μὲν ἐνδόξως καὶ ἐσώθη ἡ Κωνσταντινούπολις,
ἀλλ᾽ οἱ ἔντονοι ἀγῶνες Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου κατὰ
τῶν Ἀράβων ἔδωσαν καιρὸν εἰς τοὺς Βουλγάρους νὰ ἐγκατα-
σταθῶσι νοτίως τοῦ Δουνάβεως. Ὁ φανατισμὸς τῶν νεοφω-
τίστων Μωαμεθανῶν, κατὰ μέγα μέρος ἐξισλαμισθέντων Χρι-
στιανῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀφήσῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἥσυχον τὴν
Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν
τοῦ ὀγδόου αἰῶνος συχναὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀράβων ὑπὸ τὸν
στρατηγὸν Μασλαμᾶν (Μασαλμᾶν) ἐδῄωσαν μέγα μέρος τῆς
Μικρᾶς Ἀσίας· τότε ἐκυριεύθη πάλιν τὸ Ἀμόριον τῆς Φρυγίας.
Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀνεφάνη μεγαλοφυὴς στρα-
τηγός, ὁ Λέων Ἴσαυρος, ὅστις ἠνάγκασε τοὺς Ἄραβας νὰ λύ-
σωσι τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀμορίου (716). Ἡ μεγάλη ἐπιτυ-
χία τοῦ Λέοντος ἀνεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν
θρόνον (1) ἀκριβῶς καθ᾽ ὃν χρόνον ἡτοιμάζοντο οἱ Ἄραβες
νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ πολιορκία αὕτη μόλις διήρκεσεν ἓν ἔτος (717—718) καὶ
ἐπέφερε τὴν τελείαν καταστροφὴν τοῦ νέου ἀραβικοῦ στόλου
ἐκ 2500 περίπου πολεμικῶν καὶ μεταγωγικῶν πλοίων ἀποτε-
λουμένου καὶ ἐξ 180,000 ἀνδρῶν πληρωμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων

Μωαβιᾶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰδ. κυρίως Bury, A History of the later Roman Empire τ. 2 σ. 320 καί Henri Lammens, Etudes sur le règne du Calife Omaiyade Moawia 1er ἐν Mélanges de la Faculté orientale de l' Université Saint—Joseph 1907 σ. 1 κἑξ.

(1) Κατὰ τὸν Wellhausen ὁ Λέων Γ′ ἔγινεν αὐτοκράτωρ ὄχι τὸ 717 ἀλλὰ 716. ἰδ. Gelzer, Pergamon unter Byzantinern und Osmanen σ. 53.

40,000 περίπου ἐσώθησαν. Ἡ ἧττα αὕτη τῶν Ἀράβων εἶναι ἡ μεγίστη, ἣν ἔπαθον ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Ἡ νίκη τοῦ Λέοντος, ὅπως καὶ ἡ τοῦ Καρόλου Μαρτέλλου τὸ 732 παρὰ τὸ Poitiers τῆς Γαλλίας ἔσωσαν πάλιν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Müller (2), αἱ προλήψεις κατὰ τοῦ Βυζαντίου μᾶς κάμνουσι νὰ λησμονῶμεν ἀγνωμόνως τὸ λαμπρὸν στρατιωτικὸν κατόρθωμα, τὸ ὁποῖον ἔσωσε τὸν Χριστιανισμὸν τῆς Εὐρώπης.

Ὁ Μασλαμᾶς ἐπέστρεψε διὰ Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ἔλαβε νέας ἐνισχύσεις καὶ ἐξηκολούθησεν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὰς ἐπιδρομάς του. Τὸ 728 κατέλαβε τὴν Καισάρειαν, ἡ ὁποία καὶ ἄλλοτε εἶχε λεηλατηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ὁ κλεφτοπόλεμος τῶν Ἀράβων ἔληξε τὸ 739, ὅτε ὁ Λέων συνεκρότησε τὴν μεγάλην μάχην τοῦ Ἀκροϊνοῦ (Ἀφιὸν-Καρὰ-Χισσὰρ) καὶ κατενίκησε τοὺς Ἄραβας. Ὁ γενναῖος ἐπίσης διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος ὁ Πέμπτος (741-775), ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Ἄραβας ὄχι πλέον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀλλ' ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Κομμαγενῇ καὶ Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐκυρίευσε κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του τὴν Γερμανίκειαν (Μαράς), τὴν Μελιτηνήν, τὴν Θεοδοσιούπολιν (Ἐρζερούμ).

Οὕτω λοιπὸν ἡ δυναστεία τῶν Οὐμειαδῶν (661-750), παρὰ τὰς ἐπιμόνους καὶ φοβερὰς παρασκευὰς τοῦ Μωαβιᾶ καὶ Μασλαμᾶ δὲν ἠδυνήθη νὰ στερεωθῇ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τοῦτο δεικνύει τὴν ἀκμὴν τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅταν μάλιστα γίνῃ σύγκρισις πρὸς τὴν ῥαγδαίαν πρόοδον τῶν Ἀράβων εἰς τὰς λοιπὰς μὴ καθαρῶς ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἀσίας (1).

(2) Der Islam im Morgen und Abendlande τ. 1 σ. 409.

(1) Wellhausen, Die Kämpfe der Araber mit den Romäern in der Zeit der Umaijiden ἐν Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1902 σ. 414 κέξ.

Ἡ ἀραβικὴ δυναστεία τῶν Ἀβασιδῶν ταχέως ἐπανήρχισε τὰς ἐχθροπραξίας κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐπανέλαβε τὰς ἐπιδρομὰς εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Κατὰ τοὺς νέους ἀγῶνας διεκρίθη ὁ στρατηγὸς Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, ἀλλ' ὁ Καλίφης Ἀροὺν-Ἐλ-Ρασὶδ ἠνάγκασε τὸ Βυζάντιον νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς τοὺς Ἄραβας. Μονιμωτέρα ἔγινεν ἡ Ἀραβικὴ κατάκτησις τῆς Κιλικίας. Μετὰ ποικίλας μεταβολὰς τῆς τύχης τῶν ὅπλων ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος (829-842) εἰσέβαλεν εἰς Συρίαν καὶ κατέστρεψε τὴν πόλιν Σωζοπέτραν, ὅπου ἐγεννήθη ὁ Καλίφης Μοτασὲμ (1). Τοῦτο προεκάλεσε μεγάλας παρασκευὰς τοῦ Μοτασέμ, ὅστις ἤθελε νὰ ἐκδικηθῇ διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σωζοπέτρας. Ὁ Μοτασὲμ ἐκυρίευσε τὴν μεγάλην τότε πόλιν Ἀμόριον (839), τὴν ὁποίαν ὑπερήσπισεν ἐπὶ πεντήκοντα πέντε ἡμέρας γενναίως ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρά· τέλος ἡ πόλις ἐκυριεύθη καὶ ἐλεηλατήθη, μέρος δὲ τοῦ πληθυσμοῦ ἐσφάγη. Τεσσαράκοντα δύο ἐκλεκτοὶ πολῖται, ἀξιωματικοὶ καὶ ἄλλοι ἐπιέσθησαν νὰ δεχθῶσι τὸν Μωαμεθανισμόν, ἐπειδὴ δ' ἠρνήθησαν ἐσφάγησαν καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὸν Εὐφράτην. Δικαίως ἀνεκηρύχθησαν ἔπειτα ἅγιοι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (2). Οἱ μαρτυρικοὶ

(1) Bury, Eastern Roman Empire σ. 244 κέξ.

(2) Bury Eastern Roman Empire σ. 262 καὶ 271. Ἐκ τῶν σχετικῶν διηγήσεων τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν καταχωρίζομεν ἐνταῦθα τὴν τοῦ Συμεὼν Μαγίστρου (σ. 638): «οἱ δὲ Σαρακηνοὶ περιχαρακώσαντες τὸ Ἀμόριον καὶ πολλοὺς πολέμους ποιήσαντες, ἐπεὶ σταθερῶς τοὺς ἔνδον ἀγωνιζομένους ἑώρων, ἠβουλήθησαν ὑποχωρῆσαι· μαθητής δέ τις Λέοντος τοῦ Φιλοσόφου ἐν τῷ Κάστρῳ ὢν μηνύει τούτους ὅτι εἰ προσκαρτερήσετε δύο ἡμέρας, ἐκπορθεῖτε ἡμᾶς· ὃ καὶ γέγονεν· προεδόθη γὰρ ὑπὸ τοῦ λεγομένου Βουδίτζη καὶ τοῦ Μανικοφάνους. Κατεσχέθησαν δὲ ἄνδρες ὀνομαστότατοι τῶν εὐσεβῶν, Θεόφιλος πατρίκιος καὶ στρατηγοὶ ὅτε Μελισσινὸς καὶ ὁ Ἀέτιος, καὶ Θεόδωρος πρωτοσπαθάριος καὶ εὐνοῦχος ὁ Κρατερός, Κάλλιστος τουρμάρχης, Κωνσταντῖνος δρουγγάριος καὶ Βασόης ὁ δρομεὺς καί τινες ἄρχοντες τῶν ταγμάτων. Οὓς ἐξωνήσασθαι βουλόμενος ὁ βασιλεὺς ἀποστέλλει πρέ-

χρόνοι λοιπὸν δὲν ἐτελείωσαν ἀκόμη διὰ τὸν Χριστιανισμόν.

Μετὰ τὸν Μοτασὲμ οἱ Ἀβασίδαι παρακμάζουσι καὶ διασπῶνται εἰς διάφορα κράτη. Ἀπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Α΄ ἀρχίζει ἡ θέσις τοῦ Βυζαντίου νὰ γίνεται πλεονεκτική. Ὁ στρατὸς τοῦ Βυζαντίου ἔφθασε πάλιν μέχρι Σωζοπέτρας καὶ Μελιτηνῆς, ἐνῷ ὁ ναύαρχος Ὠορύφας ἐνίκησεν ἐπανειλημμένως τοὺς πολεμικοὺς καὶ πειρατικοὺς στόλους τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν. Βεβαίως οἱ Ἄραβες κατώρθωσαν καὶ ἐπὶ Λέοντος Ἕκτου νὰ κάμουν ἐπιδρομὰς μέχρι Ἰκονίου (905) καὶ ἐπὶ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ μέχρι Ἀγκύρας (931) καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (940) μέχρι Κολωνείας, ἀλλ᾽ αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἦσαν βραχύτεραι Τοὐναντίον οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν εἰς μίαν ἐπιδρομὴν τοῦ 942 νὰ ἔχωσιν 70.000 αἰχμαλώτους, εἰς ἄλλας δὲ ὀλιγωτέρους. Πρὸ πάντων ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης Κουρκούας ἐξέτεινε τὰ ὅρια τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος εἰς μακρὸν καὶ ἀδιάλειπτον πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν μορφὴν σταυροφορίας κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ (¹). Ὁ Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀπήλλαξε τὴν Κιλικίαν τῶν Ἀράβων (965) κυριεύσας τὴν Ταρσὸν καὶ Μοψουεστίαν (²) καὶ ἠλευθέρωσε διὰ τοῦ στρατηγοῦ Πέτρου Φωκᾶ τὴν Ἀντιόχειαν (968) μετὰ κατάκτησιν ἀραβικὴν 328 ἐτῶν. Χιλιάδες Χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων ἐπανῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τότε. Οἱ στρατιῶται τοῦ Τσιμισκῆ ἐπροχώρησαν ἔτι περαιτέρω καὶ ἀνέβησαν καὶ εἰς τὸ ὄρος Θαβώρ (¹). Ἡ Ἱερουσαλὴλ θὰ ἐκυριεύετο εὐκόλως, ἂν μὴ τὸ Βυζάντιον ἀπησχολεῖτο τόσον μὲ τοὺς Βουλγάρους πρὸ πάντων ἐπὶ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου.

σβεις πρὸς τὸν Ἀμερμουμινῆ μετὰ κεντηναρίων διακοσίων. Ἀλλ οὐκ ἔπεισεν εἰπόντα ὅτι χίλια κεντηνάρια ἐὰν παράσχῃς λόγῳ τοῦ συνειλεγμένου λαοῦ, οὐκ ἐλευθερώνω οὐδένα τούτων. Τῶν αἰχμαλώτων οὖν ἐν Συρίᾳ (;) ἀπαχθέντων πολλὰ παρὰ τοῦ πρωτοσυμβούλου ἀναγκασθέντες ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ Βουδίτζη, τῇ τῶν ἑπτὰ χρόνων καθείρξει, καὶ μὴ πεισθέντες ἀρνήσασθαι τὸν Χριστὸν, ξίφει ἀπετμήθησαν, ἀντὶ τῆς προσκαίρου ζωῆς τὴν αἰώνιον ἀγαπήσαντες καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐν τῷ ποταμῷ ἐρρίφησαν».

(¹) Rambaud, L'empire grec au dixième siècle σ. 248, 420, 422 436. Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 114.

(²) Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 500 καὶ 524.

Ἀραβικὸς πολιτισμός.— Μετὰ ἀγῶνας μακροὺς καὶ φοβεροὺς τεσσάρων αἰώνων ἀπεκρούσθησαν οἱ Ἄραβες ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Δυστυχῶς ἄλλος λαὸς ἀσιατικός, οἱ Σελδτσοῦκοι Τοῦρκοι ἔμελλον μετ᾽ ὀλίγον νὰ ἀρχίσωσι νέαν περίοδον ἀσιατικῶν καταστροφῶν. Πρὶν ὅμως ἔλθωμεν εἰς τὴν Σελδτσουκικὴν κατάκτησιν. ἂς ἐπισκοπήσωμεν τὸν ἀραβικὸν πολιτισμόν. Εἶναι ἀμέσως χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς ἤκμασε κυρίως εἰς τὴν Συρίαν καὶ Μεσοταμίαν καὶ εἰς τὴν Ἱσπανίαν, εἰς χώρας δηλ. ὅπου οἱ ἐξισλαμισθέντες χριστιανοὶ συμμετέσχον ζωηρότατα εἰς τὴν ἀνωτέραν, πνευματικωτέραν μουσουλμανικὴν κίνησιν. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς δὲν ἐδημιουργήθη ἀπὸ τοὺς νομάδας τῆς Ἀραβίας, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τοὺς ἐξαραβισθέντας Χριστιανούς. Διὰ τοῦτο ὅπου οἱ Χριστιανοὶ δὲν εἶχον μεγάλα πνευματικὰ κέντρα, ὅπως ἐν Ἀφρικῇ, ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς ἐκινήθη δυσκολώτερον καὶ ἡ κατάπτωσις τῶν κατοίκων ἐπῆλθε ταχυτέρα.

Εἰδικῶς ἐν Ἀνατολῇ ἀνακαλύπτεται ὁσημέραι καλύτερον ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἐπέδρασαν πολὺ ἐπὶ τοὺς Ἄραβας ἀμέσως ἢ ἐμμέσως διὰ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Νεστοριανῶν ἢ τῶν ἐξαραβισθέντων Χριστιανῶν. Ὀρθῶς γράφει ὁ Rambaud :

(¹) Schlumberger, Jean Tzimiscès. Paris 1896 σ. 287.

«Si, du XI au XIII siècle, nous avons appris beaucoup des Arabes en mathématique, en physique, en chimie, en médecine, en navigation et construction de navires, en tactique, en fortification, en poliorcétique, n'oublions pas qu'en tout cela ils n'ont été que les élèves des Byzantins. Tel livre, reputé arabe, n'est souvent que la traduction d'un livre grec.... notre première renaissance est, par son origine, grecque plus sûrement qu'arabe; notre seconde renaissance est incontestablement grecque» (1).

Τὴν ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς ὀργανικῆς συνοχῆς τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ δεικνύει καὶ ἡ ταχεῖα κατακερμάτισις τοῦ ἀραβικοῦ κράτους καὶ ὑποταγὴ εἰς μὴ ἀραβικὰς φυλάς, τουρκικὰς κλπ. καθὼς καὶ ἡ παρακμὴ τοῦ πολιτισμοῦ, εὐθὺς ὡς ἔπαυσεν ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Χριστιανικόν, πρὸ πάντων ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιότατος τῶν μουσουλμανικῶν, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα οἱ λαοὶ οἱ ὑποβληθέντες εἰς αὐτὸν παρήκμασαν ταχέως, διότι ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία δὲν κατέστη ἱκανὴ οὔτε διὰ τῶν Ἀράβων νὰ προαγάγῃ Χριστιανούς. Μόνον φετιχιστικὰς καὶ ἄλλας κατωτέρας θρησκείας ἀντικαθιστῶν ὁ Μωαμεθανισμὸς ἀνύψου ἀσιατικὰς ἢ ἀφρικανικὰς φυλάς.

Ἀκριτικὸν ἔπος.—Οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τῶν Ἀράβων **ἐδημιούργησαν** καὶ σπουδαιότατον ἑλληνικὸν **ἔπος, τοῦ ὁποίου** ἡ ἀνακάλυψις γενομένη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐξέπληξε τοὺς νομίζοντας ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ δημιουργήσωσι ποίησιν. Ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ ποίησις ἐδημιουργήθη εἰς τὸν Ταῦρον καὶ Ἀντίταυρον καὶ τὴν μέχρι Εὐφράτου χώραν ὅπου, ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπῆρξαν ἑλληνοαραβικὰ σύνορα καὶ ὅπου Ἕλληνες ἀκρῖται, ἤτοι φρουροὶ τῶν συνόρων, τυγχάνοντες διαφόρων προνομίων παρὰ τοῦ Κράτους τοῦ Βυζαντίου, ἐφύλασσον (1). Ἐκ τούτου ὠνομάσθη ἡ ἐπικὴ ποίησις αὕτη καὶ ἀκριτική. Τὸ μεσαιωνικὸν ἔπος τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι βέβαια ἰσάξιον τοῦ ὁμηρικοῦ, ἀλλ' ἔχει πάντως ποιητικὴν ἀξίαν σημαντικήν, εἶναι δὲ καὶ κατὰ τοῦτο σπουδαῖον ὅτι διετηρήθη ἔκτοτε ἤτοι ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος προφορικῶς ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς ὄχι μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Καππαδοκίας καὶ τοῦ Πόντου ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλον τὸν λοιπὸν Ἑλληνισμόν. Πλεῖστα τῶν ὡραίων λαϊκῶν ποιημάτων τῆς σήμερον ὑπάγονται εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, ὅστις ἐπέδρασε καὶ ἐτροποποίησε ἄλλους κύκλους ποιημάτων.

Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας εἶναι ὁ Ἡρακλῆς τῶν μεσαιωνικῶν

---

(1) Etudes sur l'histoire byzantine σ. XX. Περὶ τῶν μεταφράσεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἀραβικὴν ἰδ. καὶ Bury, Eastern Roman Empire σ. 438. Le Bon, la civilisation des Arabes, Paris 1884 σ. 614 καὶ 666. Wahl, les Empires arabes. Leur civilisation, ἐν Lavisse et Rambaud, Histoire générale τ. 1 σ. 785: «Les Arabes prirent les sciences au point où les avaient laissées les derniers maîtres de l'Ecole d'Alexandrie. On leur a fait honneur des chiffres dits arabes et de la numération décimale. Toute leur géometrie repose sur les *Eléments d'Euclide*. Euclide et les autres mathématiciens grecs Théodose, Apollonius, Hypsiclès sont traduits dès le temps du Khalife Mamoun. Mohammed—ibn—Mousa s'en inspira pour composer en 820 son Traité d'*algèbre* qui sera jusqu'au XVI siècle le manuel de l'Europe».

(1) Καὶ νοτιώτερον εἰς τὴν Συρίαν μέχρι τοῦ Λιβάνου ὑπερήσπιζον ἐπὶ πολὺ τὸ Βυζαντιακὸν Κράτος κατὰ τῶν Ἀράβων Ἕλληνες ἁρματωλοὶ τοῦ μεσαίωνος, οἱ *Μαρδαῖται* (Θεοφάν. χρονογρ. ἔκδ. de Boor τ. 1 σ. 355,361,363,364). Οὗτοι δὲν ἦσαν Μάρδοι ἐκ Μηδίας ἢ Περσίας, ὡς κοινότερον πιστεύεται, ἀλλ' Ἕλληνες ἐκ Συρίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ὄνομα *Μαρδαΐτης*=ἀντάρτης, ἐπαναστάτης εἶναι ἀραβικὸν ὡς ἤδη πρὸ πολλοῦ ἀπέδειξεν ὁ Reiske (Κωνστ. Πορφυρογ. τ. 2 σ. 775). Ἀνεξαρτήτως, φαίνεται, τοῦ Reiske ἐδέχθη ἑρμηνείαν ἀραβικὴν τοῦ ὀνόματος τελευταῖον καὶ ὁ Π. Καρολίδης (περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν Συρίας καὶ Παλαιστίνης σελ. 353).

Ἑλλήνων. Ἀφοῦ ἐπάλαισε πρὸς τοὺς Ἄραβας, ἔγινε τὸ ἀκατάβλητον σύμβολον τῶν ἀγώνων τῆς φυλῆς. Χάριν τῶν ἀγνοούντων τὴν ἀκριτικὴν ποίησιν, παραθέτομεν τρία δείγματα τῆς σημερινῆς ἐξελίξεως αὐτῆς ἐκ Πόντου, Καππαδοκίας καὶ Κύπρου ἐν τῇ διαλεκτικῇ των παραλλαγῇ.

1. Ἐκ Πόντου.

(Λαογρ. 1,252)

Ἀκρίτας κάσ᾽τρον ἔχτισεν, κάσ᾽τρον θεμελιωμένον.
Ἀκρίτας ὄνταν ἔλαμνεν ᾽στὸ μέγα τὸ χωράφιν,
πάντα κελάϊδναν τὰ πουλλιά, «νὰ σὰν ἐμᾶς» ἐλέγναν,
«νὰ σὰν ἐμᾶς καὶ πάλ᾽ ἐμᾶς, πάντα ἂν ζῇ Ἀκρίτας».
Κ᾽ ἕναν πιρνὴν πιρνίτσικον καὶ Κερεκὴν ἡμέραν
κελάϊδισαν καὶ εἶπανε «θὲ ν᾽ ἀποθάνῃ Ἀκρίτας».
«Ἔβγα, Χάρε, ἂς πολεμοῦμ᾽ ᾽ς σὸ χάλκινον τ᾽ ἁλώνιν,
καὶ ἂν νικᾷς με, Χάροντα, νὰ πάρῃς τὴ ψυχ᾽ή μου,
κ᾽ ἐγ᾽ ἂν νικῶ σε, Χάροντα, νὰ ἔχω τὴ ζωή μου».
᾽Σ σὸ δεύτερον ἐνίκεσεν, ᾽ς σὸ τρίτον ἐνικέθεν,
«Ἔμπα καὶ μάνα στρῶσον με θανατικὸν κρεβάτιν,
θανατικὸν κι᾽ ἀσήκωτον, σεκωμονὴν ντὸ ᾽κι ἔχ᾽ει»
Ἐμπαίν᾽ ἐκείνε στρώνει ἄτον πομπάκια καὶ μετάξια.
Ἔρθεν Ἁ—Γιώρτς ἐγλήγορον κ᾽ ἡ κυρὰ Παναγία,
ποῦ εἶχαν δώδεκα φτερά, κ᾽ ἐπῆραν πέντε κι᾽ ἄλλο.
«Ὅποιος θέλ᾽ κιάγαπᾷ τοναν ἂς δί᾽ ἄτον ἀσ᾽ σὰ χρόνϊ τ᾽».
Ἐμπαίν᾽, τὴ μάνναν ἀτ᾽ ρωτᾷ, ἐμπαίν᾽ καλορωτᾷ τεν.
«Κέρδα με, μάννα μ᾽, κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν᾽ μ᾽ ὁ Χάρον.
— Ὑγέ μ᾽ καὶ πῶς κερδαίνω σε, νὰ μὴ κερδαίν᾽ τσ ὁ Χάρον;
Ὑγέ μ᾽, δέβα ᾽ς σὸγ κύρι σου κι᾽ ἂς δίῃ σε ἀσ᾽ σὰ χρόνϊ τ᾽.
— Κέρδα με, κύρι μ᾽ ᾽κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν᾽ μ᾽ ὁ Χάρον.
— Ὑγέ μ᾽, δέβα ᾽ς σὴν ἀδελφήσ σ᾽, κι᾽ ἂς δίῃ σε ἀσ᾽ σὰ χρόνϊ τς.
— Κέρδα μ᾽, ἀδελφὴ κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν᾽ μ᾽ ὁ Χάρον.
— Ἄμ᾽ ἀδελφέ, ᾽ς τὴν κάλη σου, κι᾽ ἂς δίῃ σε ἀσ᾽ σὰ χρόνϊ τς.
— Κέρδα με, κάλη μ᾽, κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν μ᾽ ὁ Χάρον
— Τ᾽ ἐμσὰ καὶ τὰ καλύτερα, ἦλε μ᾽, τ᾽ ἐσὰ ἂς εἶναι».

Στ. 2: Ἀκρίτας=ὁ Ἀκρίτας, ὅπως καὶ στ. 4 καὶ 6. 5: ἕναν πιρνὴν=μίαν πρωϊνήν. 12 ντὸ ᾽κι ἔχ᾽ει=τὸ ὁποῖον οὐκ ἔχει. 13 ἐκείνε=ἐκείνη. 14 ὀγλήγορον=ὁ ἐγλήγορος, ὁ ταχύς. 16 ἂς δι᾽ ἄτον=ἂς δίδῃ εἰς αὐτόν. 19 νὰ μὴ κερδαίν᾽ τσ=νὰ μὴ σε κερδίσῃ, σὲ πάρῃ. 20 χρόνϊ=χρόνια. 26 ἐμσὰ=ἡμίσῃ· ἦλε μ᾽=ἥλιε μου.

2. Ἐκ Καππαδοκίας

(Λαογρ. 1,248)

Σίδηρον κάστρον ἔχτισα κ᾽ ἐγὼ γιὰ τὸν Ἀκρίτη,
Χάρος νὰ μὴν τὸν εὕρῃ.
Τὸν ἔκλωσε καὶ τράνησε, Χάρος τὸν παρεστάθη.
«Καλῶς ἦλθες, ἅγι Χάρε μου, νὰ φάμεν καὶ νὰ πιοῦμεν.
— Ἐγὼ γιὰ φαγεῖ δὲν ἦρτα, καὶ γιὰ πιοτὸ δὲν ἦρτα.
ἐγὼ γιὰ τὸν Ἀκρίτη ἦρτα, νὰ πάρω τὴν ψυχήν του.
— Χάρε μου, πάρ᾽ τὰ πέντε μου παιδιὰ κι᾽ ἄφες με τὸν Ἀκρίτη,
Ἀκρίτης μου παιδὶν ἔνι, κ᾽ ἄλλα παιδιὰ νὰ κάμῃ.
— Κ᾽ ἐγὼ γιὰ τὸν Ἀκρίτη σου πέντε ψυχὲς δὲν παίρω.
Ἂς εἶν᾽ Ἀκρίτης σου τὸ σὸν ἄλλα σαράντα μέρες».
Κ᾽ ἐκείνη παρεγροίκησεν ἄλλα σαράντα χρόνους.
«Γιὰ φά, γιὰ πιέ, Ἀκρίτη μου, γιὰ βγάλε καὶ παιγνίδια.
Ὁ Χάρος μᾶς ἐχάρισεν ἄλλα σαράντα χρόνους».
Τὸν ἔκλωσε καὶ τράνησε, Χάρος τὸν παρεστάθη.
«Χάρε, πῶνι ὁ λόγος σου, πῶνι ἡ συντυχιά σου;
— Κ᾽ ὁ λόγος μου ἐτοῦτο ᾽νι, κ᾽ ἡ συντυχιά μ᾽ ἀτό ᾽νι.
— Ἂς πάρῃ Ἀκρίτης τὸ σπαθί, καὶ σύ, Χάρε, τὸ κοντάρι,
ἐβγᾶτ᾽ ἐκεῖ ᾽ς σὸ πόλεμο, ᾽ς ἕνα πλατὺ λιβάδι».
Νοῦτον ὁ Χάρος φρόνιμος καὶ κάλλιο παιδευμένος.
Ἔπιασε Χάρος τὸ σπαθί, τζακίσθην τὸ σπαθί του,
ἐπιάσε κ᾽ ἀπὸ κονταριοῦ, τσακίσθην τὸ κοντάρι,
Ἀσ᾽ τὰ μαλλιὰ τὸν ἔπιασε, ᾽ς τὰ μάρμαρα τὸν κρούει.
«Χάρ᾽ ἄφες μ᾽ ἀσ᾽ τὰ μαλλιά, καὶ πιάσ᾽ μ᾽ ἀσ᾽ τὸ χέρι,
Γιὰ δεῖξε με τὴν τέντα σου, καὶ μοναχό μ᾽ ἂς πάγω.
— Ἂν σὲ δείξω τὴν τέντα μου, πολὺ θενὰ τρομάξῃς·
ὡς κλώθει ὁλοπράσινα καὶ μέσα ῥοχιασμένα,
ὡς κλώθουν τὰ τεντώματα, παλληκαριοῦ βραχιόνια».

3. Ἐκ Κύπρου

(Πολυλᾶ, Ἡ φιλολογική μας γλῶσσα σ. 74)

Γιατί τὰ ὄρη τρέμουσι κι᾽ οὖλα τὰ δέντρα σοῦνται;
μαρκώνουν οὖλα τὰ πουλλιὰ κ᾽ οἱ βρύσες μας στερεύουν,
οἱ βράχοι πέφτουσι βαριά, οἱ ποταμοὶ ἀφρίζουν,
κ᾽ ἡ θάλασσα μουγκροφυσᾷ καὶ ῥίφτει κῦμα ὄρος;
Μήνα ἡ ᾽μέρα ἡ ὕστερη τοῦ κόσμου οὔλου ἦρτε,
ἢ μήνα τὸ δαιμόνια τὸν κόσμο συνταράσσουν;

— Μηδὲ ἡ 'μέρα ἡ ὕστερη τοῦ κόσμου οὖλου ἦρτε.
καὶ μήτε τὰ δαιμόνια τον κόσμο συνταράσσουν·
ὁ Γιακουμῆς μόν' πολεμᾷ μὲ τὸ μαῦρο λιοντάρι,
π' οὔλους τοὺς νιοὺς τοὺς ἔτρωεν καὶ τὰ χωράφια χάλα.
«Χτύπα, Κουμῆ, χτύπα, Κουμῆ, μὴ χάννῃς τὴ ψυχ'ή σου,
καργκιὰ κάμε σὰν ἄξιο μιάλο παλληκάρι».
Τὸ μάτι του τὸ γρύλλωσεν καὶ σέρνει τὸ σπαθίν του,
μιά, δκυὸ τὸ στρέφειν κ' ὕστερις χουμᾷ 'ς τὸλ λιόντα πάνου.
Ποττὲ, ποττὲ ἡ ἀστραπὴ ἐν χύνετ' ἔτσι χάμου
σὰν ἐπετάχτηκεν ἐκειὸς ἐπάνω 'ς τὸ λιοντάριν·
ἀππήδησεν 'ς τὸν νῶμόν του, τὸν ἅρπαξ' ἀπ' τὴ χ'αίτην,
καὶ τὸλ λαιμόν του ἔσφιγγεν σὰ νά 'σφιγγεν χορτάρκα.
'Ο λιόντας στρέφει τὴν νουρὰν καὶ τοῦ χτυπᾷ 'ς τὸν νῶμον,
μὰ 'κεῖνος πάνου τὸ σπαθὶν σὰν ἀστραπὴ σηκώνει,
σὰν τὸ πελέκιν τό 'φερε 'ς τὴν κεφαλὴν τοῦ λιόντα·
ἔππεσ' εὐτὺς 'ς τὰ χώματα, τὸν τσύλισσε κ' ἐκεῖνον,
καὶ μὲ τὸ μαῦρο γαῖμάν του τὸν ἐσσεπάσεν οὗλον.
καὶ ὄντας ἐξεψύσσησεν. σηκώθηκεν καὶ πέφτει.
Ὅσο νὰ πέσῃ, ὁ Γιακουμῆς ἔφυεν τραππηδῶντας
κ' ἐφώναζε: τὸν σκότωσα, τὸν σκότωσα τὸλ λιόντα.

Στ. 1: σοῦνται = σείονται. 16 *σὰν ἐπετάχθηκεν ἐκειός*, ἑπτανησιακὴ τροποποίησις· τὸ ἐκειός δὲν λέγεται ἐν Κύπρῳ. 24 ὄντας, παρὰ Πολυλᾷ σύντας, ὅπερ ὅμως δὲν εἶναι Κύπριον.

'Αλλ' ὁ κατ' ἐξοχὴν ἥρως τῆς ἀκριτικῆς ποιήσεως Διγενὴς 'Ακρίτας ἐγνώσθη μετὰ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν αὐτῆς καὶ ἔξω τοῦ 'Ελληνισμοῦ, εἰς τοὺς Σλάβους, τοὺς Τούρκους, τοὺς Πέρσας! Τοῦτο δεικνύει καὶ τὸ πλῆθος ἀκόμη καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν 'Ελλήνων τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, πρὶν αὕτη καταληφθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, κυρίως τῶν 'Οθωμανῶν. Πόσα ἔπη ἀληθῶς ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν τόσην ζωὴν καὶ ἐξέλιξιν, χιλιετῆ περίπου, καὶ τόσην ἐπίδρασιν (1);

(1) Rambaud, Etudes sur l'histoire byzantine σ. 65, 87 καὶ 95 Π. Καρολίδου, Σημειώσεις κριτικαί, ἱστορικαὶ καὶ τοπογραφικαὶ εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν ἔπος 'Ακρίταν (ἐν 'Επετηρίδι Πανεπιστημίου 1905]6 σ. 188 καὶ 195). Αἱ κυριώταται μελέται περὶ τοῦ 'Ακριτικοῦ ἔπους καὶ τῶν σωζομένων σήμερον παραλλαγῶν αὐτοῦ εἶναι τοῦ κ. Ν. Πολίτου. Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων 'Ελλήνων. 'Αθῆναι 1906. 'Ακριτικὰ ᾄσματα. 'Ο θάνατος τοῦ Διγενῆ, ἐν Λαογραφίᾳ τ. 1 (1909) σ. 169 κἑξ. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν μεσαιωνικῶν ἀκριτικῶν ποιημάτων καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ἰδ. Krumbacher-Σωτηριάδου, 'Ιστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας τ. 3 (1900) σ. 90 κἑξ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΣΕΛΔΤΣΟΥΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Αἱ πρῶται σελδτσουκικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ κατακτήσεις ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ.—Τοῦρκοι ὑπηρέτουν τοὺς Ἄραβας Καλίφας τοῦ Βαγδατίου ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ὡς μισθοφόροι, διὰ τούτων δὲ κυρίως διεδόθη ὁ Μωαμεθανισμὸς εἰς τὸ Τουρκεστάν. 'Απὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος οἱ ἐπικληθέντες ἔκ τινος φυλάρχου Σελδτσοὺκ Σελδτσοῦκοι Τοῦρκοι εὗρον ἱκανὸν ἀρχηγὸν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Τογροὺλ, ἐγγόνου τοῦ Σελδτσούκ. 'Ο Τογροὺλ γενόμενος κύριος τῆς ἰρανικῆς ἐπαρχίας τοῦ Χωρασὰν ἐνισχύθη ταχέως καὶ ἐπετέθη κατὰ τῆς 'Αρμενίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους. 'Ο 'Αρμένιος ἡγεμὼν τοῦ Βασπουραχὰν φοβηθεὶς παρεχώρησε τὰς κτήσεις του εἰς τὸ Βυζάντιον ἀρκεσθεὶς εἰς οἰκονομικὰς παραχωρήσεις ἐν Σεβαστείᾳ (1). Τὸ αὐτὸ ἔπραξαν πολλοὶ 'Αρμένιοι, διότι ὄχι μόνον ἐνόμιζον ὅτι θὰ ἀπαλλαχθῶσιν ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν κίνδυνον, ἀλλὰ καὶ ἤρχοντο εἰς χώραν πλουσίαν ἀκόμη καὶ πολυάνθρωπον, τὴν Μικρὰν 'Ασίαν (2). 'Αλλ' οἱ Σελδτσοῦκοι νικήσαντες τὸν στρατηγὸν Στέφανον Λιχούδην εἰς τὸ Διαρβεκὶρ (3) καὶ λεηλατήσαντες

(1) Schlumberger, Basil II le Tueur des Bulgares. Paris 1900 σελ. 502.

(2) Jorga, Geschichte des Osmanischen Reiches τ. 1 (1908) σελ. 70.

(3) 'Αφ' ὅτου ἡ 'Αρμενία τὸν πέμπτον αἰῶνα κατελήφθη κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ πρὸ πάντων τὸν ἕβδομον ὑπὸ τῶν 'Αρά-

τὴν Ἐρζερούμ καὶ καταστρέψαντες τὸ Ἄνιον (Ani, 1064) τῆς Ἀρμενίας ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Καππαδοκίαν (1). Τὸ 1067 ὁ νέος Σουλτᾶνος τῶν Σελδτσούκων Ἀλπ-Ἀρσλὰν ἐπιτρέχει τὴν Καππαδοκίαν, σφάζει πολλοὺς τῶν κατοίκων καὶ ληστεύει πλὴν ἄλλων καὶ τὴν πλουσίαν καὶ περιώνυμον ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς Καισαρείας: «*οἱ βάρβαροι ἐκτρέχουσιν ἄχρι Καισαρείας, καταληϊζόμενοι πάντα καὶ καταστρέφοντες καὶ πῦρ αὐτοῖς ὑπανάπτοντες. Καὶ τῷ σηκῷ τοῦ μεγάλου καὶ περιωνύμου Βασιλείου εἰσπηδήσαντες δῃοῦσι μὲν ἅπαντα καὶ τὰ ἱερὰ καθαρπάζουσι, προσραγέντες δὲ καὶ τῇ τοῦ ἁγίου σορῷ τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ λειψάνῳ δρᾶσαί τι πονηρὸν οὐδαμῶς ἠδυνήθησαν· προκατησφάλιστο γὰρ καὶ περιεδεδόμητο κτίσμασιν ὀχυροῖς χρόνου δεομένοις πολλοῦ πρὸς καθαίρεσιν, τὰ δὲ τὰς ὀπὰς περιστέλλοντα θυρίδια, χρυσῷ καὶ μαργάροις ἐξειργασμένα καὶ λίθοις, ἐξαίρουσι καὶ τὸν ὅλον κόσμον ὁμοῦ συμφορήσαντες αἴρουσιν ἐκεῖθεν, παραδόντες πολλοὺς τῶν Καισαρέων σφαγῇ καὶ τὸν ναὸν καταχράναντες*». (Σκυλίτσ. σ. 661). Τὸ 1070 οἱ Τοῦρκοι ἐπροχώρησαν μέχρι τῶν Χωνῶν καὶ ἐλήστευσαν τὴν περίφημον ἐκκλησίαν τοῦ

βων, πολλοὶ Ἀρμένιοι ἤρχοντο εἰς Μικρὰν Ἀσίαν ἵνα ζήσωσι καλύτερον. Ἀρχοντικῶν οἴκων Ἀρμένιοι συνεδέοντο εὐκόλως μὲ ἑλληνικὰς οἰκογενείας. Ἡ κίνησις αὕτη δὲν ἔπαυσε καὶ ὅταν ὁ Βαγρατίδης Ἀσὼτ ἐπανίδρυσε τὸ ἀρμενικὸν Κράτος περὶ τὸ τέλος τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Καλιφῶν τοῦ Βαγδατίου. Ἀλλ᾽ ἀθρόα μετακίνησις Ἀρμενίων ἔγινε μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀνίου κυρίως εἰς Κιλικίαν, ὅπου ἡ δυνάστεια τῶν Ῥουπενιδῶν διετήρησεν ἓν μικρὸν κράτος μέχρι περίπου τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, ὅτε τοῦτο κατελύθη ὑπὸ τῶν Μαμελούκων (ἰδ. Karl Roth, Armenien und Deutchland ἐν Hugo Grothe, Völker und Länder der Türkei σ. 287. F. Tournebize, Histoire politique et religieuse de l'Arménie σ. 168.

(1) Schlumberger, Les porphyrogenètes Zoe et Theodora σ. 544 καὶ 554. Müller, Der Islam im Morgenlande τ. 2 σ. 88.

Ταξιάρχου Μιχαήλ: «*ἐπῆλθεν ὀξυτέρα καὶ τομωτέρα φήμη πολλῷ τοὺς Τούρκους ἀπαγγέλλουσα τὴν ἐν Χώναις πολιτείαν καὶ αὐτὸν τὸν περιβόητον ἐν θαύμασι καὶ ἀναθήμασι τοῦ ἀρχιστρατήγου ναὸν καταλαβεῖν ἐν μαχαίρᾳ, καὶ φόνου μὲν ἅπαντα τὰ ἐκεῖσε πληρῶσαι καὶ λύθρου, πολλὰς δὲ ὕβρεις τῷ ἱερῷ ἐμπαροινισθῆναι, ἱππῶνα τὸν πάνσεπτον ἐργασαμένους ναόν, καὶ τὸ δὴ σχετλιώτερον, μηδὲ τὰς τοῦ χάσματος σήραγγας, ἐν ᾧπερ οἱ παραρρέοντες ποταμοὶ ἐκεῖσε χωνευόμενοι διὰ τῆς τοῦ ἀρχιστρατήγου παλαιᾶς ἐπιδημίας καὶ θεοσημίας ὡς διὰ πρανοῦς ἀσταιοῦν τὸ ῥεῦμα καὶ λίαν εὐδρομοῦν ἔχουσι, τοὺς καταπεφευγότας διατηρῆσαι καὶ ὑπαλύξαι τὸν κίνδυνον ἰσχῦσαι, ἀλλ᾽ ὅπερ οὐ γέγονέ ποτε, πλημμυρῆσαι τὸ ὕδωρ καὶ οἷον ἀναρροιβδῆσαι καὶ ἀνερρίξασθαι καὶ πάντας ἄρδην τοὺς καταπεφευγότας κατακλύσαι καὶ διὰ ξηρᾶς ὑποβρυχίους ποιῆσαι*». (Σκυλίτσ. σ. 686). Ἡ τρομερὰ αὕτη καὶ ἐπικίνδυνος εἰσβολὴ ἠνάγκασε τὸν γενναῖον αὐτοκράτορα Ῥωμανὸν τὸν Διογένη νὰ συναθροίσῃ τὰς δυνάμεις του καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Σελδτσούκων. Δυστυχῶς εἰς τὸ Μαντζικὲρτ τῆς Ἀρμενίας ἡττήθη, οὕτω δ᾽ ἠνοίχθη ἐλευθέρα πλέον ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν δι᾽ ἐπιδρομὰς καὶ βραδύτερον διὰ κατακτήσεις. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν οἱ Τοῦρκοι ἐπέδραμον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι Νικαίας. Εἰς τὸ ἑξῆς Roum ἤτοι χώρα Ῥωμαίων ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν ἱστορικῶν καὶ γεωγράφων ἡ Μικρὰ Ἀσία, κυρίως ἡ χώρα ἀπὸ Εὐφράτου μέχρι τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τῆς Μαύρης θαλάσσης μέχρι τῆς Συρίας.

Ἡ ἀτυχὴς Μικρὰ Ἀσία, ἡ ὁποία ὑφίστατο ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος καὶ ἔπειτα τὰς περσικὰς καὶ ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς ἔμελλε νὰ ὑποκύψῃ εἰς Ἀσιανοὺς χειροτέρους τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων, διότι οὗτοι ἐφάνησαν ὀλιγώτερον προσιτοὶ εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Πολλοὶ ἱστορικοὶ προκαταλαμβανόμενοι ὑπὲρ τῶν Σελδσούκων ἐκ τῆς ἐμφανίσεως ἀνω-

τέρων τινῶν ἠθικῶς ἢ ἐκπολιτιστικῶς ἡγεμόνων αὐτῶν, ὡς τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλὰν καὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν (1219-1236) νομίζουσιν ὅτι οἱ Σελδσοῦκοι δὲν ἔβλαψαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν πολύ. Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι οἱ δύο καλοὶ οὗτοι ἡγεμόνες δὲν ἐκυβέρνησαν μόνοι των τοὺς Σελδσούκους, οἱ ὁποῖοι ἤνοιξαν τὴν θύραν εἰς τοὺς νομάδας τῆς Ἀσίας καὶ μετ' αὐτῶν κατέστρεψαν τὸν πλοῦτον τῆς χώρας. Διὰ νὰ μὴ μακρηγορήσωμεν περὶ τούτου παραθέτομεν μόνον τὴν εἴδησιν τῆς καταστροφῆς τοῦ Δορυλαίου, ἡ ὁποία εἶνε ἀρκετὰ διαφωτιστικὴ καὶ περὶ τοῦ πλούτου τῆς περιφερείας αὐτοῦ: «*τὸ δὲ Δορύλαιον τοῦτο ἦν μὲν ὅτε πόλις ἦν μεγάλη τε εἴπερ τις τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ λόγου ἀξία πολλοῦ.....* Ἐνταῦθα.... καὶ *κῶμαι πολυάνθρωποι ἦσαν, θερμά τε αὐτόματα καὶ στοαὶ καὶ πλυνοὶ καὶ ὅσα ἀνθρώποις ἡδονὴν φέρει, ταῦτα δὴ ὁ χῶρος ἄφθονα παρεῖχεν. Ἀλλὰ Πέρσαι, ὁπηνίκα ἡ κατὰ Ῥωμαίων ἤκμαζεν ἐκδρομή, τήν τε πόλιν εἰς ἔδαφος βεβλημένην ἀνθρώπων ἔρημον παντάπασιν ἐπεποίηντο καὶ τὰ τῇδε πάντα μέχρι καὶ ἐπὶ λεπτὸν τῆς πάλαι σεμνότητος ἠφάνισαν ἴχνος*» (¹).

Νορμανδοὶ καὶ Πετσενέγοι. — Ἀλλὰ πῶς ὑπετάγη τόσον εὐκόλως ἡ Μικρὰ Ἀσία εἰς τοὺς Σελδτσούκους; Ἡ ἀνικανότης πολλῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 1025-1081 μ. Χ. καὶ ἀντιθέτως ἡ ἱκανότης τοῦ Σελδτσούκων ἡγεμόνων Τογρούλ, τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλάν, τοῦ Μελὲκ-Σὰχ καὶ τῶν ὑποτελῶν εἰς αὐτοὺς Σουλιμὰν καὶ Κιλίτζ-Ἀρσλὰν ηὐκόλυνε τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σελδτσούκων μέχρι Νικαίας. Τοιαῦται ἐπιδρομαὶ ἔγιναν καὶ ἐπὶ Περσῶν καὶ Ἀράβων διὰ μέσου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἡ χώρα ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, εὐθὺς ὡς αὐτοκράτορες ἔχοντες τὴν ἱκανότητα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Λέοντος Γ' κατέλαβον τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου. Βεβαίως δὲ καὶ τώρα ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, διπλωμάτης δεξιὸς

(¹) Κίνναμ. σ. 294. Πέρσαι αὐτόθι=Σελδτσοῦκοι.

καὶ στρατηγὸς ἱκανός, θὰ ἐπανέφερε πάλιν τοὺς Σελδτσούκους εἰς τὰς ἀσιατικὰς φωλεάς των, ἂν μὴ ἄλλοι ἐπιδρομεῖς φοβεροί, οἱ Νορμανδοί, Εὐρωπαῖοι αὐτοί, ἠπείλουν τὴν ὑπόστασιν αὐτὴν τοῦ Κράτους. Καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων κρίνοντες δὲν δυνάμεθα νὰ κατηγορήσωμεν τὸν Ἀλέξιον, ὅτι εὑρεθεὶς μεταξὺ Νορμανδῶν καὶ Τούρκων, ἐπροτίμησε νὰ πατάξῃ τοὺς Νορμανδοὺς διὰ νὰ μὴ χάσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐλπίζων βεβαίως ὅτι θὰ εὐκαιρήσῃ νὰ ἐκδιώξῃ καὶ τοὺς Σελδτσούκους. Ἀληθῶς ἡ θέσις τοῦ Βυζαντίου μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἐξέθετε τοὺς Ἕλληνας εἰς ὅλους τοὺς ἀνέμους τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦτο μόνον ἔπρεπε νὰ διαθέτῃ συμπαθῶς τοὺς ἐπιπολαίους ἐπικριτὰς τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν Νορμανδῶν, τοὺς ὁποίους ἐπὶ τέλους κατενίκησεν, εἶχεν ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀσιατικοὺς ἐπιδρομεῖς, τοὺς Πετσενέγους, τῶν ὁποίων μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἀπηλλάγη. Ἀλλ' ὅπως ἄλλοτε οἱ μακροὶ ἀγῶνες κατὰ τῶν Περσῶν τοῦ Ἡρακλείου ηὐκόλυναν τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν καὶ ὅπως οἱ ἀγῶνες τοῦ Πωγωνάτου κατὰ τῶν Ἀράβων ἐπέτρεψαν τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Βουλγάρων νοτίως τοῦ Δουνάβεως, οὕτω καὶ τώρα οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν Νορμανδῶν καὶ Πετσενέγων ἐπέτρεψαν τὴν παραμονὴν τῶν Τούρκων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τὴν μὴ ἔγκαιρον ἐκδίωξιν αὐτῶν. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ ἠπατήθη ὀλίγον ὁ Ἀλέξιος εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐξ Ἀσίας κινδύνου καὶ ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως Τούρκων στρατιωτῶν *(Τουρκοπούλων)* εἰς τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Νορμανδῶν καὶ Πετσενέγων.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος ἀπησχολήθη οὐκ ὀλίγον καὶ μὲ τὴν πρώτην σταυροφορίαν (1096-1099), ἡ ὁποία παρουσίασε ποικίλα διπλωματικὰ καὶ ἄλλα ζητήματα. Ἐκ τῶν σταυροφοριῶν, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν καλύτερον παντὸς ἄλλου ἐπιχειρήματος τὴν βαρβαρότητα τῶν Τούρκων, δὲν ὠφελήθη ὁ μικρασιατικὸς Ἑλληνισμός, διότι οἱ σταυροφόροι εἶχον ἀνάγκην τροφίμων, τὰ

ὁποῖα διήρπαζον καὶ πρὸς εὕρεσιν τῶν ὁποίων προέβαινον εἰς μεγάλας βιαιότητας. Ἐκτὸς τούτου πολεμοῦντες κατὰ τῶν Τούρκων ἐξέθετον τοὺς Ἕλληνας Χριστιανοὺς εἰς ἀντεκδικήσεις χωρὶς νὰ εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἐπικουρία πρὸς αὐτοὺς ἐκ μέρους τοῦ Βυζαντίου.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω ἐξηγεῖται ἡ παραμονὴ τῶν Τούρκων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἡ ὁποία ηὐκόλυνε τὴν βαθμιαίαν εἰσβολὴν νομαδικῶν Τουρκομανικῶν στιφῶν εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῆς. Τὰ στίφη ταῦτα ἀπετέλεσαν τὸ στήριγμα τῶν Τούρκων βραδύτερον καὶ δύναται νὰ λεχθῇ διὰ τοῦτο ὅτι οἱ Νορμανδοὶ καὶ οἱ Πετσενέγοι ἔδωκαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐνῷ πρὸ τῶν Κομνηνῶν οἱ Σελδτσοῦκοι περιφέρονται εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὡς ἐπιδρομεῖς πρόθυμοι νὰ προσφέρωσι τὰς στρατιωτικάς των ὑπηρεσίας ἐπὶ πληρωμῇ εἰς τὸ Βυζάντιον, μετὰ τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Νορμανδῶν πρὸ πάντων στερεοῦται καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ τουρκικὴ κατάκτησις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὀρθῶς γράφει ὁ Laurent (1): «Byzance continua à les considérer (les Turcs) suivant les circonstances comme des mercenaires à sa solde, ou comme des pillards gênants ou comme des rebelles. Il fallut les convoitises et l'invasion de Robert Guiscard pour rendre leurs conquêtes definitives, pour leur en faire reconnaître par l'Empereur Alexis Comnène la possession officielle».

Οἱ Κομνηνοὶ πολεμοῦσι κατὰ τῶν Σελδτσούκων.— Ὁ Ἀλέξιος ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐχθρῶν του ἐν Εὐρώπῃ ἐπεχείρησε ν' ἀνακτήσῃ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Τὸ 1097 ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς πρώτης σταυροφορίας καὶ καταλάβῃ τὴν Νίκαιαν, μεταβιβάσας κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τῶν σταυροφόρων στολίσκον ἐκ Κίου εἰς ἀπόστασιν δεκατεσσάρων χιλιομέτρων ἐν μιᾷ νυκτὶ εἰς τὴν λίμνην τῆς Νικαίας (1). Τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κιλὶτζ-Ἀρσλὰν νὰ δεχθῇ δῶρα καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν Νίκαιαν εἰς τὸν Ἀλέξιον ἀποσυρόμενος εἰς τὸ Ἰκόνιον.

(1) Byzance et les Turcs Seldjoucides en Asie Mineure, ἐν *Βυζαντίδι* τ. 2 σ. 124.

Οἱ σταυροφόροι πολεμήσαντες καὶ περαιτέρω κατὰ τῶν Σελδτσούκων, παρὰ τὸ Δορύλαιον, ἐξήντλησαν ὀλίγον τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἂν ἡ δίοδος διὰ τῆς χώρας κατέστη εὔκολος, ἡ ὁριστικὴ ἀνάκτησις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων παρεῖχε δυσκολίας. Οἱ Τοῦρκοι ἀπέφευγον νὰ συγκρουσθῶσι πρὸς τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα εἰς μεγάλην παράταξιν, ἀλλ' ἐπετίθεντο ἐξ ἐνέδρας κατὰ μεμονωμένων ταγμάτων καὶ προσεπάθουν μὲ κάθε τρόπον νὰ διασπάσωσι τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις καὶ ἀπαγάγωσι πρὸ πάντων λάφυρα.

Τὸ 1116 κατώρθωσε τέλος ὁ Ἀλέξιος νὰ συγκροτήσῃ μάχην μεγάλην παρὰ τὸ Φιλομήλιον καὶ νὰ τοὺς νικήσῃ. Οὕτω ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ μέρος τοὐλάχιστον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Φιλομηλίου μέχρι τῆς Σινώπης. Αἱ νότιοι ἀκταὶ αὐτῆς μέχρι τῆς Κιλικίας καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Τραπεζοῦντος ἦσαν ἑλληνικαί (2). Ἡ νικηφόρος πορεία τοῦ Ἀλεξίου Α΄ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπείρων αἰχμαλώτων, τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν πολλῶν ἐξισλαμισθέντων, τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν καταφυγόντων εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ δυσπρόσιτα μέρη Ἑλλήνων. Δυστυχῶς

(1) Ἄνν. Κομν. 2, 75: «κατασκευάσας τοίνυν ἀκάτια, ὁποῖα τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο ἀνέχειν ἠδύνατο διὰ τοῦ μέρους τῆς Κίου ταῦτα ἐν ἁμάξαις ἐπισάξας εἰς τὴν λίμνην εἰσήλασε στρατιώτας ἐμβαλὼν ἐν αὐτοῖς ὁπλοφόρους, ἡγεμόνα τούτων Μανουὴλ τὸν Βουτουμίτην καταστήσας». Πβ. καὶ Colmar Freiherr von der Goltz, Anatolische Ausflüge, Berlin 1896 σ. 420.

(2) Ferdinand Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis 1er Comnène. Paris 1900 σ. 270.

μέγα μέρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Λυκαονίας καὶ τῆς Καππαδοκίας ἀπωλέσθη ἀπὸ τοῦδε, διότι ἀπομονωθὲν ἐπὶ πολὺ καὶ ἀπελπισθὲν ἐξισλαμίσθη. Τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅταν συλλογισθῇ κανείς, ὅτι ὁ Μωαμεθανισμὸς ἐπεδίωξε πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸν ἐξισλαμισμὸν εὐκολώτερον ἢ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες οἱ σωθέντες μέχρι σήμερον ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐπὶ τοῦ Ταύρου διὰ μέσου τουρκικῆς κατακτήσεως ἐννέα αἰώνων ἀποδεικνύουν, ὅτι ἐπὶ Σελδτσούκων δὲν ἐξισλαμίσθησαν ἐπαρχίαι καὶ ὁμάδες, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς Σύρους καὶ ἄλλους Χριστιανούς. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως περιουσίας τινὸς καὶ τῆς ζωῆς κατ' ἀνάγκην ἐπέφερε καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν βαθμιαίαν ἐξισλάμισιν πολλῶν Ἑλλήνων.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἀλεξίου Ἰωάννης ἢ Καλοϊωάννης Κομνηνὸς ἐξέτεινε τὰς κτήσεις τοῦ Βυζαντίου εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας του (1119) ὁ Καλοϊάννης ἀνέκτησε τὴν Λαοδίκειαν, ἐξηκολούθησε δ' ἔπειτα τοὺς ἀγῶνάς του καὶ ἐπροχώρησεν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν Παφλαγονίαν, ὅπου κατέλαβε τὴν Κασταμονήν (1), ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὴν Κιλικίαν, ὅπου ἐπέβαλε τὴν ἐπικυριαρχίαν του εἰς τοὺς ἐκεῖ Ἀρμενίους (2).

Κατὰ τὴν νικηφόρον πορείαν τοῦ Ἰωάννου πολλοὶ αἰχμάλωτοι ἠλευθερώθησαν, πολλοὶ δὲ ἐξισλαμισθέντες ἐπανῆλθον

---

(1) **Παραθέτω τὸ ἐνδιαφέρον σχετικὸν χωρίον τοῦ Κιννάμου (σ. 13): «Ἐπὶ τὴν Ἀσίαν βασιλεὺς διέβη, πόλιν Κастάμονα, Παφλαγόσι πρόσοικον, ἐξελεῖν ἐπειγόμενος. Πέρσαι γὰρ οἱ ἐνταῦθα ᾠκημένοι ἐπὶ τὴν πλησιόχωρον καὶ βασιλεῖ κατήκοον ἐξορμώμενοι ἐκεῖθεν ἀεὶ κακῶς τοὺς τῇδε Ρωμαίους διετίθεσαν. Ἐκπλήξας τοίνυν αὐτοὺς τῷ μεγέθει τῆς εἰς τὸν πόλεμον παρασκευῆς, τήν τε πόλιν καὶ σφᾶς αὐτοὺς προδοῦναι Ρωμαίοις ἠνάγκασεν, οὕτω τε εἰς Βυζάντιον ἐπανιὼν μεγάλοπρεπέστερα ἐπόμπευσεν».**

(2) Jorga, Geschichte des Osmanischen Reiches τ. 1 σ. 101. Chalandon Jean II Comnène et Manuel I Comnène σ. 46,86,90.

εἰς τὴν πάτριον ὀρθοδοξίαν. Ἀλλ' ὅμως καί τινες Χριστιανοὶ τῆς περιφερείας Ἰκονίου προσηνέχθησαν ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Ἰωάννην καὶ ἐπέμενον εἰς τὴν νέαν θρησκείαν. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν Νικήταν Χωνιάτην (σ. 50) ὁ Ἰωάννης «*τὴν Ἀττάλου λαμπροτάτην πόλιν καταλαβὼν χρονοτριβεῖν ἐκεῖσε προέθετο ὅπως τὰς πέριξ ταύτης πόλεις καὶ χώρας μᾶλλόν τι πρὸς τὸ εὖ μετάθοιτο· ἤδη γὰρ καὶ τούτων ἔνιαι τοῖς Τούρκοις ὑπέκυψαν, ἐν οἷς ἦν καὶ ἡ τοῦ Πουσγούσῃ καλουμένη λίμνη· αὕτη γὰρ εἰς ἀχανῆ καὶ μικροῦ θαλασσίαν χύσιν ἐκτεινομένη ἐν πολλοῖς νησῖδας ἀνίσχει περιβεβλημένας τείχεσιν ἰσχυροῖς. Ὤκουν μὲν οὖν ταύτας τηνικάδε καιροῦ Χριστιανῶν ἑσμοί, οἳ καὶ διὰ λέμβων καὶ ἀκατίων τοῖς Ἰκονιεῦσι Τούρκοις ἐπιμιγνύμενοι, οὐ μόνον τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλίαν ἐντεῦθεν ἐκράτυναν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν ἐν πλείοσι προσεσχήκασιν· ἀμέλει καὶ ὡς ὁμοροῦσιν αὐτοῖς προστιθέμενοι Ῥωμαίους ὡς ἐχθροὺς ὑπεβλέποντο· οὕτω χρόνῳ κρατυνθὲν ἔθος γένους καὶ θρησκείας ἐστὶν ἰσχυρότερον* (1)». Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο χωρίον δεικνύει πρῶτον μὲν τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι καὶ εἰς τὰς νησῖδας ἀκόμη τῶν λιμνῶν κατῴκουν, δεύτερον ὅτι οὗτοι ἤσκουν τὸ ἐμπόριον τῆς περιφερείας Ἰκονίου καὶ ἦσαν χρήσιμοι εἰς τοὺς Τούρκους, τρίτον ὅτι ἀπελπίσαντες περὶ τῆς θέσεως τοῦ Βυζαντίου δὲν προσῆλθον πρόθυμοι εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, ἀλλ' ἔδειξαν ἐπιφυλακτικότητα ἀπέναντί του. Ὁ ὀνομαστὸς ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ramsay (2) παρανοήσας τὸ ἀνωτέρω χωρίον ὑπέθεσεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς λίμνης Πασγούσῃ ἦσαν αἱρετικοὶ καὶ διὰ τοῦτο συνεπάθουν τοὺς Τούρκους· ἀλλ' οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος χωρίου τοῦ Χωνιάτου (*χρόνῳ κρατυνθὲν*

---

(1) **Πβ. καὶ Κίνναμον σ. 22, ὅστις τὴν λίμνην ὀνομάζει τοῦ *Πασγούσῃ*.**

(2) The intermixture of Races in Asia Minor (Proceedings of the British Academy τ. 7) σ. 27.

ἔθος γένους καὶ θρησκείας ἐστὶν ἰσχυρότερον) δεικνύουν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς λίμνης Πασγούση ἦσαν Ἕλληνες ὀρθόδοξοι καὶ ἑπομένως ἡ ἐπιφυλακτική των στάσις ἑρμηνεύεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραρατηρήσεων ἡμῶν. Ὅτι κατὰ τὴν ἑνδεκάτην καὶ δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἡ Μικρὰ Ἀσία δὲν εἶχεν αἱρετικοὺς δεικνύει καὶ τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Σκυλίτση (σ. 687): *Πρότερον γὰρ ἡ τοσαύτη τῶν ἐθνῶν ὁρμὴ καὶ ἔπαρσις καὶ τῶν ὑπὸ Ρωμαίους τελούντων κατακοπὴ ὀργὴ μὲν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τῶν αἱρετικῶν δέ, οἳ τὴν Ἰβηρίαν καὶ Μεσοποταμίαν μέχρι Λυκανδοῦ καὶ Μελιτηνὴν καὶ τὴν παρακειμένην οἰκοῦσιν Ἀρμενίαν καὶ οἳ τὴν Ἰουδαϊκὴν τοῦ Νεστορίου καὶ τῶν Ἀκεφάλων θρησκεύουσιν αἵρεσιν. Καὶ γὰρ πλήθουσιν αἵδε αἱ χῶραι τῆς τοιαύτης κακοδοξίας. Ἐπὰν δὲ καὶ τῶν Ὀρθοδόξων ἥψατο τὸ δεινὸν ἐν ἀμηχάνοις ἦσαν πάντες οἱ τὰ Ῥωμαίων θρησκεύοντες».*

Ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς βασιλείας του ἐπίσης ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς (1143-1180) ἤρχισε τοὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Τούρκων, ἐπανειλημμένως δ᾿ἐνίκησεν αὐτούς. Δυστυχῶς ἡ ἧττα τοῦ Μανουὴλ παρὰ τὸ Μυριοκέφαλον τῆς Φρυγίας τὸ 1177 (1) ἐπανέφερε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ θάνατος τοῦ Μανουὴλ καὶ ἡ ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον τῆς ἀνικάνου δυναστείας τῶν Ἀγγέλων, ἔπειτα δ᾿ ἡ τετάρτη σταυροφορία ηὐκόλυναν τοὺς Τούρκους εἰς τὸ ἔργον των.

Ἡ τετάρτη σταυροφορία ἀπολήξασα εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν προσωρινὴν διάλυσιν τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους ὡς ἐσκόπευεν, ἐνίσχυσεν αὐτούς. Τὸ σφάλμα τοῦτο τῶν Χριστιανῶν βαρύνει μὲν καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει δυναστείαν τῶν Ἀγγέλων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς τετάρτης σταυροφορίας καὶ πρὸ πάντων τόν Πάπαν Ἰννοκέντιον Τρίτον. Τὸ

(1) Chalandon ἔνθ. ἀνωτ. σ. 508 κἑξ.

1204 προεκάλεσε τὸ 1453, καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ Hore (1).

Αὐτοκρατορία Τραπεζοῦντος. — Ὅτι καὶ μετὰ τὸ Μυριοκέφαλον καὶ μετὰ τὸ 1204 ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διετήρησεν ἀκόμη ζωτικότητα πολλήν, δεικνύει ἡ ἵδρυσις τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας (1204-1261) ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν (1204-1461). Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τραπεζοῦντος διεξήγαγε μακροὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Τούρκων, τῶν Τουρκομάνων καὶ Μογγόλων, εἰς τὸ κράτος δὲ τοῦτο ὀφείλεται ἡ διάσωσις τοῦ ἰωνικοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀκτῶν τοῦ Πόντου (2).

Ἀλλὰ πῶς ἠδυνήθη τὸ Κράτος τῆς Τραπεζοῦντος νὰ δια-

(1) Eighteen centuries of the orthodox Greek Church σ. 6: «It was the furthCrusade and the action of Pope Innocent III, that led to its sacking by the 1453, the destruction of the eastern empire and the down-fall at the Church, and since the days of Mahomet II no the Turks alone, but, shame to say, western christendom also have been its persistent enemies».

(2) Ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου διατηρήσασα πολλοὺς ἰωνισμοὺς καὶ ἀκολουθήσασα ἐξέλιξιν ἐν μέρει διάφορον τῆς συνήθους Ἑλληνικῆς ἀποδεικνύει ὅτι αὐτόθι διετηρήθη διὰ τῶν χιλιετηρίδων ἀρχαῖος καὶ πολὺς Ἑλληνισμός, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς τὸν Καύκασον ἀπέστειλεν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἑκατοντάδας χιλιάδας κατοίκων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Δείγματα τῆς σημερινῆς γλώσσης τοῦ Πόντου βλ. παρὰ Α. Παπαδοπούλῳ, Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἐθνικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξεταζόμενος σ. 90 κἑξ. Περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς τοῦ Πόντου ἔγραψεν ὁ H. Kiepert: Die Verbreitung der Griechischen Sprache im pontischen Küstengebiete. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde τ. XXV (1890). Ἡ μελέτη αὕτη δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν Ἀθηνῶν!

Σχέσεις πρὸς τὸν ἑλληνικὸν Πόντον διετήρησε καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Καππαδοκίας. Περὶ τῆς γλώσσης τούτου ἰδ. τὴν λαμπρὰν μελέτην τοῦ R. Dawkins, Modern Greek in Asia minor. Cambridge 1916. Προχείρως βλ. περὶ τοῦ ἰδιώματος τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς Καππαδοκίας παρὰ Α. Παπαδοπούλῳ, ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος σ. 108 κἑξ.

τηρηθῇ τόσον χρόνον, ἂν καὶ ἀδιαλείπτως ἐπολεμεῖτο; Πρῶτον διότι ἡ γεωγραφικὴ θέσις καὶ ὁ πλοῦτος τῆς χώρας ηὐνόει τὴν ὕπαρξιν ἰδιαιτέρου κράτους, δεύτερον διότι ἡ συνέχεια τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ὑπῆρξαν πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἱκανώτατοι, τὸ ὁμογενὲς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἄσκησις αὐτοῦ παρέσχον ἐξαιρετικὴν δύναμιν εἰς αὐτό. Ἐκ τοῦ τελευταῖον γνωσθέντος *Ἐγκωμίου* εἰς Τραπεζοῦντα τοῦ διασήμου Ἕλληνος Καρδιναλίου Βησσαρίωνος (1) ἐμάθομεν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις περὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀσκήσεως τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, τὰς ὁποίας παραθέτομεν ἐνταῦθα ὡς μὴ γνωστὰς ἀκόμη εἰς τοὺς πολλούς (2):

«*Τό γε μὲν αὐτῆς (Τραπεζοῦντος δηλ.) μάχιμον καὶ τὰ κατὰ στρατείας καὶ πόλεμον θαυμαστὴν ὅσην σοφίαν τε καὶ ἀνδρείαν αὐτῇ μαρτυρεῖ. Ἀποκέκρινται μὲν γὰρ τοῦ λοιποῦ πλήθους οἱ προβεβλημένοι τῆς πόλεως καὶ τεταγμένοι στρατεύεσθαι, μόνον ἔχοντες ἔργον καὶ ἓν ἐπιτήδευμα τὴν τῶν τακτικῶν γυμνασίαν καὶ τὸ κατὰ πολέμους εὐδοκιμεῖν, οὐδὲν δ' ἧττον καὶ σύμπας ὁ δῆμος καὶ τὸ πᾶν τῆς πόλεως πλήρωμα οὐ μᾶλλον ὑφ' ἑτέρων φυλάττεσθαι ἢ φυλάκων ἀξιοῦντες αὐτοὶ σχῆμα σώζειν τοῖς ἄλλοις διαχειρίζονται μὲν καὶ ἣν ἕκαστος ἔτυχεν ἠσκηκὼς τέχνην καὶ ἐπιτήδευμα, γυμνάζονται δὲ καὶ τὰ ἐς πολέμους καὶ μάχας καὶ στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν, ὡς ἂν ῥώμης τε ἱκανῶς ἔχοντες καὶ ἀνδρείας ἥκοντες ἐπὶ πλεῖστον....*

(1) Ἐκδ. ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τ. 13 (1916) σ. 146 κἑξ. Πλὴν τῆς παλαιοτέρας βιβλιογραφίας, τὴν ὁποίαν ὁ βουλόμενος εὑρίσκει προχείρως εἰς τὴν *Ἱστορίαν τῆς Τραπεζοῦντος* τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Τρύφωνος Εὐαγγελίδου (ἐν Ὀδησσῷ 1898), σημειωτέα ἐνταῦθα καὶ τὰ Studia Pontica τοῦ Anderson, Cumont καὶ Grégoire, ἔνθα ἔχει ἀποταμιευθῆ πολύτιμον ἐπιγραφικόν, τοπογραφικὸν καὶ ἱστορικὸν ὑλικόν.

(2) Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 190.

Γενναιότητι μὲν γὰρ τοὺς ἀνδρείους, ῥώμῃ δὲ νικῶντες τοὺς ἰσχύϊ προέχοντας ἢ μᾶλλον τοὺς μὲν ῥωμαλέους ἀνδρείᾳ, ῥώμῃ δὲ τοὺς τὴν ψυχὴν ἀηττήτους, ἐν πᾶσι δι' ἀμφοῖν εὐδοκιμεῖν ἔχουσι καὶ τὸ κατὰ πάντων ἀποφέρεσθαι κράτος..... Ὅπλοις τε γοῦν ἀγχεμάχοις κεχρῆσθαι καὶ συστάδην ἀγωνίζεσθαι τίνος οὐκ ἀκριβέστερον ἤσκηνται, πάλλειν τε δόρυ καὶ τόξοις τε λυπεῖν τίς ἂν ἐς ἴσον αὐτοῖς ἔλθοι ποτέ.....» Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου λοιπὸν μανθάνομεν ὅτι τακτικὸς στρατὸς ἀδιαλείπτως γυμναζόμενος ἔδιδε συνήθως τὴν νίκην εἰς τοὺς γενναίους Κομνηνοὺς τῆς Τραπεζοῦντος. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ *Ἐγκωμίου* τοῦ Βησσαρίωνος (σ. 192) παρέχονται εἰδήσεις περὶ τῆς τελείας καταστροφῆς τοῦ ἐπιδραμόντος στρατοῦ τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου Γαζεδδὶν (1219): «*ἅμα τε γὰρ εἰσήλασαν καὶ πέρα δεινῶν αὐτοῖς ἀπηντήκει τὰ πράγματα, οὐδὲ γνοῦσιν ὅθεν ὁ ὄλεθρος, ὥστε μηδ' ἀγγελιαφόρον, ἤ, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, ὑπολελεῖφθαι πυρφόρον, ἀλλ' αὐτοῦ πεσεῖν μὲν ἅπαν τὸ στράτευμα καὶ τὸν ἐς Ἅιδην ὑπνῶσαι, τὸν δ' ἄρχοντ' αὐτοῖς καὶ ἡγεμόνα τῆς στρατιᾶς δέσμιον ἀπαχθῆναι, τὴν προτέραν ἀλλαξάμενον τύχην καὶ ὧν ὠνειροπόλει κατὰ τῆς πόλεως ὕπαρ ἀποτίνοντα δίκας*». Πολύτιμοι εἶναι καὶ αἱ πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πλούτου τῆς Τραπεζοῦντος παρέχουσαι ἀγαθὰς ἐλπίδας καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνισμοῦ αὐτόθι (σ. 162): «*Τίς ἡμῶν ἢ πρὸς γῆν ἢ πρὸς θάλατταν εὐφυέστερον ἔχει, τίς δὲ καὶ τῶν παρ' ἀμφοῖν ἐξ ἴσης ἡμῖν ἀπολαύειν; Οἵ γε τοῦ Πόντου τὸ μεσαίτατον εἰληχότες καὶ τοσούτων ἐθνῶν καὶ χωρῶν Γαλατίᾳ μὲν καὶ Παμφυλίᾳ καὶ Κιλικίᾳ καὶ τοῖς Εὐφρατίοις ἀπόνως συμμίσγομεν ἔθνεσι, πλέοντές τε καὶ τὰ πλεῖστα πεζεύοντες κἀκεῖθεν κατ' ἐξουσίαν πόρρω τῶν ἑῴων τε καὶ μεσημβρινῶν ἐλαύνοντες πόλεων, διαβαίνομεν δὲ ῥᾷστά τε καὶ κουφότατα πρὸς τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον καὶ ἀμφοτέραν τὴν Σαρματῶν γῆν καὶ Κολχίδα καὶ Ἀλβανίαν καὶ Ἰβηρίαν καὶ ἐκεῖθεν αὖθις τῶν ἀρκτῴων ἐς ὅσον ἔνι ἀπολαύομεν, οὐδὲ*

τῶν δυσμικῶν τῷ τοσούτῳ διαστήματι διειργόμενοι· ταῖς ναυσὶ γὰρ τὸ τοσοῦτον μῆκος συστέλλεται καὶ ῥᾷον καὶ τούτοις συμβάλλομεν, αὐτοί τε παρὰ τούτους ἰόντες καὶ τοὺς ἐκεῖθεν ὑποδεχόμενοι, ὥσθ', ὥσπερ τινὸς ἐργαστηρίου κοινοῦ ἢ ἐμπορίου τῆς οἰκουμένης ἁπάσης ἡμῖν οὔσης τῆς πόλεως, τούς τε ἁπανταχοῦ τῆς γῆς ἐνταῦθα ἂν ἴδοις πολιτευομένους τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου καὶ οὐ πολλὰ ἂν κάμοις τὰ γνωριμώτερα τῶν γενῶν καὶ γλωσσῶν ἐξετάζων. Ἀρκεῖ γὰρ ἐς τὴν τῇδε ἀγορὰν κατιόντα τῶν ἀγοραζόντων πυθέσθαι καὶ αὐτῶν τούτων περὶ ὧν ἂν δέοι μαθεῖν καὶ τῶν ἑκασταχοῦ γινομένων καὶ ὧν ἑκάστη φέρει καλῶν οὐκ οἶδ' εἴ που καλλίω ἢ πλείω ἔστιν εὑρεῖν. Μηδική τε γὰρ ἐσθὴς καὶ αἰγύπτιος καὶ τὰ Σηρῶν νήματα κανᾶ τῶν Σινῶν καὶ τὰ Κιλίκων ὑφάσματα οὐκ ἐλάττω παρ' ἡμῖν ἢ παρ' οἷς φύονται, καὶ ὅσα ἡ περὶ τὸν Φᾶσιν καὶ Τάναϊν φέρει καὶ τὴν ἐνταῦθα γῆν ἅπασαν πάντα ἂν εὕροις ἐνταῦθα.... Ἑκάστης γοῦν τῆς ἡμέρας ὥσπερ ἐν ἑορτῇ τε καὶ πανηγύρει τοὺς μὲν ἴδοις ἂν ἐσιόντας, τοὺς δ' ἐξιόντας, καὶ οἱ μὲν προσίασιν, οἱ δὲ ἀπίασιν, οἱ μὲν ἐκ θαλάττης, οἱ δ' ἐξ ἠπείρου, πλέοντες καὶ πεζεύοντες ὥστε τὴν μὲν τῇδε θάλατταν ὁλκάσιν ἀναγομέναις τε καὶ καταγομέναις ἀεὶ κατακαλύπτεσθαι καὶ σχεδὸν ναῦν μόνην ὁρᾶσθαι καὶ λαίφη κυρτούμενά τε καὶ κοιλαινόμενα, τὴν δ' ἤπειρον πλήθειν ἀνθρώπων καὶ φορτηγῶν ζῴων, ἐμπόρων ἄλλοθεν ἄλλων προσιόντων καὶ ἀπιόντων καὶ παντοδαπὰ φερόντων τε καὶ λαμβανόντων ὤνια πάντων, τῶν μὲν πρὸς χρείαν καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀνθρώποις ζωήν, τὴν δὲ πρὸς τρυφὴν καὶ διαγωγὴν καὶ ῥᾳστώνην καὶ ὅσα πόλεων εὐτυχίαν καὶ περιουσίαν εὐδαιμονίας κατηγορεῖ».

Ἀλλ' ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ὡς γνησίως ἑλληνικὴ δὲν ἀνέδειξε μόνον ἱκανοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἄνδρας, δὲν ἀνέπτυξε μόνον μέγα ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ ὑπηρέτησε τὰ γράμματα καὶ τὴν καλλιτεχνίαν, περὶ τῆς ὁποίας

τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν *Ἐγκώμιον* τοῦ Βησσαρίωνος παρέχει διαφερούσας πληροφορίας (¹).

(¹) Χάριν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου καταχωρίζομεν ἐνταῦθα τὴν σχετικὴν ἐκ τοῦ *Ἐγκωμίου* (σ. 189) περικοπὴν περὶ ζωγραφικοῦ διακόσμου τῶν ἀνακτόρων τῆς Τραπεζοῦντος :

«Εἰσιόντα δ' εὐθὺς ἔνθεν μὲν πρόδομοι καὶ δόμοι λαμπρῶς ὑποδέχονται, κάλλους τε καὶ μεγέθους ἱκανῶς ἔχοντες καὶ χωρεῖν οὐκ ὀλίγους δυνάμενοι, ἐξῶσταί τε κύκλῳ τοὺς δόμους περιειλήφασι, πανταχοῦ τετραμμένοι καὶ πᾶσιν ἐκκείμενοι πνεύμασιν· ἐκ δὲ γ' (τούτου ;) ἐπὶ θάτερα μήκει τε μήκιστος οἶκος καὶ κάλλει κάλλιστος παρατέταται, τοὔδαφος μὲν λευκῷ λίθῳ σύμπας ὑπεστρωμένος, χρυσῷ δὲ τὴν ὀροφὴν καὶ ποικιλίᾳ χρωμάτων καὶ τοῖς τῆς γραφῆς καταστραπτόμενος ἄνθεσιν ἄστρα τε προδεικνῦσαν ἐν τῷ ξύμπαντι ἑαυτῆς κύτει καὶ αὐγὰς ἀποπέμπουσαν ὡς ἂν οὐρανοῦ μίμημα καὶ πολλὴν ἐπιδεικνυμένην τῆς γραφῆς περιττότητα καὶ τρυφήν· *τά τε κύκλῳ καὶ πρὸς τοῖς τοίχοις αὐτοῖς γέγραπται μὲν ὁ τῶν βασιλέων χορός, ὅσοι τε τῆς ἡμετέρας ἦρξαν, ὅσοις τε προγόνοις ἐχρήσαντο, γέγραπται δὲ καὶ εἴ τινα κίνδυνον ἡ πόλις ἡμῶν περιστάντα διήνεγκε* καὶ ὅσοι κατ' αὐτῆς ἐπιόντες καθ' αὐτῶν ἔγνωσαν ἐγχειρήσαντες. Ἄνω δὲ αὐτοῦ καὶ πρός γε τῷ ἄκρῳ βῆμα κατηρεφὲς προφαίνει βασίλειον, ὀροφὴν μὲν ἀποτεῖνον εἰς πυραμίδα, τέρασι (τέσσαρσιν ;) δ' αὐτὴν κίοσιν ὑπανέχον, λευκῷ δὲ καὶ αὐτὸ λίθῳ κύκλῳ τε καὶ πρὸς τῷ ὀρόφῳ περισκεπόμενον, τοὺς θ' ὑπηκόους ἀποτειχίζον τῶν βασιλέων ὥσπερ τισὶν ἄλλαις κιγκλίσιν, οὗ βασιλεὺς αὐτὸς μάλιστα προφαινόμενος χρηματίζει τε τοῖς ἐν τέλει καὶ πρέσβεσι διαλέγεται καὶ λόγον δίδωσι καὶ λαμβάνει. Προϊόντι δὲ *βῆμά* τε βασίλειον ἕτερον, εὖρει καὶ ὕψει πολλῷ προέχον, κατηρεφὲς καὶ περίστυλον· ἀναβαθμοί τ' ἐν τῷ βήματι ἀνιόντες τοὺς βασιλέας ἐς ὕψος ἀνάγοντες καὶ πεποικιλμένον γραφαῖς οἴκημα, ἔνθα τοὺς ἐν τέλει τε καὶ τὸ λοιπὸν ὑποχείριον λαμπρῶς ἑστιᾶν βασιλεὺς εἴθισται. Ἐντεῦθεν ἐπὶ μὲν ἀριστερὰ ἄλλοις τε δωματίοις παμπόλλοις ἐστὶν ἐντυχεῖν καὶ τῶν ἄλλων ἑνὶ διαφέροντι, τέτρασι (!) μὲν ἴσαις διῃρημένῳ πλευραῖς καὶ σχῆμα πλαίσιον σῴζοντι *ὑπομνήματά τε τῆς τῶν ὅλων γενέσεως φέροντι καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος γέγονε, γενόμενός τε ὡς τὰ καθ' αὐτὸν ἐπολίτευσεν....*

Καὶ νεὼς ἐκεῖ ἱερὸς ἵδρυται, *γραφῆς τ' ἀγλαϊζόμενος κάλλεσι* καὶ ἱεροῖς ἀναθήμασιν οὐ μᾶλλον πλήθει πολλοῖς ἢ κάλλει καλλίστοις κο-

᾿Εκ τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν μόνον τὸν Βησσαρίωνα, ἂν καὶ μερικαὶ προκαταλήψεις ἐπικρατοῦσιν ἀκόμη κατ᾽ αὐτοῦ. Βεβαίως ὁ Βησσαρίων ὑπερετίμησε τὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν τὸ Βυζάντιον ἐπερίμενεν ἀπὸ τὴν Δύσιν ἀπέναντι τῆς *῾Ενώσεως*, ὑπὲρ τῆς ὁποίας εἰργάσθη τόσον θερμῶς ὁ σοφὸς Τραπεζούντιος. ῎Ισως εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο περιέπεσε, διότι κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς πολλοὺς ἄλλους ῞Ελληνας συγχρόνους ἔφριττε συλλογιζόμενος τὴν ἀπειλοῦσαν τὸν ῾Ελληνισμὸν τουρκικὴν ὑποδούλωσιν, τῆς ὁποίας τὴν ἀξίαν ἐγνώριζε καλῶς ὡς Μικρασιάτης, καὶ ἐζήτει διὰ τοῦτο παντὶ τρόπῳ προσέγγισιν πρὸς τὴν Δύσιν. ᾿Εν πάσῃ περιπτώσει ἡ φλογερά του φιλοπατρία, ὁ ζῆλος μὲ τὸν ὁποῖον ἔπειτα ὡς πανίσχυρος Καθολικὸς Καρδινάλιος εἰργάσθη ἐν ᾿Ιταλίᾳ ὑπὲρ τῶν προσφύγων ῾Ελλήνων, ὑπὲρ τῆς κινήσεως σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων δὲν ἐπιτρέπουν εἰς ἡμᾶς νὰ κατακρίνωμεν τὸν πολὺν Βησσαρίωνα ὁρμώμενοι μόνον ἀπὸ ὡρισμένων θρησκευτικῶν ἀπόψεων. ῾Ο Βησσαρίων ἤρχισε τὸν ἀγῶνα ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους αὕτη μετὰ πολλὰ σφάλματά της μόλις σήμερον κατορθώνει νὰ καταστήσῃ ἀκινδύνους, καὶ κατέστησε φίλους τῆς ῾Ελλάδος πολλοὺς σοφοὺς καὶ πολιτικούς. ᾿Ιδίᾳ διὰ τοὺς ῞Ελληνας τοῦ Πόντου ὁ Βησσαρίων ἀποτελεῖ τὸ σύμβολον τῶν ἀγώνων των κατὰ τῶν ᾿Ασιανῶν, οἱ ὁποῖοι παρ᾽ ὀλίγον νὰ ἐξοντώσουν αὐτοὺς τελείως, ὅπως ἔπραξαν πολλαχοῦ διὰ τοὺς ᾿Αρμενίους.

῾Η καταστροφὴ τῆς ἐνδόξου οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τραπεζοῦντος ἐδικαίωσε τελείως τὴν ἀπέχθειαν τοῦ Βησσαρίωνος κατὰ τῶν Τούρκων. ῾Ο Μεχμὲτ ὁ Κατακτητὴς διέταξε τὸν μάχιμον ἄρρενα νεανικὸν πληθυσμὸν νὰ κατατάξωσιν εἰς τοὺς Σπαχῆδες καὶ Γενιτσάρους,

σμούμενος, ὅσῳ τοῦ μεγέθους λειπόμενος τοσοῦτον τοῦ κάλλους πλεονεκτῶν».

τὴν δὲ αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν νὰ κατασφάξωσι, ἵνα μὴ ὑπολειφθῇ οὐδὲ ἴχνος ἐλπίδος ἀναστάσεως εἰς τὸν ἐκεῖ ῾Ελληνισμόν. Τὴν ἡμέραν τῆς ἐλευθερώσεώς των οἱ Τραπεζούντιοι πρέπει νὰ ἐνθυμηθοῦν τὴν καταστροφὴν αὐτὴν καθὼς καὶ τὴν αὐτοκράτειραν ῾Ελένην, σύζυγον τοῦ Δαβὶδ Κομνηνοῦ, τὸ γένος Κανταχουζηνήν, ἡ ὁποία ἐπέζησεν ὀλίγον διὰ νὰ πίῃ πλῆρες τὸ ποτήριον τῆς ἀγωνίας. ᾿Αφοῦ προσεπάθησε νὰ θάψῃ ἰδίαις χερσὶ νύκτωρ τοὺς ῥιφθέντας εἰς βορὰν τῶν κυνῶν προσφιλεῖς νεκροὺς ἀπέθανε τέλος καταβληθεῖσα ὑπὸ τῆς λύπης (1).

Αὐτοκρατορία Νικαίας.—Τὸ κράτος τῆς Νικαίας τὸ ἱδρυθὲν τὸ 1204 ὑπὸ τοῦ Λασκάρεως, ἀφοῦ ἐπολέμησε κατὰ τῶν Φράγκων τῶν καταλαβόντων διαφόρους πόλεις τῆς Δυτικῆς ᾿Ασίας καὶ κατὰ τῶν Σελδτσούκων, ἔφθασε μέχρι ᾿Εφέσου καὶ Σαγγαρίου ποταμοῦ.

Οἱ αὐτοκράτορες Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ᾿Ιωάννης Βατάτσης ὑπῆρξαν ἐκ τῶν καλυτέρων ῾Ελλήνων αὐτοκρατόρων (2), τὸ δὲ κράτος τῆς Νικαίας ὑπῆρξε παράδειγμα μιμήσεως διὰ τοὺς Σελδτσούκους τοῦ ᾿Ικονίου. ῎Ισως δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ὁ κοσμήσας τὸ ᾿Ικόνιον μέγιστος τῶν Σουλτάνων αὐτοῦ ᾿Αλαεδδὶν Α´ (1219 – 1236) ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ Κράτους τῆς Νικαίας. ᾿Αλλ᾽ ἡ αὐτοκρατορία αὕτη, ἑπομένως ὁ ῾Ελληνισμὸς τῆς Μικρᾶς ᾿Ασίας εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ διορθώσῃ ἐν μέρει τὸ σφάλμα τῆς τετάρτης σταυροφορίας

(1) Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches τ. 1 (1840) σ. 468.

(2) Freemann, Historichal Essays, Third Series London 1879 σ. 271. ᾿Αξιόλογον μελέτην περὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας ἔγραψεν ὁ ᾿Αντώνιος Μηλιαράκης: ῾Ιστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς ᾿Ηπείρου. ᾿Εν ᾿Αθήναις 1898. Πρβ. καὶ Alice Gardner, The Lascarids of Nicaea καὶ Jean Pappadopoulos, Théodore Lascaris II empereur de Nicée, Paris 1908.

καὶ νὰ ἀνιδρύσῃ τὸ Κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261).

Ἂν σκεφθῇ κανεὶς ὅτι τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ Φραγκικὰ Κράτη ἀπὸ τῆς Παλαιστίνης μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον τόσον ἀδύνατον ὀργανισμόν, ὡς φυτὰ μεταφυτευθέντα εἰς κλῖμα δυσμενές, θὰ δεχθῇ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις γενομένη ἑλληνικὴ πάλιν ἐπεβράδυνε—καὶ τοῦτο ἦτο κέρδος διὰ τὴν Εὐρώπην καὶ τὸν πολιτισμόν της—τὴν πρόοδον τῶν Τούρκων πρὸ πάντων διὰ τῶν αὐτοκρατόρων Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Μανουὴλ Παλαιολόγου καὶ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.

Σελδτσοῦκοι, Μογγόλοι καὶ Τουρκομάνοι. Τὸ μέγα δυστύχημα διὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἦτο ὅτι μετὰ τῶν Σελδτσούκων εἰσέβαλον εἰς αὐτὴν μυριάδες Τουρκομάνων νομάδων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι προσιτοὶ εἰς εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ἄλλοι Ἀσιανοὶ καὶ Μογγόλοι τοῦ Ζιγγὶς-Χάν, ἀφοῦ διῆλθον τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τοῦ Πεκίνου μέχρι τῆς Περσίας καταστρέφοντες καὶ σφάζοντες, ἠπείλησαν τὴν Σελδτσουκικὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Νικαίας συνεμάχησαν ἀπέναντι τοῦ κινδύνου μὲ τὸ Ἰκόνιον, ἡ συμμαχία δὲ αὕτη ὠφέλησε τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐπιχειρήσεις των κυρίως, διότι τοὺς ἀπήλλαξε πολλῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐνοχλήσεων. Τὸ 1242-1244 οἱ Μογγόλοι ἔφθασαν μέχρι Καισαρείας, Σεβαστείας καὶ Ἀμασείας, ἀλλὰ δὲν ἐπροχώρησαν περισσότερον ἀρκεσθέντες εἰς πληρωμὴν φόρου ὑποτελείας τῶν Σελδτσούκων.

Ἔκτοτε τὸ κράτος τοῦ Ἰκονίου ἔβαινεν εἰς τὴν παρακμήν, πρὸ πάντων διότι διάφοροι Τουρκομάνοι φύλαρχοι βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Μογγόλων, ὑπενόμευσαν τὴν ἑνότητα καὶ τὴν δύναμιν τῶν Σελδτσούκων. Τὸ 1307 ἐξέλιπεν ὁ τελευταῖος Σελδτσοῦκος Σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου.

Ἡ ἄρχουσα φυλὴ τῶν Σελδτσούκων, ἐπειδὴ ηὐτύχησε νὰ ἔχῃ πολλοὺς ἱκανοὺς Σουλτάνους, ὑπῆρξεν ἡ περισσότερον ἐξ

ὅλων τῶν τουρκικῶν φυλῶν πλησιάσασα ὁπωσδήποτε εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Ὡς πρὸς τὴν τέχνην ἰδιαιτέρως ἐμιμήθησαν οἱ Σελδσοῦκοι πολλαχῶς τοὺς Ἕλληνας τοῦ Βυζαντίου, πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ οἰκοδομικὴν (¹), καὶ ἔκτισαν τζαμία καὶ ἄλλα ἔργα εἰς τὸ Ἰκόνιον καὶ ἀλλαχοῦ. Πρὸ πάντων ἡ κυβέρνησις τοῦ Σουλτάνου Ἀλαεδδὶν τοῦ πρώτου εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς καὶ δεικνύει τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοὺς Τούρκους. Οὗτος παρέμεινεν ἕνδεκα ἔτη ὡς ἐξόριστος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ καλῶς τὸν χριστιανικὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων. Ὡς Σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου δὲν ἐξέτεινε μόνον τὸ κράτος, δὲν ἔκτισε μόνον τζαμία, ἀλλὰ καὶ δι' ἱδρύσεως ὀχυρῶν *χανίων* (²) ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διακοπτομένην συχνότατα ὑπὸ τῶν νομάδων Τουρκομάνων συγκοινωνίαν καὶ τὸ καταστρεφόμενον ἑπομένως ἐμπόριον· ἵδρυσε τὸν λιμένα *Ἀλάγιαν*· ἐδέχθη μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας πολλοὺς νομομαθεῖς καὶ ποιητὰς Πέρσας φεύγοντας τὴν Μογγολικὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ζιγγὶς-Χὰν καὶ ἀνέπτυξε διὰ τούτων τὸν ὀργανισμὸν τοῦ Κράτους του. Ἐκ τῶν προσφύγων τούτων περίφημος ἔγινεν ὁ Τζελαλεδδίν, ὁ εἰσαγαγὼν τὸν περσικὸν πανθεϊστικὸν Sufismus εἰς Ἰκόνιον καὶ ἱδρύσας τὸ περίφημον ἔκτοτε τάγμα τῶν Δερβίσηδων, τῶν καλουμένων *Μεβλεβήδων* (³). Τὰ κτίσματα καὶ τὴν ὀργάνωσιν τὴν γενομένην ὑπὸ Ἀλαεδδὶν ἐμιμήθησαν βραδύτερον καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι.

Ἡ διάλυσις τοῦ Κράτους τῶν Σελδτσούκων δὲν ἐσήμαινε καταστροφὴν τῶν Τούρκων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τουρκομάνοι

(¹) Manuel d'art Musulman. I L'architecture, par H. Saladin. Paris 1907 σ. 36.

(²) Πβ. Ramsay, The intermixture of Races in Asia Minor σ. 25.

(³) Περὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν Α' ἰδ. Friedrich Sarre, Reise in Kleinasien. Berlin 1896 σ. 43. Περὶ τοῦ Τζελαλεδδὶν καὶ τῶν Μεβλεβήδων ἰδ. Huart, Konia, la ville des derviches. Paris 1897 σ. 194 κἑξ.

ἵδρυσαν πολλὰ μικρὰ Κράτη φέροντα τὸ ὄνομα ἐκ τῶν ἀρχη-
γῶν ἢ ἔκ τινων πόλεων: Καρασὶ (Μυσία), Σαρουχὰν καὶ Ἀϊ-
δὶν ἐν Λυδίᾳ, Μεντεσὲ ἐν Καρίᾳ, Χαμὶδ ἐν Πισιδίᾳ καὶ νοτίῳ
Φρυγίᾳ, Καραμὰν ἐν Λυκαονίᾳ, Κερμιὰν ἐν Φρυγίᾳ, Κασταμονὴ ἐν Παφλαγονίᾳ, Τεκὲ ἐν Παμφυλίᾳ καὶ Λυκίᾳ κλπ. (1).
Τὰ τουρκομανικὰ ταῦτα κράτη ὑπῆρξαν πολὺ χειρότερα τῶν
Σελδτσούκων, συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξισλαμισμὸν περισσοτέρων
Ἑλλήνων καὶ διήρπασαν τὸν πλοῦτον τῶν Χριστιανῶν, διότι
ἦσαν ἀνίκανα εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὸ οἰκονομικὸν πεδίον. Ὁ
Ramsay ἀποδίδει εἰς τοὺς Τουρκομάνους κυρίως τὴν καταστροφὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ
τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν (2).

Ἡ ἵδρυσις τῶν τουρκομανικῶν κρατειδίων ἢ *Ἐμιράτων*
δεικνύει ὅτι ὁ νομαδικὸς τουρκομανικὸς πληθυσμός, εἶχεν αὐ-

(1) Χαλκοκ. σ. 15: «λαχεῖν δὴ Καραμάνον τὴν μεσόγαιαν τῆς Φρυγίας ἄχρι Κιλικίας καὶ Φιλαδελφείας, Σαρχάνην δὲ ἐντεῦθεν τὴν παράλιον τῆς Ἰωνίας χώραν ἔστε ἐπὶ Σμύρνην ἐλθεῖν, τὰ δὲ Λυδίας ἔστε ἐπὶ Μυσίαν Καλάμην σὺν τῷ παιδὶ αὐτοῦ Καρασῇ· τὰ πρὸς Ὄλυμπόν τε καὶ Βιθυνίαν Ὀτουμάνον λαχεῖν μετὰ Τεκίεω· τὰ δὲ πρὸς τὸν Εὔξεινον πάντα καὶ Παφλαγονίαν λαχεῖν τοὺς Ἀμούρεω παῖδας. Τὸν δὲ Κερμιανὸν οὐ τῶν ἑπτὰ τούτων γεγονέναι φασίν, ἀλλὰ βασιλέα πρόσθεν γενόμενον *Κωνίου* τῆς Καρίας πόλεως....» Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἐμιράτων τῶν σχηματισθέντων ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ σελδτσουκικοῦ κράτους ἰδ. Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire σ. 277 κέξ.

(2) Ramsay, Impressions of Turkey, London 1897 σ. 102. Τοῦ αὐτοῦ The geographical conditions determining History and Religion in Asia minor ἐν The geografical Journal τ. 20 (1902) σ. 262: «As the present writer has elsewhere shown the Turkish conquest was not achieved by battle and victories; it was gained by the nomad tribes, which spread over the land destroyed the bonds of communication, which held society together, and reduced the country from the settled to the nomadic stage. The Turkish conquest meant the **nomadization** of the country.»

ξηθῇ πολύ. Τὴν καταστρεπτικὴν πορείαν τῶν νομάδων Ἀσια-
νῶν παρακολουθοῦμεν εὐκόλως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν
τοῦ Λάτμου, τοῦ «*Ἁγίου Ὄρους*» κατὰ τὴν Συνέχειαν τοῦ
Θεοφάνους (1). Μετὰ τὴν νίκην τοῦ Μαντζικὲρτ (1071) μέρος
τῶν μοναχῶν ἐγκατέλιπε τὸν Λάτμον καὶ ἔφυγεν εἰς Πάτμον·
μετὰ τὴν ἧτταν ὅμως τοῦ Μυριοκεφάλου (1177) ἐπῆλθε ταχεῖα
ἡ καταστροφή, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ σταματήσῃ οὐδὲ
ἡ ἅλωσις τοῦ Ἰκονίου ὑπὸ τοῦ Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα τὸ
1190 κατὰ τὴν τρίτην σταυροφορίαν (2). Εἰκόνα τῆς ἐρημώ-
σεως τοῦ Λάτμου δίδει καὶ ὁ Παχυμέρης (3): «*καὶ Μαίαν-
δρος μὲν ἐξῳκεῖτο, οὐκ ἀνδρῶν μόνον τῶν ἐν πλείσταις τε καὶ
μεγίσταις χώραις ἀλλὰ καὶ αὐτῶν μοναχῶν. Ἄλλη γὰρ Πα-
λαιστίνη ὁ χῶρος ὁ περὶ Μαίανδρον ἦν, οὐ βοσκημάτων καὶ
μόνον αὐξῆσαι ἀγέλας καὶ ποίμνια οὐδ' ἀνδρῶν φορὰν ἐνε-
γκεῖν ἀγαθός, ἀλλὰ καὶ μοναχῶν οὐρανοπολιτῶν ἐπιγείων
συστῆσαι πληθύας ἄριστος ...... καὶ οὕτω μὲν κατ' ὀλίγον
Μαίανδρος ἠρημοῦτο, εἰσχωρούντων ἐνδοτέρω τῶν ἐκεῖσε διὰ
τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπίθεσιν*».

Τὸν νομαδικὸν χαρακτῆρα τῶν Τούρκων γνωρίζουν καλῶς
οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Οὕτω π. χ. ὁ Κίνναμος γράφει
(σ. 9): «βασιλεὺς (Ἰωάννης) καὶ αὖθις τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν
εἴχετο πραγμάτων. Ἀπροσδόκητος γὰρ τοῖς τῇδε βαρβάροις
χειμῶνος μάλιστα ἐπιτιθέμενος ἄρδην ἠνδραποδίζετο, πλεί-
στους τε αὐτῶν ἐπὶ τὴν εὐσεβῆ μεταφέρων δόξαν αὔξην στρα-
τευμάτων ἐνταῦθα Ῥωμαίοις πεποίητο. *Οὔπω γὰρ γεηπονι-
κοῖς ἐνησκημένοι ἔργοις γάλακτός τε ἀπερρόφουν καὶ κρεῶν
ἐσιτοῦντο κατὰ τοὺς Σκύθας, ἀεὶ σποράδες τε ἀνὰ τὸ πεδίον*

(1) Σ. 180, 12: «ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἔφεσον Ἁγίῳ ὄρει προσήδρευεν. .... κατὰ τὸ Λάτρος».

(2) Der Latmos, von Wiegand, Boese, Delehaye, Knackfuss Berlin 1913 σ. 177.

(3) τ. 1 σ. 310.

ἐσκηνημένοι ταύτῃ, τοῖς βουλομένοις αὐτοῖς ἐγχειρεῖν προχειρότατοι ἐγένοντο.» Καὶ ἀλλαχοῦ (σ. 295): «Τότε δὲ Πέρσαι (=Σελδτσοῦκοι) ἀμφὶ δισχιλίους περὶ ταύτην (Δορύλαιον) *νομάδες ὡς ἔθος ἐσκήνουν.*» Καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης γράφει (σ. 156): «ὅσοι πολυθρέμμονες ὄντες ἀναδιφῶσι πόας τὰς λειμωνίτιδας καὶ τούτων ἕνεκα τῶν οἰκείων ἠθῶν ἀπανιστάμενοι παγγενεὶ τὰ Ῥωμαίων ἐπεισίασιν ὅρια.»

Οἱ νομάδες λοιπὸν Τοῦρκοι; οἱ Τουρκομάνοι κατέστρεψαν τὴν πλουσίαν καὶ πολυάνθρωπον ἀκόμη τότε Ἀνατολὴν (1) περιφερόμενοι μὲ τὰ ποίμνιά των καὶ ἀναγκάζοντες τοὺς μονίμους πληθυσμούς, τῶν ὁποίων ἡ περιουσία κατεστρέφετο, νὰ φεύγωσι. Ἡ συγκοινωνία καὶ τὸ ἐμπόριον κατεστράφη καὶ ἡ χώρα βαθμηδὸν ἠρημώνετο. Ὅ,τι αἰῶνες ἑλληνικῆς ἐργασίας ἵδρυσαν παρεδόθη εἰς τὴν καταστροφὴν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀσιατῶν νομάδων. Οἱ Ἕλληνες ἔκτισαν πόλεις καὶ ἀνέπτυξαν πλοῦτον, οἱ Ἀσιανοὶ μετέβαλον αὐτὰς εἰς νομὰς καὶ ἐρήμους. Ἡ χώρα ἐπανήρχετο βαθμηδὸν εἰς τὴν πρὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου νομαδικὴν ἢ ἡμινομαδικὴν κατάστασιν (2). Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰ Ἐμιρᾶτα τὰ σχηματισθέντα ὑπὸ νομάδων Τουρκομάνων εἶχαν μὲν πρωτόγονον πολεμικήν τινα ἱκανότητα, ἀλλὰ τὸ ἔργον των ὑπῆρξε περισσότερον τῶν Σελδ-

(1) Ramsay, Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire 1906 σ. 293.

(2) Τὸν πολὺν πληθυσμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δεικνύει καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν μονῶν τῆς Καππαδοκίας, τῶν ὁποίων ἐρείπια μόνον σώζονται σήμερον. Ἰδ. τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ Ἀναστασίου Λεβίδου: Αἱ ἐν μονολίθοις μοναὶ τῆς Καππαδοκίας καὶ Λυκαονίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899. Τὴν ἀκμὴν ἐπίσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν προσελδτσουκικῶν χρόνων δεικνύει καὶ τὸ πλῆθος τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Jerphanion ἐν Mélanges de la Faculté orientale de l'Université Saint-Joseph 1913 σ. 305.

τσούκων καταστρεπτικόν, οἱ ὁποῖοι τοὐλάχιστον εἶχον συνηθίσει βαθμηδὸν εἰς μόνιμόν τινα βίον (1).

Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. — Οἱ Μογγόλοι τοῦ Ζιγγὶς-Χὰν ὤθησαν πολλὰς τουρκομανικὰς φυλὰς εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἐκ τῶν ὁποίων μία ἦτο καὶ ἡ τῶν Ὀγούζων ἢ Οὔζων Τούρκων, κατελθοῦσα ἐκ τοῦ νοτίου Τουρκεστάν, τῆς ἀρχαίας Βακτριανῆς. Γλωσσικῶς καὶ ἀνθρωπολογικῶς οἱ Τοῦρκοι εἶναι περισσότερον συγγενεῖς πρὸς τοὺς Μογγόλους κατὰ τὸν ἱστορικὸν Vambery (2) παρὰ πρὸς ἄλλους τουρκικοὺς λαούς, π. χ. τοὺς Οὔγγρους. Περὶ τὰς 30.000 συνεποσοῦντο οἱ ἀπωσθέντες

(1) Πλὴν τοῦ σημειωθέντος ἀνωτέρω Ramsay εἰκονίζει καλῶς τὸ ἔργον τῶν νομάδων Τούρκων καὶ ὁ Pears (The destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks 1903 σ. 60): «His in the nomadic character of the newcomers, in the wasteful character of their occupation of the country, in the substitution of sheep and cattle industry for agriculture, in their want of intelligence, and in their expulsion and persecution of the Christian population, that the explanation is to be found of the destruction and in some cases complete abandonnement of cities still populous and flourishing when they were captured: cities like Ephesus, Nicaea and a hundred others whose ruins meet the traveller everywhere throughout Asia Minor. The Turke has at all times been a nomad and a destroyer. He has never been a capable trader or even agriculturist». Ἡ στοργικὴ τῶν Εὐρωπαίων ἐπιστημόνων ἔρευνα ἀνακαλύπτει καθ' ἑκάστην λείψανα τῆς ἀκμῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκπληκτικὴ εἶναι ἡ μελέτη τῶν ἐρειπίων πολυαρίθμων ἐκκλησιῶν εἰς τὸ Bin-bir-Kilissé τῆς Λυκαονίας (ἰδ. Ramsay Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire 1906 σ. 255 κἑξ.). Εἰς τὴν νησῖδα Nis τῆς λίμνης Egerdir (Λιμνῶν) ἐμελετήθησαν τελευταῖον ἐπίσης βυζαντιακαὶ ἐκκλησίαι (Rott, Kleinasiatische Denkmäler 1908 σ. 85).

(2) Παρὰ Oberhummer und Zimmerer. Durch Syrien und Kleinasien, Berlin 1899 σ. 293.

πρὸς δυσμὰς Τοῦρκοι (¹), τῶν ὁποίων μέρος προσῆλθεν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῶν Σελδτσούκων ὑπὸ τὸν Ἐρτογρούλ. Διὰ τὰς στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας τῶν Τούρκων ἐδόθη εἰς αὐτοὺς ὡς τιμάριον περιοχή τις παρὰ τὴν Ἄγκυραν καὶ ἔπειτα παρὰ τὸ Δορύλαιον. Ἡ διάλυσις τοῦ Σελδτσουκικοῦ κράτους (1307) συνέβη εἰς ἐποχὴν ἀκριβῶς, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἐξ αὐτῆς. Πράγματι ὁ διάδοχος τοῦ Ἐρτογροὺλ Ὀσμὰν ἠδυνήθη τότε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ πατρικὸν τιμάριον ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βιθυνίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ Σελδτζουκικὸν κράτος, πρὸς τούτοις δὲ κατώρθωσε νὰ γίνῃ καὶ ἀνεξάρτητος.

Ἡ ἐπέκτασις αὕτη κατωρθώθη μᾶλλον διὰ τῆς πανουργίας τοῦ Ὀσμὰν παρὰ διὰ τῆς ἀνδρείας. Οἱ στρατιῶταί του ἐνεδύοντο ὡς ὑπηρέται ἢ καὶ ὡς γυναῖκες διὰ νὰ ἐκτελέσωσι μίαν ἐνέδραν ἢ νὰ διαρπάσωσι χρήματα εὐκολώτερον, γάμοι καὶ γεύματα ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς ἐκτέλεσιν δολοφονιῶν (²).

Ἐκ τοῦ Ὀσμὰν ἢ Ὀθμὰν ἐκλήθησαν οἱ Οὖζοι Τοῦρκοι Ὀθωμανοὶ ἢ Ὀσμανλῆδες καὶ τὴν βαρβαρικὴν αὐτοῦ πανουργίαν ἠκολούθησαν ἐν τῇ πολιτικῇ μέχρι σήμερον.

Γενίτσαροι καὶ παιδομάζωμα. — Ἀλλ' εὐτυχεῖς ὑπῆρξαν οἱ Τοῦρκοι κυρίως διὰ τὸν διάδοχον τοῦ Ὀσμάν, τὸν Ὀρχὰν (1326—1359), ὅστις διὰ τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ ὠργάνωσε τὰ ἀπαίσια τάγματα τῶν Γενιτσάρων ἐκ Χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων (³). Τὰ τάγματα ταῦτα, ὁ πρῶτος μόνιμος στρατὸς τῆς τότε Εὐρώπης, διὰ τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς πολεμικότητός των προήγαγον πολὺ τὰς κατακτήσεις τῶν

(¹) Wirth, Türkische Geschichte σ. 7.

(²) Wirth, Türkische Geschichte σ 12.

(³) Ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς ἤρχισεν ἐντόνως ἀπὸ τῆς διαβάσεως τοῦ Μουρὰτ εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅτε κατέστη ἐπιτακτικωτέρα ἡ ἀνάγκη νὰ δαμασθῇ πολὺς Χριστιανικὸς πληθυσμός. Ἰδ. Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire σ. 116.

Ὀθωμανῶν, οἱ ὁποῖοι οὕτω καὶ τότε καὶ ἔκτοτε διὰ τῶν ἀρνησιθρήσκων Χριστιανῶν ἐξετέλεσαν πάντοτε τὰ σχέδιά των. Ὁ Hammer (¹) χαρακτηρίζει τὸ σχέδιον τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ ὡς σατανικὸν καὶ μοναδικὸν μέσον πρὸς καταστροφὴν τῶν Χριστιανῶν καὶ αὔξησιν τῶν Τούρκων. Τὸ μαῦρο τοῦτο σχέδιον ἦτο περισσότερον μαῦρο, καθὼς λέγει ὁ Hammer, ἀπὸ τὴν τότε εὑρεθεῖσαν μαύρην πυρίτιδα.

Τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἠνάγκασε τοὺς ὀλιγαρίθμους Τούρκους κατακτητὰς νὰ χρησιμοποιήσωσι τοὺς Χριστιανούς, μετὰ τὴν διάβασίν των μάλιστα εἰς τὴν Χριστιανικὴν Εὐρώπην, πρὸς αὔξησιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ Τουρκισμοῦ. Ἡ δὲ παρατήρησις ὅτι οἱ ἐξισλαμιζόμενοι ἐγένοντο φανατικώτεροι Τοῦρκοι ἐνίσχυεν αὐτοὺς εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν κατακτωμένων, τὴν ὁποίαν καὶ τὸ Κοράνιον ὑπηγόρευε καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συντηρήσεώς των ἐπέβαλλε. Διὰ τούτους τοὺς λόγους οἱ Τοῦρκοι ἐπεδίωκον νὰ λαμβάνωσι γυναῖκας ἐκ Χριστιανῶν, τὰς ὁποίας ἐξισλάμιζον, ἐχρησιμοποίουν προθύμως ἐξισλαμισμένους Χριστιανοὺς εἰς πολιτικὰς θέσεις, ἠχμαλώτιζον τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους καὶ ἂν δὲν κατέτασσον εἰς τὸν στρατὸν τῶν Γενιτσάρων, ἔπρεπε πάντως νὰ ἐξισλαμίσωσι. Οἱ ἀνθιστάμενοι εἰς τὴν κατάκτησιν ἢ τὸν ἐξισλαμισμὸν ἐφονεύοντο κατὰ τὸ πλεῖστον, τοὐναντίον δ' ἐτύγχανον καὶ προνομίων τινῶν ὅσοι ὑποτασσόμενοι προθύμως ἐζήτουν ἀντὶ χρημάτων νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ζωήν. Διότι οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνάμενοι κατ' ἄλλον τρόπον νὰ πορίζωνται χρήματα παρὰ μόνον δι' ἁρπαγῆς καὶ φορολογίας ἐνόησαν

(¹) Geschichte des Osmanischen Reiches. Zweite verbesserte Ausgabe. τ. 1 (Pest. 1840) σ. 96. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ πρώτου τουρκικοῦ στρατοῦ ἰδ. Chedomil Mijatovich, Constantine the last Emperor of the Greeks or the conquest of Constantinople by the Turks. London 1892, σ. 27.

θυμοσοφικῶς πως ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφήσωσι καὶ ἀριθμόν τινα *ῥαγιάδων*[1] πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν χρηματικῶν ἀναγκῶν των.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται σαφές, διατὶ τόσον συχνὰ ἀναφέρονται σφαγαὶ καὶ αἰχμαλωσίαι εἰς τὴν τουρκικὴν ἱστορίαν. Ὁ μάχιμος χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἔπρεπε νὰ ὀλιγοστεύσῃ ἢ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν Μωαμεθανισμόν, ἄλλως θὰ ἦτο ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ Bareilles[2] ὀρθῶς ἡρμήνευσε τὴν καταστροφὴν τῆς Χίου τοῦ 1822 ἐκ τῆς προσπαθείας τῶν Τούρκων νὰ χρησιμοποιήσωσι τοὺς ἐξισλαμιζομένους νέους εἰς τὴν στρατιωτικὴν καὶ λοιπὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους[3].

Ἀληθῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ῥαγδαίαν ἐπέκτασιν τῆς κατακτήσεως τῶν Τούρκων, ἂν δὲν ἀποδώσωμεν τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν Χριστιανῶν, Ἑλλήνων, Ἀρμενίων, Σλάβων, Οὔγγρων κλπ. Διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ ἐξηπλώθησαν τάχιστα οἱ Ἄραβες ἀπὸ Περσίας μέχρι Ἱσπανίας καὶ δι' αὐτοῦ πάλιν οἱ Τοῦρκοι εἰς ἴσον περίπου χρονικὸν διάστημα κατέλαβον τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Ἀλλ' ὡς νὰ μὴ ἤρκει τὸ πλῆθος τῶν ἐξισλαμισμένων, τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὰς κατακτήσεις τὰς τουρκικάς, ἐδημιουργήθησαν διὰ τοῦ *παιδομαζώματος* τὰ ἐπίλεκτα τάγματα τῶν *Γενιτσάρων*, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπετέλουν ὅλον τὸν τουρκικὸν στρατόν, ἀλλ' ἐπέδρων ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ του, ἔδιδον τὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν νίκην.

Ἀληθῶς εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν ἵδρυσιν ἑνὸς τοιούτου ἀντιχριστιανικοῦ σχεδίου, χειροτέρου

(1) Ραγιά=ποίμνιον!

(2) Bertrand Bareilles, Les Turcs, ce que fut leur empire. Paris 1917 σ. 125.

(3) **Πράγματι οἱ ἐξισλαμισθέντες τότε ἑλληνόπαιδες τῆς Χίου κατέλαβον ἔπειτα μεγίστας θέσεις εἰς τὸ Τουρκικὸν Κράτος ὡς στρατιωτικοὶ ἢ πολιτικοί.**

τοῦ ἐμπορίου τῶν δούλων, ἤρχισαν τὴν ἱστορίαν των. Ἀπέναντι τῆς νέας ταύτης ἀσιατικῆς ὀργανώσεως οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιστῶσιν ἐπὶ πολύ. Εἶχον πλέον διὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἀγώνων κατὰ τῶν Ἀσιανῶν ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἀπολέσει μέγα μέρος τῆς φυλῆς των. Βεβαίως δὲν ἔτυχε νὰ ἔχουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὔτε ἕνα Ἡράκλειον, οὔτε ἕνα Λέοντα Ἴσαυρον, οὔτε ἕνα Ἀλέξιον Κομνηνόν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἂν συνέβαινεν, θὰ ἀνέβαλεν ἴσως μόνον τὴν νίκην τῶν Ἀσιανῶν, διότι οἱ ἀγῶνες τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν ἰσχυρῶν γενομένων Σέρβων δὲν ἄφηναν ἡσυχίαν εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐνῷ ἐκ τῆς Εὐρώπης παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τοῦ Βυζαντίου δὲν κατωρθώθη νὰ ἔλθῃ ἐπικουρία τις λόγου ἀξία. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας κατέστη εὔκολος ἡ νίκη τῶν Ὀθωμανῶν μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων. Τὸ 1329 ὁ Ὀρχὰν ἐνίκησε τὸν Βυζαντιακὸν στρατὸν παρὰ τὴν Φιλοκρήνην καὶ τὸ Πελεκάνον (Μαλτεπὲ) καὶ κατέλαβεν ἔπειτα μετὰ μακρὰν πολιορκίαν τὴν Νίκαιαν, τῆς ὁποίας τὰς γυναῖκας καὶ κόρας ἐμοίρασεν εἰς τοὺς Τούρκους[1]. Ἔδωκεν οὕτω παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἠκολουθήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς εὐρυτάτην κλίμακα. Καθὼς λέγει ὁ Vivien De Saint Martin[2],

(1) Hammer[2] 1,107.

(2) Description historique et géographique de l'Asie Mineure Paris 1852 τ. 1 σ. 454. Πβ. Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire σ. 117: «In the hundred years from Murad I to Mohamed II the Osmanlis became in blood the most cosmopolitan and vigorus race the world had known since the days of the Greeks and Romans. Greek, Turkish, Serbian, Bulgariau, Albanian, Armenian, Wallachian, Hungarian, German, Italian, Russian, Tartar, Mongol, Circassian, Georgian, Persian, Syrian and Arabian—this was the ancestry of the Osmanlis who under Soleiman the Magnificent made the whole world tremble. In richness of blood the only parallel to the Osmanlis in modern times

«Obéissant en ceci au sentiment d'amélioration des races inférieures, ils ont toujours, autant qu'ils l'ont pu, choisi leurs femmes au sein des nations plus belles, que la victoire leur avait soumises et ont ainsi purifié le sang grossier de leur propre race par le mélange du sang si remarquablement beau des Grecs et des Circassiens».

Οἱ Τοῦρκοι νικῶσι καὶ ἐν Εὐρώπῃ.— Καθ' ὃν χρόνον οἱ Τοῦρκοι κατελάμβανον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡτοιμάζοντο νὰ διαβοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην, οἱ Σέρβοι ὑπὸ τὸν Στέφανον Δουσὰν (1331-1355) ἀκουσίως ἐβοήθουν τοὺς Τούρκους καταλαμβάνοντες τὴν Μακεδονίαν καὶ ἀπειλοῦντες τὴν Θράκην καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καμμία ἀπόπειρα συνεννοήσεως δὲν κατέστη δυνατὴ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Καντακουζηνὸς μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ συνεννόησιν μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους παρῃτήθη τὸ 1354. Οἱ Βούλγαροι ἐξηκολούθουν μετὰ τὴν διάβασιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην τοὺς ἀγῶνάς των πρὸς κατάληψιν τῆς νοτίας τοῦ Αἵμου χώρας, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τοῦ 716 μ.Χ. διεξεδίκουν. Μόλις μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1365) ᾐσθάνθησαν τὸν κίνδυνον οἱ Σέρβοι καὶ ἐπεχείρησαν εἰς τὴν μάχην τοῦ Τζερμιανοῦ (1371) παρὰ τὸν Ἕβρον νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς Τούρκους. Ἡ ἧττά των τοὺς ἠνάγκασε νὰ παραχωρήσωσι ταχέως εἰς τοὺς Τούρκους τὰς μακεδονικὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐπὶ Δουσὰν ἀφήρεσαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Εἰς τὴν μάχην τοῦ Κοσσόβου (1389) κατελύθη τὸ Σερβικὸν κράτος, μετ' ὀλίγα δὲ ἔτη (1393) καὶ τὸ Βουλγαρικόν, τὸ ὁποῖον δὲν κατώρθωσε

---

is the present population of the United States and Canadas». Ἀληθῶς τὸ ἐπίλεκτον αἷμα τὸ χριστιανικόν, τὸ ὁποῖον ἐχύθη εἰς τὸν τουρκικὸν ὀργανισμὸν ἐχρησίμευσε μόνον εἰς διεξαγωγὴν πολέμων καὶ καταστροφήν, ἐνῷ κάθε ἄλλο ἔθνος καὶ κράτος θὰ τὸ ὡδήγει εἰς δημιουργίαν μεγάλου πολιτισμοῦ.

νὰ διεξαγάγῃ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του τοὐλάχιστον ἀγῶνα ἀνάλογον πρὸς τὴν ὁρμήν, μὲ τὴν ὁποίαν διεξήγαγεν ἄλλοτε ληστρικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Βυζαντιακὸν Κράτος.

Μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σέρβων καὶ Βουλγάρων οἱ Ἕλληνες εἶχον περιορισθῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν ὀχυρὰν Φιλαδέλφειαν, εἰς τὸ Κράτος τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ Φιλαδέλφεια ἐγένετο Τουρκικὴ μόλις τὸ 1390 ἀντισταθεῖσα μέχρι τοῦδε εἰς τὴν καταστρεπτικὴν μανίαν τῶν Ἀσιανῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις πολιορκηθεῖσα τὸ 1422 ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπέκρουσε τὴν ἐπίθεσιν διὰ τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέκυψε τὸ 1453 μετὰ ἔνδοξον δίμηνον σχεδὸν ἄμυναν.

Οἱ Οὖγγροι, οἱ γείτονες τῶν Σέρβων καὶ Βουλγάρων μετὰ τὴν ὑποταγὴν τούτων, προεκάλεσαν νέας σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων ἀλλὰ καὶ τὸ 1396 καὶ τὸ 1444 ἡττήθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπου δὲν εὗρον ἀνάλογον βοήθειαν παρὰ τῶν κατοίκων, ὧν τὴν ἐλευθερίαν κατὰ πρῶτον λόγον ὑπερήσπιζαν.

Ἡ ὑποταγὴ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Σέρβων, τῶν Οὔγγρων, τῶν Ἀλβανῶν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων δεικνύει τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχήν, τὴν ὁποίαν οὗτοι ἀπέκτησαν κυρίως διὰ τῶν καταχθονίων ταγμάτων τῶν Γενιτσάρων. Οἱ Σελδτσοῦκοι Τοῦρκοι, συγγενεῖς τῶν Ὀθωμανῶν οὐδέποτε εἶχον παρομοίας στρατιωτικὰς ἐπιτυχίας, ἀκριβῶς διότι δὲν εἶχον Γενιτσάρους οὔτε ἄλλα τάγματα ἐξισλαμισθέντων Χριστιανῶν. Τὴν Μικρὰν Ἀσίαν κατέλαβον ἐκεῖνοι σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεων μᾶλλον διὰ τῶν τουρκομανικῶν ὀρδῶν. Οἱ Τοῦρκοι Ὀθωμανοὶ συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῶν Τουρκομάνων.

Τάταροι καὶ Ταμερλάνος.— Ἀλλὰ πρὶν ἴδωμεν τὸ τέλος τῆς καταστροφῆς, θὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ ἄλλης ἀσιατικῆς ἐπιδρομῆς, τοῦ Ταμερλάνου (Τιμούρ). Ὁ Ταμερλάνος, ἀρχηγὸς τῶν Τατάρων, ὅπως καὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ

Μογγόλων, ὁ 'Αττίλας καὶ ὁ Ζιγγὶς-Χάν, διῆλθεν ἀστραπηδὸν μέγα μέρος τῆς 'Ασίας καταστρέφων καὶ ἐρημώνων καὶ ἔφθασεν εἰς Μικρὰν 'Ασίαν. Οἱ νικηταὶ τῶν Χριστιανῶν Τοῦρκοι 'Οθωμανοὶ ἐνικήθησαν ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου παρὰ τὴν ῎Αγκυραν (1402), τοσούτῳ μᾶλλον εὐκολώτερον, καθ' ὅσον πολλοὶ τῶν Τουρκομάνων ἀρχηγῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας εἶχον προσέλθει εἰς τὸν Ταμερλάνον ἑλκυσθέντες ὑπὸ τῆς βεβαίας ἐλπίδος τῆς λείας. Μετὰ τὴν νίκην τῆς 'Αγκύρας ὁ Ταμερλάνος διέγραψε γραμμὴν ληστρικὴν καὶ καταστρεπτικὴν πρὸς τὸ Κοτυάειον, Προῦσαν, Σμύρνην, ῎Εφεσον, Μύλασσα, 'Εγερδὶρ (Λίμνας), Θυάτειρα, Καισάρειαν. 'Η πορεία του καθωρίζετο κατὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας εἶχε περὶ τοῦ πλούτου τῆς χώρας. Εἰς τὴν ῎Εφεσον ἔμεινε τριάκοντα ἡμέρας, ἕως οὗ γίνῃ ἡ λήστευσις τῆς πέριξ χώρας πλήρης.

'Αλλ' ἂς ἀκούσωμεν καλύτερον τὴν φωνὴν συγγραφέως τῶν χρόνων ἐκείνων, τοῦ Δούκα (σ. 72):

«*'Απάρας δὲ ὁ (Τεμὺρ-Χὰν) ἀπὸ τοῦ Κοτυαίου, φθείρας, αἰχμαλωτεύσας, λαβὼν πάντα θησαυρὸν τὸν εὑρισκόμενον σὺν βασάνοις καὶ τιμωρίαις πλείσταις, καίων, κρεμάζων, ζωντοθάπτους δεικνύων τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πᾶσα ἄλλην τιμωρίαν ποιῶν ἦλθεν εἰς Προῦσαν· καὶ ἀνοίξας τοὺς θησαυροὺς ἐξήντλει τὰ παρὰ τῶν 'Ρωμαίων κερδηθέντα κειμήλια χρυσᾶ, ἀργύρεα, λίθους τιμίους, μαργαρίτας δίκην κόκκων σίτου μετρουμένους ἐν χοίνικι. Εὗρεν οὖν ἐκεῖ καὶ τὰς γυναῖκας αὐτοῦ καὶ τὰς παλλακὰς καὶ σὺν αὐταῖς τὴν θυγατέρα Λαζάρου. Καὶ λαβὼν πάντα τὰ τῆς Προύσης, Νικαίας, Νικομηδείας καὶ τῶν πέριξ πόλεων τοὺς ἀκενώτους θησαυρούς, εἰς Φρυγίαν τὴν κάτω ἀφίκετο· καὶ πορθήσας ἅπαντα πολίχνιά τε καὶ πόλεις ἦλθεν εἰς 'Ασίαν(;). Καὶ διαβὰς 'Αδραμύντιον καὶ 'Ασσὸν ἦλθεν εἰς Πέργαμον, κἀκεῖ ποιήσας ἡμέρας καὶ ἀθροίσας τῶν πέριξ πόλεων τοὺς θησαυροὺς καὶ αἰχμαλωτίσας νέους καὶ παιδίσκας, καὶ κολάσας καὶ τιμωρήσας πάντας Τούρκους τε*

καὶ 'Ρωμαίους, πυρικαύστους καὶ ἐγκλείστους ὑπὸ ἀσιτίας λιμοκτονήσας ἕνεκα χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου, πάντα πλοῦτον σωρεύσας ἦλθεν εἰς Μαγνησίαν τὴν ἐν Σιπύλῳ κειμένην. Κἀκεῖ συναθροίσας πάντα τὰ τῆς Λυδίας χρύσεά τε καὶ ἀργυρᾶ κειμήλια, καὶ πάντα τὸν ἐν ταῖς Σάρδεις (!) καὶ Φιλαδελφείᾳ καὶ 'Αττάλῳ σωρεύσας πλοῦτον, ἦλθεν εἰς Σμύρναν . . .»

Καὶ ἀλλαχοῦ (σ. 76):

«*ἐλθὼν δὲ καὶ εὑρὼν τὴν Σμύρναν κατασκαφεῖσαν ἕως τῶν θεμελίων, πρὸς τὴν ῎Εφεσον τὴν πορείαν ἐποίουν, καὶ πανταχόθεν τὸ στράτευμα συνέρρεεν. ῏Ην γὰρ πρόσταγμα παρ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν ἐξ 'Αγκύρας, ὅπου ἂν τύχωσι οἱ μεγιστᾶνες καὶ οἱ σατράπαι σὺν τοῖς ὑπ' αὐτούς, οἱ πάντες εὑρεθῶσιν ἐν 'Εφέσῳ· καί γὰρ ἐξ 'Εφέσου ἦν ἀναποδίζων πρὸς τὰ πάτρια. 'Εκεῖ δὲ πήξας τὰς σκηνὰς ἐποίησεν ἡμέρας τριάκοντα, καὶ τὰ πέριξ ἅπαντα τῆς πόλεως κάστρα καὶ πόλεις καὶ κώμας ἀθροίσας ἅπαντας(!) καὶ τὰ ἀπὸ τῶν προγόνων καταλειφθέντα χρυσᾶ τε καὶ ἀργυρᾶ καὶ ἄλλην πᾶσαν τιμίαν ὕλην καὶ ἱματισμὸν πολυτελῆ διὰ πολλῶν βασάνων καὶ καυστηριασμῶν συλλέξας ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὴν Μυλασσέων μητρόπολιν Καρίας ἔρχεται,... ἐξερχόμενοι δὲ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν ἀπιέναι, τὴν καταλελειμμένην εἰς τόσον ἀφίεσαν ἔρημον ὅτι οὔτε κυνὸς ὑλακὴ τὸ παράπαν ἠκούετο οὐδὲ ὄρνιθος ἡμέρου κοκκυσμὸς οὐδὲ παιδίου κλαυθμυρισμός. 'Αλλ' ὥσπερ σαγήνην χαλῶν ἁλιεὺς ἕλκει ταύτην ἐν τῇ ξηρᾷ ἀπὸ τοῦ πελάγους, εἴ τι ἂν συναντεῖ, τοῦτο καὶ ἕλκει πρὸς τὴν ξηράν, κἂν τε μέγαν ἰχθὺν κἂν τε σμικρὸν καὶ αὐτὸ τὸ φαυλότατον ἰχθύδιον καὶ καρκινίδιον, οὕτω καὶ οὗτοι τὴν ἅπασαν 'Ασίαν λεηλατήσαντες ᾤχοντο*».

Μετὰ τὴν ἐρήμωσιν ὁ Ταμερλάνος ἔφυγε καὶ ἡ Μικρὰ 'Ασία ἐπανῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι διαφόρους ὑπολειφθέντας Τατάρους συνῴκισαν τὸ 1419 εἰς τὸ ἐξ αὐτῶν ἐπικληθὲν Τατὰρ-Παζαρτζὶκ τῆς Θράκης ([2]).

([2]) Hammer τ. 1 (1840) σ. 292.

Ὥστε ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἀφ' ὅτου κατὰ μέγα μέρος ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, εἶχε τὸ δυστύχημα νὰ δοκιμάσῃ πρὸς τούτοις καὶ τοῦ Ζιγγὶς-Χὰν τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα καὶ τοῦ Ταμερλάνου τὸν δέκατον πέμπτον τὰς καταστροφὰς καὶ ἁρπαγάς.

Τὸ τέλος τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ὁ εὐγενὴς ἥρως Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ἐγνώρισε νὰ καταστήσῃ ἀντάξιον τῆς μακρᾶς του ἱστορίας, ἐχρησίμευσεν ὡς ἀρχὴ νέου βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἐν συνδυασμῷ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ χριστιανικῶν παραδόσεων τοῦ Βυζαντίου ἠδυνήθη νὰ ἀνοίξῃ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα διὰ μακρῶν ἀγώνων αἵματος τὸν δρόμον τῆς ἐλευθερίας καὶ εἰς τὰ λοιπὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἐπεσκοπήσαμεν συντόμως τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους διεξήγαγε τὸ Βυζάντιον κατὰ τῶν Ἀσιανῶν κατὰ τὸ πλεῖστον δι' Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὑπολείπεται νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ τρία τέταρτα περίπου εἶναι ἔργον τῶν Μικρασιατῶν Ἑλλήνων.

Προλήψεις κατὰ τοῦ Βυζαντίου.—Κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἐπικρατοῦσιν ἀκόμη πολλαὶ προλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις διαλύονται βαθμηδὸν διὰ τοῦ φωτὸς τῆς νεωτέρας ἐρεύνης. Ἀλλὰ πόθεν αἱ προλήψεις αὗται; Ἐν πρώτοις λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ ἀπὸ τῶν χρόνων ἀκόμη τῶν μεσαιωνικῶν ἐγέννησαν μῖσος μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία διὰ τοῦ Φωτίου τὸ πρῶτον ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν της ἀπέναντι τοῦ Πάπα, αἱ δὲ γενόμεναι προσπάθειαι πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν

κατὰ τὸν μεσαίωνα δὲν κατέληξαν εἰς ἀποτέλεσμα διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ ἀποτυχία τῆς ἑνώσεως ηὔξησε τὸ μῖσος, τὸ ὁποῖον βέβαια δὲν ἐδείχθη κατάλληλος νὰ διαλύσῃ οὔτε ἡ ἐν Ἀνατολῇ ἐπί τινα χρόνον ἐπικράτησις τοῦ Πάπα εἰς χώρας καταληφθείσας ὑπὸ Βενετῶν, Γενοβέζων κλπ. οὔτε ἡ καθολικὴ προπαγάνδα ἡ δράσασα ἐν Ἀνατολῇ ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦσιν οἱ ὀλίγοι Πάπαι ἢ Καρδινάλιοι φίλοι τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Ἕλληνες οἱ μετ' ἀγάπης ἀποβλέψαντες εἰς τὴν Ἕνωσιν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μοναρχικὴ διοίκησις τοῦ Βατικανοῦ, ἡ ἀπειλοῦσα τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγαπηθῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἀποτυχία λοιπὸν τῆς ἑνώσεως καὶ αἱ σχετικαὶ μακροχρόνιοι συζητήσεις ἐγέννησαν μῖσος καὶ παρεξηγήσεις καὶ διὰ τοῦτο σπανίως καθολικοὶ ἱστορικοὶ εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους ἠδυνήθησαν δικαίως, ψυχραίμως, ἀμερολήπτως νὰ ἐξετάσουν τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου. Ἰδοὺ λοιπὸν ὁ πρῶτος λόγος τῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου προλήψεων.

Ἀλλὰ καὶ οἱ φιλόλογοι τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος διὰ τῆς ἀνιστορήτου ἀντιλήψεως αὐτῶν περὶ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας συνετέλεσαν καὶ οὗτοι εἰς τὴν δημιουργίαν ἀναληθειῶν καὶ προλήψεων. Ἀληθῶς πρὶν ἐπιβληθῇ ἡ *ἱστορικὴ* ἀντίληψις τῆς νεωτέρας γλωσσολογίας, ἡ ἀναγνωρίζουσα ὡς φυσικὴν τὴν γλωσσικὴν *ἐξέλιξιν*, ἡ φιλολογία κατεδίκαζεν ἀμειλίκτως πᾶν ὅ,τι γλωσσικῶς δὲν ἦτο σύμφωνοι πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ *ἀττικισμοῦ*. Πολλάκις κατεκρίνετο ὁλόκληρος ἡ βυζαντινὴ φιλολογία ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς μαθητικοῦ ῥητορικοῦ γυμνάσματος, τὸ ὁποῖον σχολαστικοὶ φιλόλογοι ἔφερον εἰς φῶς, ὅπως σήμερον τυμβωρύχοι μελετηταὶ δημοσιεύουν ἀσημάντους ἰδιωτικὰς ἐπιστολὰς ὀνομαστῶν νεκρῶν, τὰς ὁποίας οἱ γράψαντες οὐδέποτε προώρισαν διὰ δημοσιότητα.

Αἱ προλήψεις λοιπὸν ἔχουν ὡρισμένους λόγους. Εὐτυχῶς σήμερον ἡ ἔρευνα δὲν ἐπηρεάζεται οὔτε ὑπὸ φανατισμοῦ θρησκευτικοῦ οὔτε ὑπὸ φιλολογικῆς σχολαστικότητος. Ἐρευνηταὶ ὅπως ὁ Hopf, ὁ Bury, ὁ Diehl, ὁ Krumbacher καὶ ἄπειροι ἄλλοι ἐφώτισαν καὶ φωτίζουν καθ' ἑκάστην περισσότερον τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον συχνὰ ἀποκαλύπτεται καταπληκτικὸν εἰς πλείστας τοῦ δημοσίου βίου ἐκδηλώσεις. Ἐπιτρέπεται οὕτω νὰ πιστεύωμεν ὅτι ταχέως ἡ δικαιοσύνη θὰ ἀποδοθῇ, διότι λόγοι θρησκευτικοί, ἐθνικοί, λόγοι ἀμαθείας δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπὶ πολὺ πλέον νὰ ἐπισκοτίζωσιν αὐτήν.

Χαρακτὴρ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους.— Τὸ Κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι συνέχεια τοῦ Κράτους τῆς Ῥώμης. Ἡ μετάθεσις τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ ἀπεφασίσθη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀφ' ὅτου δηλαδὴ ὁ πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου—ἡ ὁποία τότε ἔδιδε συνήθως τοὺς αὐτοκράτορας καὶ ἄλλους ἀνωτάτους ὑπαλλήλους τῆς Ῥώμης — ἔδειξεν ἀριθμητικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπεροχὴν ἀπέναντι τῆς Δύσεως τῆς ἀναστατωθείσης μάλιστα κατὰ τὸν τέταρτον καὶ κυρίως τὸν πέμπτον αἰῶνα ὑπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν γερμανικῶν φυλῶν. Ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐσκέφθησαν καλῶς μεταθέσαντες τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ Κράτους εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποδεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Δύσις κατελήφθη ὁλόκληρος ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν χωρὶς οὔτε τὸ Κράτος οὔτε τὰ ῥωμανικὰ καὶ κελτικὰ ἔθνη νὰ ἀντιστῶσιν ἀποτελεσματικῶς. Γερμανοὶ κατέλυσαν τὸ 476 τὸ ἀνεξάρτητον πλέον δυτικὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος ἐν Ἰταλίᾳ, Ἄγγλοι καὶ Σάξονες ὑπέταξαν τὴν κελτικὴν Βρεττανίαν, ἡ γερμανικὴ φυλὴ τῶν Φράγκων κατέλαβε τὴν κελτικὴν Γαλλίαν, ἡ γερμανικὴ φυλὴ τῶν Βανδάλων ἔφθασε μέχρι τῆς Ἀφρικῆς διὰ τῆς Ἱσπανίας. Καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀττίλα τὴν ἰσχὺν ἔθραυσαν ἐν Γαλλίᾳ τὰ γερμανικὰ φῦλα πρὸ πάντων τῶν Βησιγότθων. Ἀδιάφορον ὅτι εἰς τὰς ῥωμανικὰς χώρας, Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Ἱσπανίαν οἱ Γερμανοὶ ἀφωμοιώθησαν γλωσσικῶς καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσι τὴν αὐτοτέλειάν των τὴν ἐθνικήν. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι ὅτι τὸ Δυτικὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος δὲν ἠδυνήθη νὰ σταματήσῃ τὴν πρώτην πολεμικὴν ὁρμήν, τὸν κατακλυσμὸν τῶν Γερμανῶν καὶ ὑπέκυψε, τοῦτο δὲ δεικνύει τρανότατα ὅτι τὰ ῥωμανικὰ καὶ κελτικὰ ἔθνη, τὰ ἀποτελοῦντα τότε τὸ Κράτος τῆς Δύσεως, ἀριθμητικῶς εἶχον ἐλαττωθῇ καὶ ἠθικῶς εἶχον παρακμάσει. Τὸ πολυύμνητον Ῥωμαϊκὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε κατεκρίθη ὅπως τὸ Βυζαντινόν, ἀληθῶς ἀπὸ τοῦ δευτέρου καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ τρίτου μ.Χ. αἰῶνος εὑρίσκετο εἰς ἀξιοθρήνητον ἠθικὴν κατάστασιν, ὁποίαν δὲν ἐγνώρισε ποτὲ τὸ Βυζάντιον.

Ἡ μετάθεσις τῆς ῥωμαϊκῆς πρωτευούσης εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔγινε καθ' ὃν χρόνον ἐκρωμανισμένοι Ἰλλυριοὶ καὶ Θρᾷκες διηύθυναν τὸ Κράτος. Ἡ ἐπικράτησις τῶν στοιχείων τούτων διήρκεσε μέχρι τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ὅτε αἱ σλαβικαὶ καὶ αἱ οὐννικαὶ ἐπιδρομαὶ πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως ἔθραυσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν (¹). Οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ Θρᾷκες αὐτοκράτορες, στρατηγοὶ καὶ ὑπάλληλοι ἦσαν μὲν γενναῖοι καὶ πολλάκις ἱκανώτατοι, ἀλλὰ στερούμενοι ἀνωτέρας ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ ἐθνικῶν ἰδεωδῶν ἐξεχυδαΐζοντο εὐκόλως καὶ εἰς τούτους ὀφείλεται ἡ ἠθικὴ κατάπτωσις τῆς ῥωμαϊκῆς αὐλῆς ἐν τῇ Δύσει.

Ἡ μετάθεσις τῆς πρωτευούσης εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν μετέβαλεν ἀμέσως τὴν διοικητικὴν καὶ νομοθετικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Κράτους, διότι τὰ θρακοϊλλυρικὰ φῦλα τὰ διευθύνοντα μέχρι τοῦ ἕκτου αἰῶνος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τροποποιήσωσι τὸν κρατικὸν χαρακτῆρα, ἀφοῦ τὰ ἴδια δὲν εἶχαν ἴδιον πολιτισμὸν ἀλλ' ἦσαν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐκρωμανισμένα.

Ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἐν τούτοις τὰ πράγματα ἤλλαξαν,

(¹) Ἰδ. Κωνσταντίνου Ἀμάντου, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων κατὰ τὸν μεσαίωνα σ. 12 κἑξ.

διότι ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸ πάντων ἔλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κράτους. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι τὸ Βυζάντιον δὲν ἠγάπησε τὴν πολυνομίαν, ὅτι ὑπῆρξε συντηρητικὸν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν ὅπως καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ὅμως ἔκαμεν οὐσιώδεις μεταβολὰς διὰ νὰ προσαρμόσῃ τὴν ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ — γεγονὸς σπουδαιότατον — καὶ διὰ νὰ διοικήσῃ ἀσφαλέστερον τὴν χώραν ἀπέναντι τόσων ἐχθρῶν. Ἡ ἵδρυσις τῶν στρατιωτικῶν διοικήσεων — τῶν *θεμάτων* — εἶναι οὐσιώδης τροποποίησις εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τῶν Μικρασιατῶν.

Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ παλαιὰ ῥωμαϊκὴ νομοθεσία καὶ ὁ παλαιὸς κρατικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ῥώμης ἐκυβέρνησαν ἀπὸ τοῦ 395 μέχρι τοῦ 1453 τὴν Ἀνατολήν. Τοῦτο φυσικῶς ἦτο ἀδύνατον. Ὁ ὀργανισμὸς ὁ ὁποῖος ἐδείχθη ἀνεπαρκὴς νὰ σώσῃ τὸ Δυτικὸν Κράτος τὸν πέμπτον αἰῶνα ἐν αὐτῇ τῇ ἕδρᾳ του, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κρατήσῃ ξένους λαούς, μὴ ῥωμαϊκοὺς ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα. Θὰ ἦτο τοῦτο φαινόμενον ἀνεξήγητον.

Ὁ ῥωμαϊκὸς λοιπὸν ὀργανισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος ἔδωκε καὶ τὸ ὄνομά του εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς τοὺς ἐπικληθέντας *Ρωμαίους* ἔλαβεν ἐνίσχυσιν καὶ τροποποίησιν διὰ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ηὐξήθησαν καταπληκτικῶς κυρίως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ εἶναι ἑπομένως περίεργον πῶς ἐνίοτε ἐρευνηταὶ ἀξιόλογοι ἔκ τινος προκαταλήψεως δὲν βλέπουν τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἀληθῶς πλὴν τῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας, τροποποιηθείσης πολλαχῶς καὶ ταύτης, καὶ τῆς κρατικῆς συνεχείας οὐδεμίαν ἄλλην ἐπίδρασιν ἤσκησαν οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι. Λατῖνοι συγγραφεῖς δὲν ἀνεγινώσκοντο ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος καὶ ἑπομένως οὔτε ποίησις οὔτε ἄλλη πνευματικὴ ἐκδήλωσις τῆς Ῥώμης ἤσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἀλλὰ μήπως ἡ συριακή, ἡ ἀρμενική, ἡ περσικὴ φιλο-

λογία, ὁ ἀραβικός, ὁ τουρκικὸς πολιτισμὸς ἐπηρέαζον τοὺς Ἕλληνας τοῦ Βυζαντίου; Ἐπουσιώδη στοιχεῖα παρελάμβανον βεβαίως οἱ εὐκίνητοι Ἕλληνες τοῦ Μεσαίωνος — ἐν τῇ τέχνῃ π.χ. — καὶ παρὰ τῶν ξένων, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι τόσον ὀλίγα, ὥστε δὲν βλέπομεν πῶς ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ ὅτι Ἕλληνες ἐκράτησαν καὶ διῴκησαν χίλια ἔτη τὸ Βυζαντικὸν κράτος καὶ ὅτι ἑλληνικὸς ἦτο ὁ πολιτισμὸς αὐτοῦ. Κατέλαβον ἀνώτατα ἀξιώματα ἐν τῷ Βυζαντίῳ καὶ ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς μικτὰς ἑλληνοαρμενικὰς ἢ ἑλληνοϊβηρικὰς ἢ ἑλληνοσυριακὰς οἰκογενείας, ἀλλ' οὗτοι ἔδρασαν σύμφωνα πρὸς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον καὶ δὲν ἀντιπροσώπευσαν ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἀρμενικὸν ἢ συριακὸν ἢ ἰβηρικὸν πολιτισμόν.

Μήπως τοὐλάχιστον οἱ ἀρχαῖοι Παφλαγόνες, οἱ Ἴσαυροι, οἱ Καππαδόκαι καὶ καθόλου οἱ ἀρχαῖοι ἰθαγενεῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διηύθυναν τὸ Βυζάντιον; Αἱ φυλαὶ αὗται ἐνωρὶς ἀφωμοιώθησαν, ἀφ' ὅτου οἱ Ἕλληνες εἰσέδυσαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπως εἴπομεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, καὶ οὐδὲν ἴχνος αὐτοτελείας αὐτῶν ἀπαντᾷ πλέον ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Κρανιολογικῶς, ἀνθρωπολογικῶς πιθανὸν καὶ εἰς τοὺς σημερινοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νὰ εὑρέθησαν γνωρίσματα κοινὰ πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἰθαγενεῖς, ὅπως πιθανὸν νὰ εὑρεθῶσι μεταξὺ τῶν σημερινῶν Κρητῶν κρανία ἀνθρωπολογικῶς ὅμοια πρὸς τὰ τῶν παναρχαίων κατοίκων τῆς Κρήτης, τῶν Ἐτεοκρήτων. Ὅπως τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι οἱ σημερινοὶ Κρῆτες δὲν εἶναι Ἕλληνες, οὕτω καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ δὲν δύναται οὐδὲ κατὰ τὸν μεσαίωνα νὰ γίνεται λόγος περὶ στοιχείων μὴ ἑλληνικῶν ἢ μὴ ἐξελληνισμένων.

Ἕλληνες λοιπὸν ἦσαν οἱ δώσαντες τόσην ἀκμὴν καὶ δύναμιν εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν κρατικὸν ὀργανισμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄνευ τοῦ στοιχείου τούτου θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητος ἡ μακροβιότης τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐφωτίζοντο εἰς τὸν δρόμον των ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας, μὲ τὴν

ὁποίαν καθ' ἡμέραν ἠσχολοῦντο καὶ τὴν ὁποίαν ἀδιαλείπτως μνημονεύουν, καὶ τῆς χριστιανικῆς, τῆς ἑλληνικῆς πάλιν, ὄχι τῆς συριακῆς ἢ τῆς τῆς κοπτικῆς ἢ τῆς ἀρμενικῆς, ἡ ὁποία δάνειος οὖσα ἐν πολλοῖς δὲν ἠδύνατο οὐσιωδῶς νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας.

Καθὼς λοιπὸν παρατηρεῖ καὶ ὁ Bayet (¹), «sous l'administration romaine la civilisation grecque s'était développée avec un éclat nouveau, et tout récemment c'était d' abord par l'hellénisme que la religion chrétienne s'était répandue dans le monde antique. L'empire en Orient fut conquis à son tour par son influence; s'il affecta de cснserver l'étiquette romaine, si jusqu'en plein moyen âge ses chefs s'intitulèrent Empereurs de Romains, en réalité il *fut grec dès ses premiers jours, et tira sa force de l'hellénisme, dont la foi orthodoxe devint la formule religieuse. L'Empire d'Orient fut désormais l'Empire grec ou l'Empire Byzantin*».

Ἡ σύγχυσις ἡ παρατηρουμένη ἐνίοτε καὶ μεταξὺ ὀνομαστῶν ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τοῦ Βυζαντίου προέρχεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι τὸ Βυζάντιον διέκρινε φιλελεύθερον καὶ χριστιανικὸν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἔλλειψις ἐθνικιστικῶν τάσεων σημερινῆς ἀντιλήψεως, καὶ πρὸ πάντων ἰσχυρὰ συνείδησις τοῦ Κράτους, τοῦ ὁποίου πᾶς καλὸς ὑπηρέτης ἐτιμᾶτο καὶ ἂν δὲν ἦτο Ἕλλην γνήσιος.

Περὶ τοῦ φιλελευθέρου πολιτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Βυζαντίου γράφει τὰ ἑξῆς ὀρθὰ ὁ καθηγητὴς Ἀνδρεάδης (²).

«Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς ξένους ἡ συρροὴ ἀλλοδαπῶν ἐν

(¹) Ἐν Lavisse—Rambaud, Histoire générale τ. 1 (1893) σ. 163.
(²) Α. Ἀνδρεάδου, Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ πλούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ 1918 σ. 268.

Βυζαντίῳ ὠφείλετο ἀναμφισβητήτως εἰς τὸ ὅτι τοῦτο εἶχε καταστῇ τὸ κέντρον τῆς διεθνοῦς ἐμπορίας, ὁ μέγας διαμετακομιστικὸς σταθμὸς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, Βορρᾶ καὶ Νότου, ἀλλ' οὐχ ἧττον συνέτεινεν εἰς αὐτὴν καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων, ὧν τὸ λίαν διὰ τὴν ἐποχὴν φιλελεύθερον δικαίως ἐξαίρει ὁ Pears. *Πράγματι, ὅπως οὐδεμία ἐγίνετο ἐθνολογικὴ διάκρισις μεταξὺ τῶν διαφόρων τοῦ κράτους ὀρθοδόξων ὑπηκόων, οὕτω κατ' ἀρχὴν καὶ τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἐκλείοντο εἰς τοὺς ξένους· συνθῆκαι συνήφθησαν μὲ ἔθνη ἡμιβάρβαρα ὡς οἱ Ρῶσσοι, μεγάλαι δ' εὐκολίαι ἐγκαταστάσεως παρεσχέθησαν οὐ μόνον ἐπὶ Κομνηνῶν εἰς τοὺς μετέπειτα καταστάντας κυριωτάτους ἐργάτας τῆς καταστροφῆς τοῦ Κράτους Ἰταλούς.... ἀλλὰ καὶ εἰς παντοίους ξένους καὶ δὴ εἰς ἐποχὰς πολὺ προγενεστέρας, ὡς ἐπὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν εἰκονομάχων.*

Κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὰ τῆς φιλελευθέρου πρὸς τοὺς ξένους διαθέσεως καὶ τῆς πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῆς διεθνοῦς ἐμπορίας καὶ ναυσιπλοΐας τάσεως τῶν Βυζαντινῶν εἶναι: 1) Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰς ξένας θρησκείας ἐκδηλούμενος διὰ τῆς πλήρους εἰς τὰς λατινικὰς ἱεροτελεστίας ἀφιεμένης ἐλευθερίας καὶ ἐξικνουμένη μέχρι τῆς οἰκοδομῆς δαπάναις τοῦ κράτους Τζαμίου ἐν μέσῃ Κωνσταντινουπόλει. 2) Τὰ νομοθετήματα ἅτινα πρῶτοι οἱ Βυζαντινοὶ ἐθέσπισαν ὑπὲρ τῶν ναυαγούντων πλοίων θεωρήσαντες ὡς ἀδίκημα τὴν διαρπαγὴν αὐτῶν. Τέλος δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἐστρατολογεῖτο ἐν σημαντικῇ ἀναλογίᾳ μεταξὺ ξένων, οἱ δὲ μισθοὶ καὶ τὰ παντοῖα ὠφελήματα τὰ προσφερόμενα εἰς τοὺς στρατιώτας εἷλκυον βαρβάρους ἐκ πάσης γωνίας τοῦ τότε κόσμου».

Ὁ ῥωμαϊκὸς λοιπὸν ὀργανισμὸς τοῦ Βυζαντίου τροποποιηθεὶς καὶ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔδωσε τὴν μακροχρόνιον ζωὴν τοῦ σπουδαιοτάτου κράτους τοῦ μεσαίωνος. Ἂν οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ποῖα ἄρά

γε ἔθνη θὰ διετήρουν ἐν Κωνσταντινουπόλει τοιοῦτον ὀργανισμόν; Καὶ τούτου πάλιν τοῦ διηνεκῶς ὑβριζομένου κράτους ποῖον ἄλλο ὑπῆρξε κατὰ τὸν *Μεσαίωνα* ὠφελιμώτερον εἰς τὸν κόσμον καὶ ζωτικώτερον; Μήπως τὸ φραγκικὸν ἢ τὸ ἀραβικὸν ἢ τὸ μογγολικόν; Πόσον ἀληθῶς ἐπιπολαίως σκέπτονται πολλοὶ καὶ τῶν νομιζομένων μεγάλων σοφῶν!

Τὴν ἱκανότητα τοῦ ἐξελληνισθέντος κρατικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Βυζαντίου δεικνύει καὶ τὸ ἑξῆς ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα. Ἀπὸ τοῦ 876 ἀνεκτήθη ἡ κάτω Ἰταλία καὶ διῳκήθη θαυμασίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλον αὐτόθι ἐπὶ αἰῶνας τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν γλῶσσάν των. Ἀλλ' ἂς ἀκουσθῇ καλύτερα ὁ Diehl[1]: «Non seulement par le bon emploi de leurs ressources militaires par la savante conduite de leur diplomatie, par le gouvernement et l'esprit de suite de leur politique, les **basileis** sont arrivés à reconquérir et à conserver pendant près de deux cents ans (876 - 1071) une moitié de l'Italie et à étendre soit par l'administration directe, soit par le protectorat, leur autorité jusqu'au portes de Rome; ils ont en outre dans cet immense domaine fait penétrer la civilisation byzantine, ils l'ont conquis à l'hellénisme, à sa langue, à ses mœurs, à sa religion, aussi complétement que l'hellénisme classique l'avait fait quinze siècles auparavant. Ils ont en plein monde latin si profondément marqué de leur empreinte cette Grèce italienne, qu'après la chute même de la domination byzantine, les vainqueurs normands empruntèrent aux vaincus les cadres de leur administration et leurs méthodes de gouvernement, et que, jusqu'à la fin du moyen âge, ce pays

(1) Dans l'Orient byzantin, Paris 1917 σ. 122. Πβ. καὶ Hellwald, Kulturgeschichte τ. 3 (1897) σ. 700.

garda précieusement le long souvenir et les temoignages durables de la culture supérieure que Byzance lui avait apportée». Τὸ παράδειγμα τοῦτο τῆς μεγάλης διοικητικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἱκανότητος τοῦ Βυζαντίου δεικνύει ὅτι δὲν σκέπτονται σοβαρῶς ὅσοι ζητοῦσι νὰ ἀμφισβητήσωσι τὴν ἑλληνικότητα αὐτοῦ.

Ἐκκλησία. Μοναχοί. Φιλανθρωπία. Τέχνη.— Ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν στοιχεῖα τέχνης ἢ ἄλλας παρατηρήσεις ξένων οἱ Ἕλληνες ταχέως ἐδέχοντο, περαιτέρω ἀνέπτυσσον καὶ περαιτέρω μετέδιδον, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ μεσαιωνικοὺς τάχιστα ἐπροσανατολίζοντο πρὸς πᾶσαν νέαν ἰδέαν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν τῷ κράτει τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἐν τούτοις οὔτε οἱ ἄλλως τόσον εὐκίνητοι υἱοὶ τοῦ Ἰσραήλ, οὔτε οἱ τόσον θαυμαζόμενοι κοσμοκράτορες τότε υἱοὶ τῆς Ῥώμης ἀντελήφθησαν τὴν ἀξίαν αὐτοῦ. Οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες τοὐναντίον, οἱ ὀνομαζόμενοι αὐταρέσκως καὶ Γραικύλοι ὑπὸ τῶν κοσμοκρατόρων, αὐτοὶ πρῶτοι εἶδον τὴν νέαν θρησκείαν καὶ ἔσπευσαν εἰς προϋπάντησιν αὐτῆς. Καὶ ὅσῳ περισσότερον ἡ Ῥώμη κατεδίωκε, τόσον θερμότερον καὶ στοργικώτερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐμελέτα, ἡρμήνευε, διέδιδε, ἐμαρτύρει ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἴδομεν δὲ προηγουμένως ὅτι ἡ Μικρὰ Ἀσία ὑπῆρξεν ἡ χώρα ὅπου ὁ Χριστιανισμὸς ἐστερεώθη.

Ὅταν ἔγινεν ἡ μετάθεσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔλαβον εὐκαιρίαν οἱ Ἕλληνες νὰ ὀργανώσουν τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῶν Συνόδων πρὸ πάντων. Ἐδῶ βεβαίως πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἰσχυρὸς κρατικὸς ὀργανισμὸς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους ἐπέδρασε καὶ εἰς τὴν Παπικὴν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ Ἐκκλησία διὰ νὰ στερεωθῇ ἔπρεπε νὰ λάβῃ ἕνα ἰσχυρὸν ὀργανισμόν, ἀνάλογον πρὸς τὸν τοῦ Κράτους.

Ἱδρυθεῖσα στερεῶς ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς διέδωκε

τὸν Χριστιανισμὸν βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς Ἀβυσσηνίας μέχρι τῆς Ῥωσσίας καὶ δὲν εἶναι βέβαια ἡ ὑπηρεσία αὕτη τοῦ Βυζαντίου μικρά, λησμονεῖται ἐν τούτοις συχνὰ ὑπὸ τῶν ὁμιλούντων ἐπιδεικτικῶς κατ' αὐτοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπησχόλησε ζωηρῶς μέγα μέρος τοῦ διανοουμένου τότε Ἑλληνισμοῦ· ἑρμηνευταί, ἱστορικοί, ὑμνογράφοι, νομογράφοι ἠσχολοῦντο πάντοτε μὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ οἱ ξένοι συμπαρέλαβον μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μέγα μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας νομοθεσίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς λειτουργίας καὶ ποιήσεως. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία δὲν εἶναι μικρὸν κατόρθωμα τοῦ Βυζαντίου, τοὐναντίον μάλιστα θὰ ἔπρεπε καὶ μόνον τοῦτο νὰ κάμνῃ ὀλίγον προσεκτικοὺς τοὺς ὁμιλοῦντας περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν μέσων χρόνων. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν δὲν τὴν γνωρίζομεν ἀκόμη καλῶς, διότι ἑκατοντάδες χειρογράφων μένουσιν ἀνέκδοτοι εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἐκ τῶν γενομένων τελευταίων ἐρευνῶν ἰδίᾳ περὶ τοῦ μελῳδοῦ *Ῥωμανοῦ* δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς (¹). Ποικιλία ῥυθμῶν, λεπτότης αἰσθήματος, πολλάκις ὑψηλὴ ἔμπνευσις διακρίνουσι τὴν ποίησιν ταύτην (²).

Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία κατακρίνεται ὅτι ἔδειξεν ἀκαμψίαν εἰς τὰ δόγματα, τὴν ὀργάνωσιν, τὸ τυπικὸν αὐτῆς καὶ ἔπαυσε νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοὺς πιστοὺς ἀποτελεσματικῶς. Οἱ κατηγοροῦντες λησμονοῦν τὰς πολιτικὰς συνθήκας, τὰς ὁποίας διῆλθεν ἡ Ἀνατολὴ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μωαμεθανισμοῦ,

(¹) Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως πβ. N. Turchi, La civiltà byzantina, Torino 1915 σ. 162 κέξ.

(²) Ἡ μελέτη ταύτης ἤρχισεν ἀπὸ ὀλίγων μόλις δεκαετηρίδων. *Καθολικοὶ* πρὸ πάντων Θεολόγοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὀνομαστότατος ὁ Pitra, ἠσχολήθησαν καὶ ἀσχολοῦνται εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ ἑρμηνείαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως.

ἰδίᾳ τοῦ Τουρκικοῦ. Ὅπως ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Τουρκισμοῦ περιώριζε τὴν ζωὴν καὶ τὴν πολιτιστικὴν ἐργασίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ περιωρίζετο εἰς βοήθειαν, εἰς παρηγορίαν τῶν ἀγωνιζομένων. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας μεταβολαὶ οἱαιδήποτε θὰ ἔφερον διάσπασιν, θὰ ηὔξανον τὰ παθήματα. Αἱ λοιπαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ὀρθοδοξίας ἠκολούθουν τὴν Ἑλληνικὴν καὶ δὲν ἐνήργουν, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν. Ὅταν μετ' ὀλίγον λυθῇ πλέον εἰς τὰ οὐσιώδη του σημεῖα τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα, ὅταν δηλ. οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπαλλαγῶσιν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν πίεσιν, βεβαίως ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία θὰ εὐκαιρήσῃ νὰ τροποποιηθῇ συμφώνως πρὸς τοὺς σημερινοὺς καιρούς. Συχνὰ ἐπίσης κατηγορεῖται ὁ μοναχικὸς βίος τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀληθῶς εἶναι δύσκολος ἡ πλήρης δικαιολογία. Ἡ μεταρρύθμισις τῶν Εἰκονομάχων, ἡ ὁποία ἐστρέφετο καὶ κατὰ τῶν μοναστηρίων καὶ κατὰ τῶν μοναχῶν, δεικνύει ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώρισαν τὰ ἐλαττώματα τῶν πολλῶν καὶ κακῶν μοναστηρίων. Ὁ ἱστορικὸς ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ καὶ τὴν ἄλλην, τὴν καλὴν ἄποψιν τοῦ ζητήματος (¹). Εἰς τὰ μοναστήρια ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀπόλυτος *πίστις*, τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ὄχι βεβαίως τοῦ ἀρχαίου ἀλλὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ὁποία εἰς δεδομένας στιγμὰς ἀπέβαινεν ὠφέλιμος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸν λαόν. Μόνον τελείως ἀνιστόρητός τις ἠμπορεῖ νὰ λησμονήσῃ ὅτι μοναχοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Σλάβους, μοναχοὶ ἐστήριξαν ἐπὶ πολὺ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ προεφύλαξαν ἀπὸ ἐξισλαμίσεων εἰς τὰς κατακτηθείσας ὑπὸ Ἀράβων ἢ Τούρκων ἐπαρχίας· ὅπου τὰ μοναστήρια κατεστρέφοντο καὶ οἱ μοναχοὶ ἐξέλιπον, ἐπήρχετο ὁ

(¹) Πβ. καὶ Heinrich Gelzer, Ausgewählte kleine Schriften 1907 σ. 156.

ἐξισλαμισμὸς καὶ ἡ κατάπτωσις τῶν Ἑλλήνων (¹) καὶ ἄλλων Χριστιανῶν ταχύτερον.

Ἀλλὰ τὰ μοναστήρια τοῦ μεσαίωνος ἐξεπλήρουν καὶ ἄλλον σκοπόν· εἶχον βιβλιοθήκας, συνέλεγον χειρόγραφα καὶ ἀντέγραφον καὶ μετέδιδον αὐτὰ εὐρύτερον καὶ ἀντικαθίστων λοιπὸν μουσεῖα καὶ σχολεῖα σημερινά. Πολλοὶ ἀνεζήτουν αὐτὰ διὰ νὰ ἐργασθῶσι πνευματικῶς καὶ δὲν εἶναι διὰ τοῦτο παράδοξον ὅτι αὐτοκράτορες καὶ στρατηγοὶ δαιμόνιοι καὶ σοφοὶ κατέφευγον ἐν τέλει τοῦ βίου των εἰς τὰ μοναστήρια.

Καὶ ἄλλο σημεῖον ἀκόμη πρέπει νὰ τύχῃ προσοχῆς κατὰ τὴν ἐπίκρισιν τῶν μοναστηρίων. Συνήθως συνδέεται μετ᾿ αὐτῶν ἡ φιλανθρωπία τοῦ μεσαίωνος· οἱ πτωχοὶ καὶ ἀσθενεῖς κατέφευγον εἰς τὰ νοσοκομεῖα καὶ τὰ πτωχοκομεῖα, τὰ ὁποῖα συνήθως ἐβοηθοῦντο ὑπὸ τῶν μονῶν. Ὁ νεώτερος κόσμος ὁ τόσον ὑπερήφανος διὰ τὴν φιλανθρωπίαν του—ὁ ἀρχαῖος ἦτο ἐλλιπὴς εἰς τοῦτο—ἔχει πολλὰ νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τὸ Βυζάντιον εἰς τὸ ζήτημα τῆς φιλανθρωπίας. Τοῦτο μᾶς ἐξηγεῖ καὶ τὸ πλῆθος τῶν δωρεῶν, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου ἔκαμνον ὑπὲρ τῶν μονῶν, διὰ τῶν ὁποίων εὐηργετοῦντο οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ ἀνάπηροι.

Τὰ παραδείγματα τῆς φιλανθρωπίας τῶν Ἑλλήνων τοῦ μεσαίωνος εἶναι ἄπειρα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ἐνταῦθα νὰ ἐκτεθῶσι λεπτομερῶς. Ἓν μόνον χαρακτηριστικὸν χωρίον καταχωρίζομεν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ βίου τοῦ Κυπρίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα (²):

Ἐπὶ τούτου τοῦ ἐν ἁγίοις Πάπα (Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος) οἱ Πέρσαι ἀνελθόντες ᾐχμαλώτευσαν καὶ ἐπραίδευσαν τὴν

(¹) Πβ. Ἀνθίμου Παπαδοπούλου, Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος σ. 43.

(²) Λεοντ. ἐκδ. Gelzer σ. 13.

Συρίαν. Τῷ οὖν ὀνόματι τοῦ τρισμακαρίστου ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἐκφυγόντες τὰς χεῖρας τῶν ἀθέων Περσῶν, ὥσπερ λιμένι ἀκυμάντῳ προσέτρεχον, τῆς παρ᾿ αὐτοῦ καὶ αὐτοὶ ἐπικουρίας καὶ ἀντιλήψεως ἀπολαύειν δεόμενοι· οὓς ὁ μακάριος οὗτος ἐφιλοξένει καὶ παρεμυθεῖτο οὐχ ὡς αἰχμαλώτους, ἀλλ᾿ ὡς τῇ φύσει ἀληθῶς ἀδελφούς. Εὐθέως οὖν τοὺς μὲν πληγάτους καὶ ἀσθενεῖς ἐν τοῖς ξενῶσι καὶ νοσοκομείοις, οἷς αὐτὸς ἐποίησεν, ἀνακλίνεσθαι παρήγγειλεν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τούτους καὶ ἰατρεύεσθαι δωρεὰν διαταξάμενος καὶ τότε ἀναχωρεῖν, ὅτε ἕκαστος αὐτῶν ἰδιοπροαιρέτως θελήσει· τοὺς δὲ ὑγιεῖς καὶ δεομένους εἰς τὴν διάδοσιν ἐρχομένους, τοῖς μὲν ἀνδράσιν ἀπὸ κερατίου ἑνὸς ἐδίδου, ταῖς δὲ γυναιξὶν καὶ κορασίοις ὡς ἀσθενεστέροις μέλεσιν ἀπὸ δύο.

Μετὰ τῆς Ἐκκλησίας συνδέεται καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς καλλιτεχνίας, ἰδίᾳ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς. Οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς περσικῆς τέχνης ἐτελειοποίησαν τὸν ῥυθμὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐδημιούργησαν διὰ τοῦ Ἀνθεμίου τοῦ Τραλλιανοῦ καὶ τοῦ Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου τὸν ὑποδειγματικὸν τύπον τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος συνετέλεσεν εἰς τὴν μετάδοσιν τοῦ βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς μέρος ἀκόμη τῆς Δύσεως. Ἡ ζωγραφικὴ δὲν ἀνεδείχθη μεγάλη, πάντως ὅμως διέπλασεν ἴδιον τύπον ψυχικὸν καὶ ἀσκητικόν, ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸν αὐστηρὸν χριστιανικὸν βίον τοῦ μεσαίωνος. Τὴν ἀξίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφικῆς δεικνύει καὶ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν αἱ τέχναι αὗται ἤσκησαν ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἀντὶ ἄλλων παρατηρήσεων προτιμῶμεν νὰ παραθέσωμεν τὴν γνώμην ὀνομαστοῦ ἐρευνητοῦ, τοῦ Diehl (¹):

L'Italie dut à Byzance l'art savant qu'a produit la

(¹) Charles Diehl, Manuel d'art byzantin. Paris 1910 σ. 688.

magnifique floraison de la fin du XI et du XII siècle, que l'architecture romane doit à Byzance plus qu'on ne pense; que l'art décoratif de l'Occident s'est longtemps inspiré de ses leçons. Plus d'une fois, après de brillantes renaissances où les arts indigènes semblaient s'être emancipés, le puissant courant byzantin reprenant sa marche, s'est de nouveau victorieusement répandu sur l'occident. On la voit dans l'Allemagne du XIII siècle, dans l'Italie méridionale du XIV..... On sait l'expansion admirable qu' eut, à partir du XII siècle l'art gothique dans l'Europe chrétienne; celle de l'art byzantin lui est en quelque manière comparable....» Καὶ ἀλλαχοῦ(¹): «Dans tout le monde chrétien, des coupoles de Kief aux églises d'Italie, Byzance apparaît durant tout le moyen âge, comme la grande initiatrice; elle a par la prodigieuse expansion de l'art qu'elle créa, tenu une place éminente dans l'histoire de la civilisation et par là, quelle que soit sa valeur propre, cet art mérite à coup sûr l'attention et l'estime de l'historien» (²).

Πεζογραφία. Ποίησις. — Καθὼς εἴπομεν προηγουμένως οἱ κλασσικοὶ φιλόλογοι κατέκρινον, ἐν μέρει δὲ κατακρίνουσιν ἀκόμη πολλάκις τὸ Βυζάντιον κυρίως, διότι ἡ γλῶσσα δὲν ἐγράφη κατὰ τὰ ὑποδείγματα τῶν Ἀττικῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπαίτησις αὕτη σήμερον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνιστόρητος. Πολλοὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες δὲν ἐζήτουν νὰ μιμηθῶσιν αὐστη-

(¹) Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 818.

(²) Γενικώτερον περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς τέχνης τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τοὺς ξένους ἰδ. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen literatur σ. 1124. Περὶ τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπιδράσεως ἰδ. Skorpil, ἐν Bulletin archéol. Bulgar. 4,129 Περὶ τῶν ναῶν τοῦ Κιέβου τῶν ἱδρυθέντων δι' Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων ἤδη τὸ 991 καὶ 996 ἰδ. τὰς εἰδήσεις παρὰ Muralt, Essai de chronogr. byzantine σ. 572 καὶ 575.

ρῶς τοὺς ἀρχαίους ἔγραψαν εἰς ὁμαλὴν γλῶσσαν. Καὶ ἐκ τῶν μιμητῶν τινες ἐπέτυχον τόσον, ὥστε πολλάκις ἔργα βυζαντινὰ ἐνομίσθησαν παλαιοτέρων χρόνων. Ἐν τῷ συνόλῳ ὅμως βέβαια ἡ μίμησις γλώσσης παλαιοτέρας εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν Βυζαντινῶν ἔγραφον μὲ λαθη πολλὰ καὶ ἀκόμψως. Τὸ πάθημα τοῦτο ἔπρεπε καὶ σήμερον πλέον νὰ καταστῇ δίδαγμα. Ἡ μίμησις τῶν στοιχείων παλαιοτέρας γλωσσικῆς φάσεως δὲν εἶναι εὔκολος, ὑπ' ὀλίγων μόνον κατορθοῦται, ἐνῷ ἡ ἁπλουστέρα, φυσικωτέρα, ἡ προσεγγίζουσα εἰς τὴν ὁμιλουμένην δύναται νὰ γραφῇ ὑπὸ πολλῶν ὀρθῶς καὶ κομψῶς. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, ὅπως σήμερον ἡ αὐστηρῶς ἀρχαΐζουσα γραφομένη καταντᾷ κτῆμα ὀλίγων κύκλων, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἡ γραφομένη δὲν ἦτο προσιτὴ εἰς πολλοὺς καὶ ὀλίγον διὰ τοῦτο ὑπηρέτει τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ξένων, ὀλιγώτερον τῆς ὁμιλουμένης.

Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν εἰς τὰ κυριώτατα εἴδη τῆς γραμματείας. Τὰ κυριώτατα πνεύματα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ ὁποῖα κατελάμβανον θέσεις διοικητικάς, διπλωματικὰς καὶ στρατιωτικάς—ὅπως σήμερον ἐν Ἑλλάδι—δὲν ἔγραφον, καὶ εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ ἔλλειψις μεγάλης πρωτοτυπίας καὶ δημιουργικότητος εἰς τὴν μεσαιωνικὴν γραμματείαν. Ἡ Ἐκκλησία ἔπειτα μὲ τὴν διοίκησίν της, τὴν νομοθεσίαν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἑρμηνείαν καὶ διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπησχόλει τότε οὐκ ὀλίγους ἐκ τῶν διανοητικωτέρων καὶ εὐγενεστέρων Ἑλλήνων.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἐφ' ὅσον δὲν κάμνομεν τὸ λάθος νὰ συγκρίνωμεν τὸν μεσαιωνικὸν πρὸς τὸν ἀμίμητον ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, ὄχι μόνον ὑφίσταται τὸ Βυζάντιον τὴν σύγκρισιν πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων μεσαιωνικῶν ἐθνῶν, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ὑπερέχει. Μόνον εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ὑπερέχουν ἄλλοι λαοί, οἱ Ἰταλοὶ π. χ. διὰ τοῦ **Dante, Petrarca.**

Μακρὰ καὶ συνεχὴς σειρὰ ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων συν-

δέει τοὺς νεωτέρους χρόνους πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους τοὺς προβυζαντιακούς· οὐδὲν ἄλλο ἔθνος Εὐρωπαϊκὸν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τόσον μακρὰν συνεχῆ ἱστοριογραφίαν. Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν τούτων ἀπατῶνται μὲν εἰς τὰς εἰδήσεις των, δὲν ἔχουσι τὴν κριτικὴν ψαλίδα τοῦ Θουκυδίδου, ἀλλ' ἔχουσι πάντως ἱστορικὴν εὐθύνην καὶ ἀναζητοῦσιν ἐπιπόνως τὴν ἀλήθειαν. Παραθέτομεν ἐνταῦθα μέρος τοῦ προλόγου τῆς χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους, ἑνὸς ἁπλοῦ χρονογράφου ἄνευ πολλῶν ἀξιώσεων, ἵνα δείξωμεν πόσον ὀρθῶς ἐσκέπτοντο εἰς τὸ Βυζάντιον περὶ ἱστορίας. Ἀφοῦ ὡμίλησε περὶ τοῦ ἔργου τοῦ χρονογράφου Γεωργίου Συγκέλλου, τοῦ ὁποίου τὴν συνέχειαν κατ' ἐντολὴν ἐκείνου ἀνέλαβε, προσθέτει ὁ Θεοφάνης: *ἐπεὶ δὲ τὸ τέλος τοῦτον κατέλαβε καὶ εἰς πέρας ἀγαγεῖν τὸν ἑαυτοῦ σκοπὸν οὐκ ἴσχυσεν, ἀλλά, καθὼς προέφημεν, μέχρι Διοκλητιανοῦ συγγραψάμενος τὸν τῇδε βίον κατέλιπε καὶ πρὸς κύριον ἐξεδήμησεν ἐν ὀρθοδόξῳ πίστει, ἡμῖν, ὡς γνησίοις φίλοις, τήν τε βίβλον ἣν συνέταξε καταλέλοιπε καὶ ἀφορμὰς παρέσχε τὰ ἐλλείποντα ἀναπληρῶσαι. Ἡμεῖς δὲ τὴν ἑαυτῶν ἀμαθίαν οὐκ ἀγνοοῦντες καὶ τὸ στενὸν τοῦ λόγου, παρῃτούμεθα τοῦτο ποιῆσαι, ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς τὴν ἐγχείρησιν οὖσαν· αὐτὸς δὲ πολλὰ παρακαλέσας ἡμᾶς μὴ ὀκνῆσαι καὶ ἀτέλεστον καταλιπεῖν τὸ ἔργον ἐβιάσατο ἐπὶ τοῦτο ἐλθεῖν. Διὸ καὶ ἀναγκασθέντες διὰ τὴν τούτου ὑπακοήν, εἰς τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς ἐγχειρήσαντες κόπον οὐ τὸν τυχόντα κατεβαλόμεθα. Πολλὰς γὰρ βίβλους καὶ ἡμεῖς ἐκζητήσαντες κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν καὶ ἐρευνήσαντες τόδε τὸ χρονογραφεῖον ἀπὸ Διοκλητιανοῦ μέχρι τῆς βασιλείας Μιχαὴλ καὶ Θεοφυλάκτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τάς τε βασιλείας καὶ τοὺς πατριάρχας καὶ τὰς τούτων πράξεις σὺν τοῖς χρόνοις κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἀκριβῶς συνεγραψάμεθα οὐδὲν ἀφ' ἑαυτῶν συντάξαντες, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων τε καὶ λογογράφων ἀναλεξάμενοι ἐν τοῖς ἰδίοις τόποις τετάχαμεν ἑκάστου χρόνου τὰς πράξεις, ἀσυγχύτως 'κατατάττοντες' ἵνα εἰδέναι ἔχωσιν οἱ ἀναγινώσκοντες ἐν*

ποίῳ χρόνῳ ἑκάστου βασιλέως ποία πρᾶξις γέγονεν, εἴτε πολεμική, εἴτε ἐκκλησιαστική, εἴτε πολιτική, εἴτε δημώδης, εἴτε τις ἑτέρα· οὐ γὰρ μικρὰν ὠφέλειαν, ὡς οἶμαι, καρποῦται τῶν ἀρχαίων τὰς πράξεις ἀναγινώσκων. Εἴ τις δέ τι ἐν τούτῳ τῷ πονήματι ἡμῶν ὀνησιφόρον εὕροι, τὴν πρέπουσαν τῷ Θεῷ εὐχαριστίαν ἀποδώσῃ καὶ ἡμῖν τοῖς ἀμαθέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς διὰ τὸν κύριον ὑπερεύξηται· καὶ εἴ τι ἐλλεῖπον εὕροι, τῇ ἀμαθίᾳ ἡμῶν τοῦτο λογίσηται».

Ἡ ποίησις ἡ βυζαντινὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστική καὶ ἡ πολιτικὴ ἀξιοῦται σήμερον πλέον πολλῆς προσοχῆς. Περὶ τῆς μεγάλης σημασίας τῆς δημώδους ἀκριτικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία ἐγνώσθη πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων, ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω, Πλὴν ταύτης πολλοῦ λόγου ἀξία εἶναι καὶ ἡ ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ μεσαίωνος ῥωμαντικὴ ποίησις καὶ πεζογραφία μετὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς Φράγκους ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἑξῆς. (1) Πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν τὴν ἱκανότητα νὰ δέχωνται παρὰ τῶν ξένων νεώτερόν τι ἀλλὰ μεταβάλλοντες καὶ τροποποιοῦντες αὐτό. Ἡ ἐπίδρασις ἡ ἐκ τῆς Δύσεως ἀπέληξε βραδύτερον κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα εἰς ἔργον πολλῆς ἀξίας, τὸν *Ἐρωτόκριτον*, εἰς τὸν ὁποῖον μόλις καὶ μετὰ βίας ἀνευρίσκονται τὰ ξένα ἴχνη. *Ὁ Ἐρωτόκριτος* εἶναι τὸ σημαντικώτερον ποίημα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ τοῦτο μόνον ἀρκεῖ διὰ νὰ δείξῃ τὴν ἀξίαν του.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς δημωδεστέρας καὶ ἡ λοιπὴ ποίησις, ἡ ἀκολουθήσασα ἀρχαῖα μέτρα καὶ ἀρχαίαν γλῶσσαν δὲν ἐδημιούργησε μὲν νέα εἴδη λόγου, ἀλλ' ἐν τούτοις παρήγαγε πλῆθος ποιημάτων, ὅπου ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ εὐγένεια τῶν αἰσθη-

(1) Ἴδ. Karl. Dieterich, Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur. 1902 σ. 66. Hesseling—Σακελλαροπούλου, Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολισμὸς 1914 σ. 348 κ. α'.

μάτων καὶ ἡ σαφήνεια τῶν νοημάτων εἶναι ἀρεταὶ πολὺ συνήθεις. Κυρίως τὸ ἐπίγραμμα, παραλλήλως πρὸς τὴν ἱστορίαν, παρουσιάζει σειρὰν μακρὰν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων διὰ μέσου τῶν αἰώνων μέχρι σήμερον. Πλεῖστα τῶν ἐπιγραμμάτων ἀναγινώσκονται καὶ σήμερον εὐχαρίστως, διότι διακρίνονται διὰ τὰ ἀληθινά των αἰσθήματα ἢ τὰ λιτὰ ἀλλὰ σαφῆ νοήματα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τῶν πολλῶν συνήθως νομίζονται ἀδύνατα διὰ τοὺς Βυζαντινούς. Εἰς πίστωσιν τῶν λόγων μου παραθέτω τρία ἐνδιαφέροντα παραδείγματα:

1

(Ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος καὶ Πλουτάρχου).

Εἴπερ τινὰς βούλοιο τῶν ἀλλοτρίων
τῆς σῆς ἀπειλῆς ἐξελέσθαι, Χριστέ μου,
Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξέλοιό μοι.
Ἄμφω γὰρ εἰσι καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον
τοῖς σοῖς νόμοις ἔγγιστα προσπεφυκότες·
εἰ δ' ἠγνόησαν ὡς Θεὸς σὺ τῶν ὅλων,
ἐνταῦθα τῆς σῆς χρηστότητος δεῖ μόνον.
δι' ἣν ἅπαντας δωρεὰν σώζειν θέλεις.

2

(Εἰς τὸν τάφον τοῦ Μανιάκη).

Μανιάκης λαλέω ἀπὸ τύμβου ἀνδράσι πᾶσιν·
οὐ λίπον ἠνορέην ἐπὶ γαίης, ἀλλ' ὑπὸ γαῖαν
οἰχόμενος κατέχωσα, ἐμοὶ δ' ἅμα συγκατέθαψα.
Κεῖται δ' οὐχὶ πέλας μελέων μου ὡς δέμας ἄλλο,
βραχιόνων δὲ μάλιστα ἐμῶν περὶ νεῦρα μένουσα
οὐκ ἐθέλει ἀναβῆναι ἀπὸ χθόνος (;) ἄτερ ἐμεῖο.

3

(Εἰς εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος).

Δοκεῖς προκύπτων καὶ βλέπων γῆν ὑψόθεν
ἕτοιμος εἶναι καὶ κατελθεῖν, εἰ δέοι,

ψυχὴν προθύμως τὴν φιλάνθρωπον πάλιν
ὑπὲρ προβάτων ὡς πάλαι θύσων λύτρον.
Τοιοῦτος εἶ σὺ καὶ γεγραμμένος, Λόγε·
τὰ σπλάγχνα γάρ σου χρηστὰ κἂν ταῖς εἰκόσιν.

Τοιαῦτα ποιήματα εἶναι συνήθη εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀλλ' ὁ πολὺς κόσμος τὰ ἀγνοεῖ, διότι ἡ σχετικὴ ἔρευνα δὲν ἐπροχώρησεν ἀκόμη, δὲν συνεκέντρωσε τὴν περὶ αὐτῶν μελέτην καὶ δὲν κατέστησεν αὐτὴν προσιτὴν εἰς τοὺς πολλούς. Ἀληθῶς πολλὰς ἐκπλήξεις ἔχει νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ἀκόμη ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Μεσαίωνος, ὅταν μελετηθῇ δεόντως.

Ἡ εἰδικὴ πεζογραφία παρουσιάζει ἄνισον ἀνάπτυξιν. Ἡ στρατιωτικὴ ἐπιστήμη ἀνεπτύχθη ἐξόχως εἰς τὸ Βυζάντιον, ἂν καὶ τὰ ἐκδοθέντα μέχρι τοῦδε σχετικὰ συγγράμματα δὲν δεικνύουν ὅλην τὴν ἀξίαν της. Πάντως ὅμως ἡ στρατιωτικὴ πεζογραφία τῶν Βυζαντινῶν ἔχει μεγάλην ἱστορικὴν σημασίαν (1).

Ἡ φιλολογία, ἤτοι ἡ κριτική, γλωσσική, γραμματολογικὴ ἔρευνα τῶν παλαιοτέρων συγγραφέων παρήγαγε πλῆθος ἐρευνητῶν χρησίμων, ἂν ὄχι μεγάλων. Εἰς ταύτην ὀφείλεται πρῶτον ἡ μετ' εὐλαβείας καὶ στοργῆς διάσωσις ὄχι μόνον τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων, ἀλλὰ καὶ μεγάλου μέρους τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἡ μελέτη αὕτη διετήρησε τὴν συνέχειαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, τὴν ὁποίαν ἐν τέλει, ὅτε ἡ τουρκικὴ καταιγὶς ἔφθασε, μετέδωκεν εἰς τὴν Δύσιν, ὡς εἰς ἀσφαλῆ πλέον λιμένα. Τὴν ἀξιαν τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης, τὴν ὁποίαν κλίνομέν συχνάκις ἀποβλέποντες μόνον εἰς τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς νὰ καταδικάζωμεν, δεικνύει σαφῶς τὸ παράδειγμα τῆς Βουλγαρίας, ἡ ὁποία κατὰ τὸν μεσαίωνα δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναπτύξῃ

(1) Πβ. Krumbacher— Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας τ. 2 σ. 460.

φιλολογίαν καὶ δὲν εἶχε διὰ τοῦτο συνέχειαν παραδόσεων ἐθνικῶν.

Περὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, ἰατρικῆς, φυσικῆς κλπ. δὲν δύναται ἀκόμη νὰ λεχθῇ ἡ τελευταία λέξις, διότι πλεῖστα τῶν κειμένων εἶναι ἀνέκδοτα, ἑπομένως δὲν γνωρίζομεν ἀκόμη τί κατωρθώθη ἐν Βυζαντίῳ. Αἱ ἐκπλήξεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρουσίασεν ἡ ἀκριτικὴ ποίησις, ἡ ὑμνογραφία, τὸ ἐπίγραμμα πρέπει νὰ μᾶς κάμουν προσεκτικοὺς πλέον εἰς τὰς ἐπικρίσεις μας.

Ἐμπόριον. — Καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἐμπορίου τοῦ ἀσκηθέντος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν μεσαίωνα δὲν ἐγράφη ἀκόμη λεπτομερῶς. Ἀπὸ τῶν χρόνων ἐν τούτοις τοῦ Finlay (¹) ἐγνώσθη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ μεγάλη ἔκτασις αὐτοῦ, καθ᾽ ὅλον τὸν Εὔξεινον καὶ τὴν Μεσόγειον καὶ πέραν αὐτῆς. Διὰ τῆς πόλεως Χερσῶνος ἐγίνετο τὸ ἐμπόριον μὲ τὴν Ρωσσίαν, εἰς τὸν Δούναβιν εἰσήρχοντο οἱ Ἕλληνες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ὅταν ἡ εἰρήνη τὸ ἐπέτρεπε, Ἕλληνες ἔμποροι (Γαλλοδρόμοι, Σπανοδρόμοι) καθὼς καὶ Σύροι ἔφθανον μέχρι Γαλλίας καὶ Ἱσπανίας (²). Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις περιώρισε τὸ μέγα ἑλληνικὸν ἐμπόριον τῆς Ἀφρικῆς (³) καὶ τῆς Ἀσίας κατὰ πρῶτον, ἔπειτα δὲ ἡ Τουρκική. Ἡ παρακμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος καὶ κυρίως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ 1204. Ἔκτοτε οἱ Ἰταλοὶ ἔγιναν καὶ οἰκονομικῶς κύριοι τοῦ Αἰγαίου, ἕως ὅτου βαθμηδὸν τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἕβδομον αἰῶνα ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ Ἰταλοὶ Ἑνετοί, Γενοβέζοι) συνετέλεσαν διὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ Αἰ-

(¹) Πβ. Bury, A. History of the later Roman Empire τ. 2 σ. 535·

(²) Ἴδ. Λεόντιον ἔκδ. Gelzer σ. 144.

(³) Πβ. Gelzer, Byzantinische Kulturgeschicte 1909 σ. 101.

γαίου περισσότερον ὅλων τῶν ἄλλων Εὐρωπαίων εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν Τούρκων.

Τὸ μέγα, τὸ μοναδικὸν ἑλληνικὸν ἐμπόριον τοῦ μεσαίωνος ἔδιδε τὰ μέσα εἰς τὸ Βυζάντιον νὰ διεξάγῃ τοὺς αἰωνίους ἀγῶνας κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ νὰ ἐκτελῇ ἔργα συγκοινωνιῶν καὶ φιλανθρωπίας μεγάλα.

Κατωτέρω παραθέτομεν εἰδήσεις παλαιοτέρας, ὄχι πολὺ γνωστὰς εἰς τοὺς πολλούς, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι καὶ μέχρι τῆς Ἀγγλίας καὶ εἰς τὸν Ἰνδικὸν ὠκεανὸν ἔφθαναν Ἕλληνες ἔμποροι. Ἐκ τοῦ βίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος τοῦ συγγραφέντος ὑπὸ τοῦ Λεοντίου (¹) παρέχομεν τὴν ἑξῆς περικοπήν: *«ἐξῆλθεν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας καὶ διεβεβαιοῦτο ὁ αὐτὸς ναύκληρος ὅτι εἴκοσι νυχθήμερα ἠρμενίσαμεν σφοδρῷ ἀνέμῳ μὴ δυνηθέντες ὅλως γνωρίσαι ποῦ ὑπάγομεν μήτε ἀπὸ ἄστρου μήτε ἀπὸ τόπου...μετὰ οὖν τὴν εἰκοστὴν ἡμέραν ἀνεφάνημεν ἐπὶ τὰς νήσους τῆς Βρεττανίας καὶ χαλασάντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν εὕραμεν ἐκεῖ λιμὸν μέγαν. Ὡς οὖν εἴπομεν τῷ πρώτῳ τῆς πόλεως ὅτι σῖτον γέμομεν· «Καλῶς ὁ Θεὸς ἤγαγεν Ὑμᾶς. Εἴ τι θέλετε, ἐκλέξασθε ἢ ἑκάστῳ μοδίῳ νόμισμα ἓν ἢ ἀντίφορτον κασσίτερον. Ἐξελεξάμεθα οὖν τὸ ἥμισυ οὕτως καὶ τὸ ἥμισυ οὕτως»*. Τὸ ἐμπόριον τῶν Ἑλλήνων ἔφθανεν ἐξ ἄλλου μέχρι τῆς νήσου Κεϋλάνης, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδικοπλεύστου (²): *«ποτὲ γοῦν τις ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα πραγματευομένων ὀνόματι Σώπατρος, ὃν ἴσμεν πρὸ λε΄ ἐτῶν τελευτήσαντα εἰσελθὼν ἐν τῇ Ταπροβάνῃ νήσῳ* ***πραγματείας ἕνεκα****, ἔτυχε καὶ ἀπὸ Περσίδος ὁρμῆσαι πλοῖον... Εἶτα κατὰ τὸ ἔθος οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ τελῶναι δεξάμενοι τούτους ἀποφέρουσι πρὸς τὸν βασιλέα. Ὁ δὲ βασιλεὺς δεξάμενος καὶ προσκυνηθεὶς κελεύει αὐτοὺς καθεσθῆναι· εἶτα ἐρωτᾷ, πῶς αἱ χώ-*

(¹) Ἔκδ. Gelzer 19, 15.

(²) Migne Patr. Gr. τ. 88 σ. 448.

ραι ὑμῶν καὶ πῶς τὰ πράγματα; Οἱ δὲ εἶπον, καλῶς. Εἶτα ὡς ἐν τῷ μεταξὺ ἠρώτησεν ὁ βασιλεύς, ποῖος τῶν βασιλέων ὑμῶν μειζότερος καὶ δυνατώτερος; Ὁ δὲ (Σώπατρος) εἶπεν, ἔχεις ἀμφοτέρων τὰς μονίτας, τοῦ μὲν τὸ νόμισμα, τοῦ δὲ τὴν δραχμήν, τὸ μιλιαρίσιον· κατανόησον τῇ εἰκόνι ἑκάστου καὶ ὁρᾷς τὴν ἀλήθειαν... Στρέψας ὁ βασιλεὺς καὶ ἀντιστρέψας καὶ κατανοῶν ἀμφότερα, ἐπαινέσας πάνυ τὸ νόμισμα, ἔφη· ὄντως οἱ ***Ρωμεῖς*** *καὶ λαμπροὶ καὶ δυνατοὶ καὶ φρόνιμοι. Ἐκέλευσεν οὖν τὸν Σώπατρον τιμηθῆναι μεγάλως καὶ καθίσας αὐτὸν εἰς ἐλέφαντα, μετὰ τυμπάνων τὴν πόλιν περιῆγεν ἐν τιμῇ πολῇ. Ταῦτα ὁ Σώπατρος ἡμῖν διηγήσατο».*

Τὸ μετὰ τῶν Ἰνδιῶν ἐμπόριον ἠσκεῖτο καὶ βραδύτερον ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους(1): *«Τότε καὶ τὴν νῆσον Ἰωτάβην, κειμένην ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ ὑποτελῆ φόροις οὐκ ὀλίγοις ὑπάρχουσαν βασιλεῖ Ρωμαίων, κατασχεθεῖσαν δὲ μεταξὺ ὑπὸ τῶν Σκηνιτῶν Ἀράβων, μάχαις ἰσχυραῖς ὁ Ρωμανὸς ἠλευθέρωσεν* ***αὖθις τοῖς Ρωμαίοις πραγματευταῖς δοὺς αὐτονόμως οἰκεῖν τὴν νῆσον καὶ τὰ ἐξ Ἰνδιῶν ἐκπορεύεσθαι φορτία καὶ τὸν τεταγμένον βασιλεῖ φόρον εἰσάγειν».***

Κατὰ τοὺς τελευταίους μεσαιωνικοὺς χρόνους οἱ ἐμπορικώτατοι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν οἱ τοῦ Πόντου, οἱ ὁποῖοι διηγωνίζοντο ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν καὶ εἶχον ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τοὺς Τούρκους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου, ὡς εἴδομεν καὶ εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ παλαιοτέρων μεσαιωνικῶν χρόνων πιστοῦνται αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου μὲ τὸ ἐσωτερικόν. Ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Προκοπίου(2) φαίνεται τὸ ἐμπόριον μετὰ τῶν Λαζῶν:

(1) De Boor 1, 141.
(2) Ὑπὲρ τῶν πολέμων II 28, 27 (ἔκδ. Haury).

«ἅλες μὲν τῆς Λαζικῆς οὐδαμῶς γίνονται, οὐ μὴν οὔτε σῖτος οὔτε οἶνος οὔτε τι ἄλλο ἀγαθὸν φύεται! ἐκ δὲ Ῥωμαίων τῶν παραλίων ἅπαντα ταῖς ναυσὶν ἐπεισέρχεται σφίσι, καὶ ταῦτα οὐ χρυσίον τοῖς συμβάλλουσι προϊεμένοις, ἀλλὰ δέρρεις τε καὶ ἀνδράποδα καὶ εἴ τι ἄλλο ἐνταῦθα κατὰ πολὺ περιεῖναι ξυμβαίνει».

Ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.— Ἐν συντόμῳ ἐπεσκοπήσαμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Ἀσιανῶν καὶ οὐσιώδη τινὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν στοιχείων τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα, παρατηροῦμεν μόνον ὅτι κατὰ τὸν μεσαίωνα τοὐλάχιστον οὐδὲν ἄλλο κράτος οὔτε τὸ Ἀραβικὸν οὔτε τὸ Φραγκικὸν ὑπηρέτησε τὸν πολιτισμὸν ὅσον τὸ Βυζαντιακόν.

Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων ἔδωσαν καιρὸν εἰς τὴν Εὐρώπην νὰ χριστιανισθῇ, νὰ σχηματισθῇ, νὰ ἀναγεννηθῇ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ μὴ φοβῆται τοὺς Ἀσιανούς. Ἀλλὰ τί θὰ ἐγίνετο ἂν οἱ Ἄραβες κατελάμβανον τὸν ὄγδοον αἰῶνα τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπλημμύρουν τὴν Εὐρώπην καὶ ἐπέβαλον εἰς ἓν μέρος αὐτῆς τὸν Μωαμεθανισμόν; Οἱ Βούλγαροι, οἱ Οὖγγροι, οἱ Πετσενέγοι, οἱ Κουμάνοι εὐκολώτατα θὰ ἐγίνοντο Μουσουλμάνοι ὡς συγγενεῖς πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῇ, ἂν θὰ ἐσώζετο ἡ λοιπὴ Εὐρώπη ἀπὸ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ. Ἡ ὑπηρεσία λοιπὸν τοῦ Βυζαντίου εἶναι διπλῆ, πρῶτον σωτηρία καὶ προφύλαξις τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς ἀσιατικῆς καταστροφῆς, δεύτερον μετάδοσις τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου εἰς ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν δυτικὴν Ἀσίαν.

Τὰς ὑπηρεσίας ταύτας ἀναγνωρίζουν τελείως οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Οὕτω ὁ Rambaud γράφει(1):

(1) Études sur l'histoire byzantine σ. XVII.

«On se rendit compte aussi chez nous que l'Empire grec, en continuant de son mieux l'Empire romain avait été le *bouclier* de l'Europe du côté de l'Orient. A l'abri de ce rempart, notre Occident avait pu se rasseoir, s'organiser, se civiliser. Que d'invasions les armées et les fortifications de cet Empire, ses légions, ses ingénieurs, son feu grégois ne nous avaient-ils pas épargnées! A lui seul, sans le secours d'aucun des Etats occidentaux, au contraire constamment harcelé par eux, par les Normands, comme par les Teutons il avait soutenu le choc des hordes asiatiques. Celles-ci, presque à chaque siècle venaient battre et parfois briser sa frontière sans cesse retournée: au V siècle les Huns; au VI siècle les Slaves; au VII les Perses, les Avares, les Arabes; du VIII au X siècle les Bulgares, les Russes, les Hongrois; au xi les Koumans, les Petschenègues, les Turcs Seldjoukides; au XIV les Turcs Ottomans».

Καὶ ἀλλαχοῦ (¹):

«A un moment où l'Europe était encore barbare, où des villes de boue naissaient à peine dans les clairières des forêts allemands, où la vie française tenait presque entière dans les guerres de château à château, Byzance avait des artistes et des poètes, écoutait des savants proffeseurs et des prédicateurs en vogue, se passionnait pour le cirque et pour le theâtre, se plaisait à des raffinements de bienêtre, de luxe, de modes, de toilette, de galanterie. C'était pourtant de ce milieu qu'il fallait sortir pour .... lutter contre ces Slaves qui se servaient de lazzos et de flèches empoisonnées, contre ces Russes qui crucifiaient leurs prisonniers, contre ces Turcs qui les empalaient».

(¹) Ἔνθ' ἀνωτ. σ. XVIII.

Παρόμοια γράφει ὁ Diehl (¹):

«C'est sous son influence (de Constantinople) que sont nés à la vie historique les peuples qui couvrent aujourd'hui l'Est et le Sud-Est de l'Europe, c'est elle qui de ses puissantes mains, a pétri ces tribus sauvages, Slaves, Bulgares, Valaques, Magyares, Petchenègues ou Khazares pour en tirer la Serbie et la Bulgarie, la Croatie et le Monténegro, la Roumanie, la Hongrie et la Russie moderne, c'est elle qui à ces nations primitives et barbares a fourni tous les éléments de l'existence et de leur grandeur future. La religion et les formes du gouvernement, la culture artistique et littéraire, la richesse industrielle et commerciale, d'un mot la civilisation. Ce sont les missionnaires byzantins, qui par leur infatigable et habile propagande ont porté l'orthodoxie du fond de l'Arménie au fond de la Russie, des montagnes de l'Abyssinie aux montagnes du Caucase; ce sont eux qui, en inventant l'alphabet cyrillique, en traduisant les Saintes Ecritures dans la langue des convertis ont été les véritables créateurs de la littérature slave.... Ce sont les monuments de Byzance qui ont servi de modèle à leurs premiers essais de création artistique et aujourd'hui encore les couvents de la Georgie aux coupoles de Sainte-Sophie de Kief les émaux, les mosaiques et les fresques rappellent la gloire et l'influence byzantines».

(¹) Études Byzantines σ. 14.

Παρόμοια φρονεῖ ὁ Tozer (1), ὁ Bury (2), ὁ Foord (3) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἱστορικοί.

Τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τοὺς Σλάβους ἀνομολογοῦσιν οἱ εἰλικρινέστεροι ἐξ αὐτῶν. Οὕτω π. χ. γράφει ὁ ὀνομαστὸς Σέρβος ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς Novakovitch (4):

«La civilisation byzantine imprégna de plus en plus la civilisation slave en Serbie, Bulgarie, Russie celle-ci en partie par l'intermédiaire de la Bulgarie. Au point de vue religieux, la Bulgarie et la Serbie ne firent que répéter ce qui se faisait à Byzance. La littérature à peu d'exceptions près n'offre que des traductions d'œuvres byzantines. Il est très intéressant de constater à quel point ces pays, pour toute leur civilisation dépendaient de Constantinople, alors même qu'en politique ils s'en émancipaient si complétement..... le grec en Orient, comme le latin en Occident, était la langue commune à tous les lettrés.»

Ἂν καὶ ἡ ἔρευνα τῶν Βυζαντινολόγων δὲν ἐπροχώρησεν ἀκόμη ἀρκετά, ὥστε νὰ γραφῇ μετά τινος ἀσφαλείας ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ (5), ἐν τούτοις αἱ ὁσημέραι γινόμεναι παρατηρήσεις καὶ ἀνακαλύψεις ἔπεισαν τοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς ὅτι αἱ παλαιότεραι προλήψεις κατὰ τοῦ Βυζαντίου δὲν δικαιολογοῦνται πλέον, ὅτι τὸ Βυζαντιακὸν κράτος ἐν τῷ

(1) Finlay, History of Greece, ed. by Tozer τ. 1 σ. VII.
(2) A History of the later Roman Empire τ. 2 σ. 535.
(3) The Byzantine Empire, the *rearguard* of European civilization σ. 405.
(4) Novakovitch et Malet, Les Slaves du Danube et de l'Adriatique jusqu'à la conquête turque ἐν Lavisse-Rambaud, Histoire générale τ. 3 σ. 903.
(5) Πβ. Bury, Eastern Roman Empire, ἐν τῷ προλόγῳ.

συνόλῳ του εἶναι τὸ φωτεινότερον καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν πολιτισμένον κράτος τοῦ Μεσαίωνος. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργετικὴν μάλιστα ἐπίδρασιν πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὅλους δύναται νὰ συγκριθῇ μόνον πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΕΝ ΜΙΚΡΑι ΑΣΙΑι

Ἐπεσκοπήσαμεν εἰς γενικὰς γραμμὰς μέχρι τοῦδε τὰς ὑπηρεσίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἂς ἴδωμεν ἐν συντόμῳ τὴν τουρκικὴν ἐργασίαν ἐν αὐτῇ.

Οἱ Τοῦρκοι ὡς κατακτηταί.—Καθὼς παρετηρήσαμεν καὶ εἰς προηγούμενα κεφάλαια οἱ Τοῦρκοι ἐπιδρομεῖς εὑρίσκοντο εἰς νομαδικὴν κατάστασιν, ὅταν εἰσέβαλον εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἀκόμη κατὰ μέγα μέρος μέχρι σήμερον εἰς τὸ κεντρικὸν ὀροπέδιον ζῶσι νομαδικῶς ἢ ἡμινομαδικῶς. Μέρος βεβαίως τούτων ἰδίᾳ τῆς φυλῆς τῶν Σελδτσούκων καὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἐδιδάχθη παρὰ τῶν Χριστιανῶν, Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων καὶ ἔλαβε μόνιμον οἴκησιν εἰς τὰς πόλεις, ὅπου ἀνεμίχθη μετ' αὐτῶν.

Οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπαφῆς αὐτῶν μὲ τοὺς Ἕλληνας φαίνονται βάρβαροι μὴ γνωρίζοντες τὴν τήρησιν τοῦ ὅρκου καὶ τῆς συνθήκης ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν. Ἤδη ὁ Σκυλίτσης παρετήρησεν (σ. 713): ***«ἀπατᾶν Ῥωμαίους ἐνωμότως παρὰ τοῖς Τούρκοις ὅρος καὶ λόγος ἐνδόσιμος καὶ ἀλογοθέτητος»***. Τὴν βαρβαρότητα τῶν Τούρκων δεικνύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀφ' ὅτου κατέλαβον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν καὶ Παλαιστίνην δηλ. ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος ἀνεφάνη τὸ λεγόμενον Ἀνατολικὸν Ζήτημα καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνάμιξις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρ-

κων κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ (1) : Αἱ Σταυροφορίαι δεικνύουν καλύτερον παντὸς ἄλλου ἐπιχειρήματος ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἔλθωσιν εἰς σχέσεις πολιτισμοῦ μὲ τοὺς Εὐρωπαίους, ἡ δὲ παλαιὰ ἀντίθεσις μεταξὺ Ἀσιανῶν βαρβάρων καὶ Εὐρωπαίων δὲν κατωρθώθη οὐδὲ μέχρι σήμερον νὰ ἐκλίπῃ.

Συχνάκις ἐτονίσαμεν ὅτι τὰς πρώτας καταστροφὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὰς ἐπροκάλεσε κυρίως ἡ ἀγριότης τῶν νομάδων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῶν ποιμνίων των ἐκινοῦντο εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν βαθμηδὸν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς. Ὁ θρησκευτικὸς μουσουλμανικὸς φανατισμὸς δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναπτυχθῇ εἰς τοὺς μονιμώτερον βίον διαγαγόντας Σελδτσούκους, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Sufismus, μεῖγμα νεοπλατωνικῶν καὶ βουδιστικῶν ἰδεῶν εἶχε κατακτήσει ἔδαφος διὰ τοῦ Τζελαλεδδίν, τοῦ ἐπικληθέντος Roumi, διότι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (Roum) ἐδίδαξε καὶ ἀπέθανε (2). Εἰς τὴν ἀγριότητα τῶν νομάδων προσετέθη βραδύτερον ὁ μουσουλμανικὸς φανατισμός.

Τὴν καταστροφὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνεπλήρωσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ κυρίως τουρκομανικὰ Ἐμιρᾶτα, τὰ διαδεχθέντα τοὺς Σελδτσούκους, καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. Ὑπῆρχεν ἀκόμη πλοῦτος καὶ πληθυσμὸς πολὺς πρὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος (3). Ἡ *διατύπωσις τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ* ἤτοι ἡ τάξις μητροπόλεων ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Λέοντα ἀλλὰ συνταχθεῖσα πιθανῶς κατὰ τὸν δωδέκατον (4) αἰῶνα ἀναφέρει ἀκόμη πλῆθος μητροπόλεων, ἐκ τῶν ὁποίων συμπεραίνεται ὁ ἀριθμὸς

(1) Βλ. T. Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie. Paris 1914. J. Marriott, The Eastern Question. Oxford. 1918. E. Driault, La Question d'Orient. 1914.

(2) Πβ. Wirth, Türkische Geschichte σ. 14 καὶ Goldziehr, Die islamische Philosophie ἐν Hinnebergs, Kultur der Gegenwart I, 5 σ. 56.

(3) Πβ. G. Hirschfeld, Aus den Orient 1897 σ. 17.

(4) Gelzer, Georgii Cyprii descriptio orbis romani 1900 σ. LXII

τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ μητρόπολις Ἐφέσου ἀριθμεῖ τριάκοντα ἕξ ἐπισκοπάς (1), ἡ Σάρδεων εἰκοσιέξ, ἡ Σίδης (ἐν Παμφυλίᾳ) δεκαέξ, ἡ Μύρων (ἐν Λυκίᾳ) τριάκοντα ἕξ, ἡ Σταυροπόλεως (ἐν Καρίᾳ) εἰκοσιεπτά, ἡ Λαοδικείας (ἐν Φρυγίᾳ) εἴκοσι μίαν, ἡ Συνάδων (ἐν Φρυγίᾳ) εἴκοσι, ἡ Ἰκονίου δεκαπέντε, ἡ Ἀντιοχείας (ἐν Πισιδίᾳ) εἴκοσι μίαν, ἡ Πέργης (ἐν Παμφυλίᾳ) δεκαοκτὼ κλπ. Ὁ δέκατος τέταρτος αἰὼν ἔφερε τόσην καταστροφήν, ὥστε αὐτὴ ἡ μητρόπολις Ἐφέσου κατέστη δύσκολον νὰ διατηρηθῇ. Εἰκὼν φρίκης καὶ ἐρημώσεως μᾶς παρέχεται ἐξ ἑνὸς ἐγγράφου τοῦ 1387 περὶ τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου (2): *ἐπεὶ δὲ πᾶσα πόλις καὶ χώρα τῶν ἐθνῶν παρανάλωμα γέγονε καὶ παντελῶς ἠφανίσθησαν καὶ αἱ μὲν οὐδὲ ὀνόμασι κἂν ὅτι ποτὲ πόλεις ἦσαν γινώσκονται, αἱ δὲ ἀπό τινων ὀλίγων λειψάνων γνωρίζονται, λίαν εὐαριθμήτους Χριστιανοὺς οἰκητὰς ἔχουσαι, καὶ μὴ μόνον μητροπολίτην ἢ ἐπίσκοπον οὐ δύνανται τρέφειν ἀλλ' οὐδὲ ἱερέα ἕνα τῶν ἐνδεῶν καὶ πενήτων»* Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡ καταστροφὴ ἔγινεν ἐνωρίτερα. Ἐξ ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1327 (3) μανθάνομεν ὅτι «*αἱ κατὰ τὸν τόπον τῆς Ἀνατολῆς ἁγιώταται Μητροπόλεις, ἡ τῆς Σεβαστείας δηλονότι, ἡ τῶν Εὐχαΐτων, ἡ τοῦ Ἰκονίου, ἡ τοῦ Μωκησσοῦ, καὶ ἡ ἁγιωτάτη ἀρχιεπισκοπὴ Ναζιανζὸς ἀμοιροῦσι γνησίων ἀρχιερέων ἐπὶ χρόνον ἤδη συχνὸν διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν*

(1) Ἐπισκοπαὶ Ἐφέσου : Ὑπέπων, Τράλλεων, Μαγνησίας, Ἐλαίας, Ἀτραμυττίου, Ἀσσοῦ, Γαργάρων, Μασταύρων, Καλόης, Βριούλλων, Πιττάμνης Μυρρίνης, Αὔρης (;), Νύσσης, Μοσχακώμης, Μητροπόλεως, Ἀνινάτων, Βαρέτων, Περγάμου, Ἀναίων, Πριήνης, Ἀρκαδιουπόλεως, Νέας Αὐλῆς, Διὸς ἱεροῦ, Αὐγάζων, Σιών, Κολοφῶνος, Λεβέδου, Τέου, Ἐρυθρᾶς, Ἀττάνδρου, Θεοδοσιουπόλεως, Κύμης Παλαιουπόλεως. Θυραίων, (Χλιαρῶν. Parthey, Hierocles σ. 102).

(2) Miklosich καὶ Müller, Acta et Diplomata graeca medii aevi τ. 2 σ. 104.

(3) Acta et Diplomata 1,143.

παραχωρήσει θεοῦ διὰ πλῆθος ἁμαρτιῶν σύγχυσιν καὶ ἀνωμαλίαν ἐκ τῆς ἀθέων ἐχθρῶν ἐπιθέσεως.» Αἱ εἰδήσεις τῶν καταστροφῶν ἐκ τῶν χρόνων τούτων εἶναι ἀτελεύτητοι καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς τὸν ἐνταῦθά περιωρισμένον χῶρον νὰ ἐκτεθῶσι λεπτομερῶς (¹). Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνωτέρω μαρτυρίαι ἀρκοῦσι νὰ δείξωσι τὸ ἔργον τῶν Τούρκων.

Ἰδιαιτέρως τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων τὴν ἐρήμωσιν ὑπέστη πρώτη ἡ Βιθυνία, τῆς ὁποίας ὁ πολὺς πληθυσμὸς ἠλαττώθη διὰ σφαγῆς, φυγῆς ἢ ἐξισλαμίσεων. Αἱ περίφημοι μοναὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Αὐξεντίου, τὰς ὁποίας ἐπεσκέπτοντο συχνότατα οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, κατεστράφησαν (²)· ἀντὶ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν Μωαμεθανοὶ Δερβίσηδες κατοικοῦσι τὸν Ὄλυμπον καὶ δίδουσιν εἰς αὐτὸν τὸ νέον του ὄνομα Chechich-Dag ἤτοι ὄρος μοναχῶν. Κατὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν τουρκομανικῶν Ἐμιράτων ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν συνεπληρώθη πλέον ἡ καταστροφή. Καθὼς γράφει ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς (σ. 43) *«ἐν τῇ Ἀσίᾳ τὸ μέγιστον κακὸν καὶ θηρίον ἡ τῶν Ὀτθμάνων γονὴ τοὺς πάντας διέφθειρε καὶ ἀπώλεσε καὶ ἠφάνισε.»* Ἡ ἅλωσις τῆς Τραπεζοῦντος (1461) καὶ κατάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς διέλυσε καὶ τὸ τελευταῖον καταφύγιον τῶν Ἑλλήνων. Ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ μετανάστευσις πρὸς τὸν Καύκασον, κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ χριστιανικὸν κράτος τῆς Γεωργίας (³).

Τὰ ἑκατομμύρια λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπέστησαν φοβερὰν φθορὰν διὰ σφαγῶν καὶ ἐξισλαμίσεων κατὰ πρῶτον λόγον. Μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἔφυγεν,

(¹) Πβ. Albert Wächter, Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV Jahrhundert. Leipzig 1903.

(²) Περὶ τῶν μονῶν τούτων ἰδ. Βασιλείου Κάνδη, Ἡ Προῦσα. Ἐν Ἀθήναις 1883 σ. 127.

(³) Ἰωάννου Κάλφογλου, Οἱ Ἕλληνες ἐν Καυκάσῳ. Ἱστορικὸν Δοκίμιον. Ἐν Ἀθήναις 1908 σ. 91 κἑξ.

ἄλλο ὅμως παρέμεινεν εἰς τὴν πολυφίλητον πάτριον γῆν καὶ ἐφυτοζώησεν εἰς τὰς δυσπροσίτους χαράδρας τοῦ Ἀργαίου καὶ τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Παρυάδρου· ἄλλο τμῆμα προσέλαβεν ἐξωτερικῶς τὸν Μωαμεθανισμόν, διετήρησε δὲ ἐσωτερικῶς τὰς χριστιανικάς του παραδόσεις. Σφαγαὶ λοιπόν, ἐξισλαμίσεις, διωγμοὶ ἦσαν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἐξισλαμίσεις. Κρυφοὶ Χριστιανοί. — Ὁ Μωαμεθανισμὸς ἀπηλλάγη βαθμηδὸν τῶν σουφιστικῶν ἰδεῶν καὶ ἐστερεώθη παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀπὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος (¹), ἀπὸ τῆς ἀκμῆς δηλ. τῶν Τούρκων. Ἔκτοτε ἐπεδιώχθη μετὰ φανατισμοῦ ἡ ἐξισλάμισις τῶν Χριστιανῶν τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον κατενοήθη ὅτι ἄνευ αὐτοῦ δύσκολος ἦτο ἡ διατήρησις τῶν ὀλίγων Τούρκων ἐν μέσῳ τῶν ἑκατομμυρίων τῶν Χριστιανῶν. Ὅπως δηλ. αἱ σφαγαὶ ὑπηρέτουν ὄχι μόνον τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν—τὸ Κοράνιον συνιστᾷ τὴν σφαγὴν τῶν ἀπίστων!—ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν συμφέρον, οὕτω καὶ αἱ ἐξισλαμίσεις. Μεγάλαι ὁμαδικαὶ ἐξισλαμίσεις Ἑλλήνων δὲν ἔγιναν οὐδὲ ἐπὶ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, ἀλλ' αἱ μικραὶ καὶ βαθμιαῖαι δὲν ἔλειψαν. Οἱ πτωχοὶ οἱ θέλοντες νὰ προφυλάξωσι περιουσίαν τινὰ ἀπὸ τῆς ἁρπαγῆς, οἱ δι' οἱονδήποτε λόγον καταδιωκόμενοι, οἱ θέλοντες νὰ σώσωσι τὰ παιδιά των ἢ τὴν γυναῖκά των ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ποθουμένου προσερχόμενοι εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν. Ἐὰν ὑπολογίσωμεν μόνον εἰς 5,000 τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων τῶν ἐξισλαμιζομένων κατ' ἔτος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος μέχρι τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως φθάνομεν εἰς τὸν ἀριθμὸν 2,500,000 ἀπολεσθέντων διὰ τῶν ἐξισλαμίσεων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐξισλαμισθέντων εἶναι πράγματι πολὺ μεγαλύτερος, τριπλάσιος ἴσως, διότι αἱ εἰδήσεις τῶν περιηγητῶν

(¹) Wirth, Türkische Geschichte σ. 15.

καὶ τῶν ἡμετέρων συχνότατα ἀναφέρονται εἰς ἐξισλαμίσεις καὶ ἑπομένως δὲν πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν εἰς πέντε μόνον χιλιάδας τοὺς ἐξισλαμιζομένους (¹) κατ᾽ ἔτος. Ἔπειτα πολλάκις μικρότερα τμήματα ἀποχωριζόμενα ἐπὶ πολὺν χρόνον τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσήρχοντο εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν. Κράτος ἐμπνεόμενον ὑπὸ θρησκείας φανατικῆς, ἡ ὁποία καὶ διὰ τῆς σπάθης ἐζήτει νὰ ἐπιβληθῇ, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι δίκαιον πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Ὅταν δὲν ἔσφαζε τοὺς Χριστιανούς, ἐξεβίαζεν ἠθικῶς αὐτοὺς ἕως ὅτου τοὺς ἐξισλάμιζεν.

Τὴν φανατικότητα τῶν ἐξισλαμιστικῶν προσπαθειῶν τῶν Τούρκων δεικνύει ἀρκετὰ σαφῶς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι πλῆθος ἡρωϊκῶν Ἑλλήνων ἀντέστησαν εἰς τὴν βίαν καὶ ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὗτοι εἶναι ***οἱ νεομάρτυρες***, οἱ κηρυχθέντες δικαίως ἅγιοι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπηρετήσαντες διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου των τὸν Ἑλληνισμόν.

Πολλαχοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἱ Μωαμεθανοὶ διατηροῦσιν ἀκόμη τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐξ Ἑλλήνων καταγωγῆς (²). Ἀλλαχοῦ πάλιν παρέμειναν μεταξὺ τῶν Τούρκων ὡς μαρτύριον τῆς καταγωγῆς των διάφοροι συνήθειαι ἢ θρησκευτικά τινα ἔθιμα σποραδικά.

Εἶναι γνωστὸν καὶ ἔχει παρατηρηθῇ ὑπὸ πλείστων ἐρευνητῶν καὶ περιηγητῶν ὅτι (³) ὁ μογγολικὸς τύπος τῶν Τούρκων

(¹) Μόνον μεγάλας ὁμαδικὰς ἐξισλαμίσεις τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχομεν, ὅπως τῶν Πομάκων, τῶν Βοσνίων, τῶν Λαζῶν (περὶ τῶν τελευταίων ἰδ. Rosen, Kleinasien ἐν Ersch und Gruber, Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, zweite Section τ. 37 σ. 12). Μικρότεραι ὅμως ὁμαδικαὶ ἐξισλαμίσεις ἔγιναν καὶ μεταξὺ τῶν ἡμετέρων, ἐν Κρήτῃ, ἐν Μακεδονίᾳ (Βαλαάδες) καὶ ἐν Πόντῳ.

(²) Πβ· Ewald Banse, Das Orientbuch, der alte und der neue Orient. 1914 σ. 297.

(³) Ἰδ. Ross, Deutschland und Kleinasien 1850 σ. 55. K. Dieterich. Das Griechentun Kleinasiens ἐν Hugo Grothe, Völker und Länder der Turkei σ. 255.

σχεδὸν ἠφανίσθη διὰ τοῦ πολλοῦ χριστιανικοῦ αἵματος, ἑλληνικοῦ πρὸ πάντων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἀρμενικοῦ καὶ ἐν μέρει σλαβικοῦ ἢ οὑγγρικοῦ, διότι κατὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος μετέφεραν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν ἐξ Οὑγγαρίας καὶ τῆς σλαβικῆς Αὐστρίας μυριάδας αἰχμαλώτων, οἱ ὁποῖοι ἐξισλαμίσθησαν ἔπειτα. Καὶ κατὰ τὴν κατάκτησιν τῶν ἑλληνικῶν νήσων κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἕβδομον αἰῶνα ἐξῳκίσθησαν μυριάδες Ἑλλήνων, μεταφερθέντων ἄλλων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἄλλων εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Οὕτω π.χ. τὸ 1537 ὁ Τοῦρκος ναύαρχος Βαρβαρόσσας ἀπήγαγεν ἐξ Αἰγίνης (¹) 5,000 αἰχμαλώτους Ἕλληνας, ἐκ Πάρου 6,000. Μόνον εἰς τοὺς τουρκομάνους νομάδας τοῦ ἐσωτερικοῦ διατηρεῖται ὁ γνήσιος τουρκικὸς τύπος. Ἀλλὰ παρ᾽ ὅλον τὸ ἐπίλεκτον χριστιανικὸν αἷμα τὸ χυθὲν εἰς τὸν τουρκικὸν ὀργανισμόν, δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξευρωπαϊσθῇ οὗτος· τὸ περιβάλλον τὸ θρησκευτικόν, ὁ ἀταβισμὸς ὁ ἀσιατικὸς κατέστησαν ἄχρηστον τόσον λαμπρὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν ἐξισλαμισθέντα. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Banse (²), ὅπως οἱ Νέγροι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Βερβέρων τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἔβλαψαν αὐτοὺς ἀνθρωπολογικῶς, οὕτω καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐμόλυναν καὶ ἐδηλητηρίασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Παρ᾽ ὅλην δὲ τὴν συρροὴν μυριάδων αἰχμαλώτων κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους καὶ τῶν μεταναστῶν Τούρκων ἐξ ἀπελευθερωθέντων μερῶν, ἐκ τοῦ Καυκάσου, Βοσνίας, Ἑλλάδος, Βουλγαρίας κλπ. ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ἠλαττώθη, διότι οἱ ἀδιάλειπτοι πόλεμοι, ἡ μετάδοσις νοσημάτων βροτολοιγῶν (χολέρα, πανώλης, σύφιλις) διὰ τοῦ στρατοῦ, ὁ κτηνώδης καθόλου βίος τῶν Τούρ-

(¹) Πβ. Hasluck, Depopulation in the Aegean Islands and the Turkish Conquest (Annual of the British School at Athens No. XVII) σ. 161-2.

(²) Das Orientbuch σ. 83.

κων συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστροφὴν ἀπείρων ἀνθρωπίνων ψυχῶν.

Πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Κύπρῳ ([1]), ἔγιναν μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι Τοῦρκοι, ἐνῷ ἐν τῷ κρυφῷ ἐτέλουν τὰς χριστιανικὰς τελετὰς καὶ ἐτήρουν τὰ χριστιανικὰ ἔθιμα καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα. Γνωστότεροι ἐκ τῶν κρυφῶν τούτων χριστιανῶν εἶναι οἱ **Σταυριῶται** ([2]) λεγόμενοι, τῶν ὁποίων μέρος ἐπανῆλθε φανερὰ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Περὶ τῶν Χριστιανῶν οἱ ὁποῖοι κρύπτονται ἀκόμη δὲν γνωρίζομεν λεπτομερείας, πιθανὸν δὲ νὰ εὑρεθῶμεν πρὸ ἐκπλήξεων ἀπροσδοκήτων, διότι αἱ χριστιανικαὶ παραδόσεις εἶναι πολὺ ἰσχυραὶ μεταξὺ πολλῶν Τούρκων ἢ τουρκοφανῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Ζεϊμπέκοι, Ταχτατζῆδες, Κιζιλμπάσηδες, Γιουροῦκοι. —Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων εἶναι σαφὲς ὅτι οἱ λεγόμενοι Τοῦρκοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι μῖγμα ἐθνολογικὸν συγκρατούμενον διὰ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Καθὼς λέγει ὁ Jean de Morgan ([3]), «Le Pays de l'Orient où il y a le moins de Turcs est sans contredit la Turquie»! Πλὴν τῶν Τατάρων, τῶν Κιρκασίων, τῶν Βοσνίων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας φυγόντες ἐκ Ρωσσίας καὶ Αὐστρίας ἐγκατεστάθησαν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔχομεν μεταξὺ τῶν φαινομένων Τούρκων ἀνάμιξιν περίεργον, τῆς ὁποίας τὴν ἀρχὴν δὲν δυνάμεθα μετὰ πολλῆς ἀκριβείας νὰ καθορίσωμεν.

([1]) Περὶ τῶν ἐν Κύπρῳ ἄλλοτε κρυφῶν χριστιανῶν, τῶν Λινοπαμπάκων καλουμένων ἰδ. Μενάρδον ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηνᾷ τ. 16 σ. 271 κἑξ. Μετὰ τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν ἄλλοι μὲν τῶν λινοπαμπάκων ἔγιναν Χριστιανοί, ἄλλοι δὲ Τοῦρκοι.

([2]) Ἰδ. Edwin Pears, Turkey and its people. London 1912. σ. 266. A. Παπαδοπούλου, Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς ἀσιατικῆς Ἑλλάδος σ. 43 κἑξ. L. Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas τ. 1 (1880) σ. 189.

([3]) Contre les larbares de l'Orient 1918 σ. 17.

Ἐν πρώτοις οἱ καλούμενοι *Ζεϊμπέκοι* ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Λυδίᾳ δὲν εἶναι γνήσιοι Τοῦρκοι ἀλλὰ μῖγμα ἑλληνοτουρκικὸν πιθανῶς, μὲ παραδόσεις ἰδιαιτέρας. Ὁ Texier ([1]) γράφει περὶ αὐτῶν :

«Il est certain, d'après leurs traits et leurs habitudes, qu'ils ne sont pas de race ottomane; ils n'habitent que les villages du mont Tmolos et du Messogis; on peut les considérer, sans crainte de se tromper grandement, comme les restes des races aborigènes, qui habitaient ces montagnes». Ὁ Cuinet ([2]) τοὺς θεωρεῖ ἀπογόνους τῶν Θρᾳκῶν, ἡ δὲ Encyclopaedia Britannica ([3]) καὶ ὁ Wilson ([4]) τῶν ἀρχαίων Καρῶν. Ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν ὅτι μόνον ὑπὸ κρανιολογικὴν ἢ σωματολογικὴν ἔποψιν δύναται νὰ γίνεται λόγος περὶ ἀρχαίων Καρῶν ἢ Θρᾳκῶν ἢ Λυδῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ὅτι κατὰ τὸν μεσαίωνα μόνον Ἕλληνες ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ, ὄχι Κᾶρες οὔτε ἄλλοι ἰθαγενεῖς. Ἑπομένως ἀφοῦ οἱ Ζεϊμπέκοι δὲν εἶναι καθαροὶ Τοῦρκοι, πιθανώτατα πρόκειται περὶ μίγματος ἑλληνοτουρκικοῦ· οἱ φεύγοντες τὴν τουρκικὴν τυραννίαν τῶν πόλεων Ἕλληνες ἡνώθησαν εἰς τὰ ὄρη μετὰ Τούρκων νομάδων.

Δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν Τοῦρκοι καὶ οἱ τουρκόγλωσσοι τῆς Λυκίας, Καρίας καὶ Παμφυλίας οἱ καλούμενοι Ταχτατζῆδες ([5]). Κατὰ τὸν Luschan οἱ Ταχτατζῆδες εἶναι ἐξωτερικῶς καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον Μωαμεθανοί, πράγματι δ' ἔχουσιν ἴδια ἔθιμα θρησκευτικά, πίνουν οἶνον, τρώγουν χοί-

---

([1]) Asie Mineure, Description géographique, historique et archéologique 1862 σ. 281.

([2]) La Turquie d'Asie τ. 3 σ. 350.

([3]) τ. 5 (1876) σ. 102.

([4]) Handbook for travellers in Asia Minor σ. [66].

([5]) Ἰδ. Von Luschan, Die Tachtadschy und andere Uberreste der alten Bevölkerung Lykiens ἐν Archiv für Anthropologie τ.

ρειον κρέας, δὲν τηροῦν τὰς προσευχὰς τὰς μωαμεθανικάς. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς μισοῦν καὶ λέγουν περὶ αὐτῶν ὅτι διαπράττουν ὄργια, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές· ἡ συκοφαντία αὕτη—παρόμοιόν τι ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν περὶ τῶν πρώτων Χριστιανῶν—ἔλαβεν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀποστροφῆς τῶν Ταχτατζήδων πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου βίου τὸν ὁποῖον διάγουσιν. Ὅλα ταῦτα δεικνύουν ὅτι οἱ Ταχτατζῆδες δὲν εἶναι Τοῦρκοι οὔτε τὴν καταγωγὴν οὔτε τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ προῆλθον ἐκ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Λυκίας.

Συγγένειαν θρησκευτικὴν καὶ ἐθνολογικὴν πρὸς τοὺς Ταχτατζῆδες δεικνύουν καὶ οἱ Μπεκτασῆδες τῆς Λυκίας, τοὺς ὁποίους οἱ Τοῦρκοι μισοῦν ὡς μὴ γνησίους Μωαμεθανούς, ἀλλ᾽ ἐν μέρει κρυφοὺς Χριστιανούς (1).

Οἱ Κιζιλμπάσηδες (=ἐρυθροκέφαλοι) εὑρίσκονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν ἀρχαίαν Γαλατίαν πρὸ πάντων καὶ τὴν Παφλαγονίαν. Ἴσως πρόκειται περὶ ἐθνολογικοῦ μίγματος ἑλληνοπερσικοῦ ἢ ἑλληνοκουρδικοῦ· οἱ Κιζιλμπάσηδες προσποιοῦνται τὸν Μωαμεθανόν, ἀλλὰ τελοῦσι καὶ πολλὰς χριστιανικὰς τελετάς, ἄλλας μυστικά, ἄλλας φανερά. Ἐπιτρέπουν εἰς τὰς γυναῖκάς των νὰ ἐξέρχωνται ἀκάλυπτοι, πίνουν οἶνον, τρώγουν χοιρινὸν κρέας, πιστεύουσιν εἰς τὴν μετεμψύχωσιν, ἀποδίδουν σεβασμὸν εἰς δένδρα τινὰ καὶ λίθους. Ὑπὸ τῶν Τούρκων μισοῦνται ὅπως καὶ οἱ Ταχτατζῆδες (2).

Οὔτε οἱ νομάδες τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας, οἱ Γιουροῦκοι εἶναι γνήσιοι Τοῦρκοι, τοὐναντίον μάλιστα δεικνύουν συμπά-

---

19 (1891) σ. 31. Ταχτατζῆδες=ξυλοκόποι, διότι ἀσχολοῦνται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ὑλοτομίαν καὶ τὸν πριονισμὸν σανίδων.

(1) von Luschan, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 36.

(2) Περὶ τῶν Κιζιλμπάσηδων ἴδ. Oberhummer und Zimmerer, Durch Syrien und Kleinasien, σ. 393. Fitzner, Anatolien 1902 σ. 23. Κ. Λαμέρα, Τὸ μικρασιατικὸν πρόβλημα 1918 σ. 34 Pears, Turkey and its people 1912 σ. 263.

θειαν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἔχουσί τινα χριστιατικὰ ἔθιμα. Κατὰ πόσον ἀνεμίχθησαν μεθ᾽ Ἑλλήνων δὲν δύναται ἀκόμη μετά τινος βεβαιότητος νὰ λεχθῇ. Ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ εἰδικὴ ἔρευνα περὶ τούτου. (1) Ὁ Ramsay τοὺς θεωρεῖ Ἀσιάτας καθαρούς.

Ὥστε πλὴν τῶν κρυφῶν Χριστιανῶν, οἵτινες ἀναμφισβητήτως εἶναι Ἕλληνες, ὑπάρχουσι φυλαὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, αἱ ὁποῖαι οὔτε ἐθνολογικῶς, οὔτε θρησκευτικῶς εἶναι Τοῦρκοι, ἂν καὶ φέρονται ὡς τοιοῦτοι. Τοὐναντίον συμπαθοῦσι πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ θὰ δεχθῶσι χριστιανικὴν διοίκησιν εὐχαρίστως καὶ εὐπειθέστατα. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Τούρκων τῶν πόλεων, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἴπομεν, ἕνεκα τῆς ἀναμίξεως μετὰ πολλῶν Χριστιανῶν ἔχασαν τὸν μογγολικὸν τύπον, διατηροῦνται ἀκόμη πολλαχοῦ πολλαὶ χριστιανικαὶ παραδόσεις μετὰ τόσων αἰώνων τουρκικὴν κατάκτησιν. Τούτων τῶν παραδόσεων ἡ λεπτομερὴς ἔρευνα θὰ παρεῖχεν ἴσως ἐκπληκτικὰς ἀποκαλύψεις καὶ θὰ ἐφώτιζεν οὐσιωδῶς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐξισλαμίσεων καὶ τῶν ἀναμίξεων τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Τούρκων (2). Ὁ Ramsay διηγεῖται (3) ὅτι εἰς τὰ Θυάτειρα (Ak - Hissar, Ἀξάριον) ἐπὶ τζαμίου στρογγυλοῦ, ἀρχαίας Χριστιανικῆς ἐκκλησίας, εἶναι τοποθετημένος σταυρὸς, τὸν ὁποῖον ὁ ἰμάμης τοῦ τζαμίου θεωρεῖ τὸ στήριγμα τοῦ οἰκοδομήματος· ἂν ἀφῃρεῖτο ὁ σταυρὸς, θὰ ἔπιπτε τὸ τζαμί! Τοιαῦτα φαινόμενα ἀπαντῶσι συχνότατα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

---

(1) Περὶ Γιουρούκων ἴδ. Μιχ. Τσακύρογλου, Περὶ Γιουρούκων. Ἐθνολογικὴ μελέτη. Ἐν Ἀθήναις 1891. Κ. Λαμέρα, Τὸ μικρασιατικὸν πρόβλημα σ. 33. W. Ramsay, The intermixture of Races in Asia Minor σ. 33. E. Pears, Turkey and its people σ. 27.

(2) Περί τινων χριστιανικῶν ἐθίμων τῶν Τούρκων ἴδ. Λαμέρα, Τὸ Μικρασιατικὸν πρόβλημα σ. 30. Ramsay, The Intermixture of Races in Asia Minor σ. 20.

(3) The Intermixture of Races in Asia Minor σ. 21.

Περὶ τῶν Τούρκων τῶν πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπικρατεῖ γενικῶς ἡ γνώμη ὅτι εἶνε ἀγαθοί, φιλήσυχοι πολῖται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Τουρκομάνους, τοὺς νομάδας τοῦ ἐσωτερικοῦ, οἱ ὁποῖοι εἶνε πολεμικώτεροι καὶ ἀγριώτεροι. Ταῦτα δεικνύουν ἐπίσης τὴν ἀνάμιξιν μετὰ πολλοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος καὶ παρέχουσι τὴν ἐλπίδα ὅτι ὑπὸ Χριστιανικὴν διοίκησιν θὰ ἀποβῶσι πολύτιμον στοιχεῖον πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν Τούρκων. — Εἶναι ἀληθῶς περίεργον φαινόμενον ἡ μοναδικὴ τῶν Τούρκων ἀνικανότης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας. Ἴσως οὐδεὶς ἄλλος λαὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐφάνη τόσον ἀνίκανος οἰκονομικῶς. Ὁ λόγος τοῦ φαινομένου πρέπει νὰ ζητηθῇ κατὰ πρῶτον εἰς τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενον *Ἱερὸν Νόμον* (Σερί). Δυνάμει τούτου «*πᾶσα χώρα, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰμάμης κυριεύει, μοιράζεται μεταξὺ τῶν πιστῶν εἴτε ἀφήνεται ἀπέναντι πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου· τοὺς αἰχμαλώτους δύναται νὰ φονεύσῃ ὁ Ἰμάμης ἢ νὰ τοὺς κάμῃ σκλάβους ἢ καὶ νὰ τοὺς ἀφήσῃ ὡς ὑπηκόους τῶν πιστῶν*» (¹). Κατὰ τὸν Hartmann (²) «*κατ' ἀρχὴν ἡ ἰσλαμικὴ ἐξουσία ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων ἀπετέλεσε πολιτείαν ἁρπακτικὴν καὶ στρατιωτικήν. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἁρπακτικῆς ταύτης πολιτείας, ἡ καταστροφὴ δηλ. τῶν ἀπίστων διὰ τῆς στρατιωτικῆς κατακτήσεως δὲν ἐπραγματοποιήθη*».

Ἀφοῦ ἡ ἁρπαγὴ τῆς περιουσίας τῶν κατακτωμένων ἢ ἡ παραχώρησις τῆς ζωῆς ἀντὶ χρημάτων ἐπιτρέπεται ἢ ἐπιβάλλεται ἐ-ὸ τοῦ Κορανίου καὶ τοῦ Ἱεροῦ Νόμου, διατὶ νὰ πορίζεται ὁ Τοῦρκος τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου

(¹) Carl von Sax, Geschichte des Machtverfalls der Turkei σ. 7.

(²) Martin Hartmann, Die Islamische Verfassung und Verwaltung ἐν Hinnebergs, Kultur der Gegenwart II, 1 σ. 72.

του; Διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀνέπτυξαν οἰκονομικὸν βίον, ἀλλ' ἔζησαν διὰ τῆς ἁρπαγῆς τῆς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν, τῶν ὁποίων βαθμηδὸν ἐπέφερον τὴν οἰκονομικὴν καταστροφήν.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πλούτου κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἠνάγκασε τὸ πλεῖστον τῶν μὴ ἐξισλαμισθέντων Ἑλλήνων νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἔδαφος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Πρὸ πάντων εἰς τὸν Καύκασον καὶ τὴν Ῥωσσίαν κατέφυγον οἱ Ἕλληνες κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος (1491) καὶ κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα καὶ κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον (¹). Ὅσον ἐκέρδισεν ἡ Ρωσσία ἐκ τῆς ἐμπορικῆς καὶ πλουτολογικῆς ἱκανότητος τῶν Ἑλλήνων, τόσον ἔχασεν ἡ Μικρὰ Ἀσία ἐκ τῆς φυγῆς αὐτῶν. Πλὴν τῶν σφαγῶν, τῆς ἀμαθείας, τῆς στρατολογίας συνετέλεσε καὶ ἡ ἁρπαγὴ τοῦ πλούτου, ἡ καταστροφὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

Ἀκριβῶς διότι ἡ ἁρπαγὴ τῆς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν ἐθεωρήθη νόμιμος, διὰ τοῦτο ἐπεκράτησεν ἡ ἐξαγορὰ διὰ χρημάτων τῶν θέσεων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους χωρὶς νὰ θεωρῆται τοῦτο διαφθορά.

Οἱ Χριστιανοὶ ἐδιδάχθησαν δίδοντες χρήματα ὄχι μόνον νὰ σώζωσι τὴν ζωήν των, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιτυγχάνωσι διέξοδον εἰς τοῦ Τούρκου τὴν τυραννικὴν πολιτείαν. Πολλοὶ δὲ Εὐρω-

(¹) Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Καυκάσου ἴδ. Ἰωάννου Κάλφογλου, Οἱ Ἕλληνες ἐν Καυκάσῳ σ. 91, 99, 111. Θεολόγου Παναγιωτίδου, Ὁ ἐν Ρωσσίᾳ Ἑλληνισμὸς 1919. A. Dirr, Anthropologische und ethnographische Ubersicht über die Völker des Kaukasus ἐν Petermanns Mitteilungen 1912, 1 σ. 136. Περὶ τῆς ἑλληνοτουρκικῆς διαλέκτου τῶν Ἑλλήνων τῆς Μαριουπόλεως ἴδ. Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft τ. 28 (1874) σ. 562, 576.

παῖοι δεκάζοντες Τούρκους ὑπαλλήλους ἐλάμβανον μεγάλα οἰκονομικὰ προνόμια ἐν Τουρκίᾳ καὶ μόνον ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους ἐγίνοντο συνήγοροι ἢ θαυμασταὶ τῆς τουρκικῆς πολιτείας.

Καὶ ἡ ἱστορία τῶν πολιτικῶν προνομίων, τὰ ὁποῖα κατώρθωσαν πολλαὶ ἐπαρχίαι ἢ νῆσοι ἑλληνικαὶ νὰ λάβουν παρὰ τῶν Τούρκων, ἑρμηνεύεται ἐν πολλοῖς διὰ τῶν χρηματολογικῶν λόγων. Τὰ θρησκευτικὰ βεβαίως προνόμια, τὰ ὁποῖα παρεχωρήθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν τὸ 1453, ἑρμηνεύονται ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν ἀνεγνώρισεν ὁ Μεχμὲτ ὁ Κατακτητής, καὶ ἐκ τοῦ ἀρχαίου καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων(¹). Τὰ πολιτικὰ ὅμως προνόμια, σκιά τις αὐτοδιοικήσεως παραχωρηθεῖσα κατὰ καιροὺς εἰς διάφορα τμήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πρὸ πάντων εἰς νήσους, δὲν θὰ ἐδίδοντο ἄνευ χρηματικῶν χορηγιῶν· ἐχρησίμευσαν δὲ ταῦτα ἀκριβῶς νὰ δείξουν ὅτι ὅπου ὁ τουρκικὸς ζυγὸς ἦτο ἐλαφρότερος, οἱ Ἕλληνες ἐδείχθησαν καὶ εἰς αὐτοδιοίκησιν ἱκανώτατοι καὶ οἰκονομικῶς ἀνεπτύχθησαν. Ἡ νῆσος Χίος ὑπὸ πρωτότυπον σχεδὸν ἐγχώριον διοίκησιν συνεκέντρωσε πρὸ τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 πληθυσμὸν ἄνω τῶν 100000 καὶ ἀνέπτυξε μέγα ἐμπόριον καὶ σημαντικὴν βιομηχανίαν. Παρόμοιόν τι συνέβη εἰς τὰ Δωδεκάνησα· ὑπὸ τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν προνομιακὴν ἀνεπτύχθησαν βραχώδη μικρὰ νησιά, ὅπως ἡ Σύμη, ἡ Κάλυμνος καὶ τὸ Καστελλόριζο, καθ᾿ὃν χρόνον ἡ εὐφορωτάτη καὶ μεγάλη Ρόδος παραμείνασα ἄνευ προνομίων ἔπαθεν ἐλάττωσιν πληθυσμοῦ καὶ πλούτου (²). Ἡ Κάλυμνος ἔχει πληθυσμὸν σήμερον 25,000, ἡ Σύμη 20,000 καὶ

(¹) Edwin Pears, Turkey and its people 1912 σ. 337 Bertrand Bareilles, les Turcs, ce que fut leur empire 1917 σ. 75.

(²) Περὶ τῶν προνομίων τῶν νήσων ἴδ. Jeanne Stéphanopoli, Les îles de l' Egée. Leurs privilèges. Athènes 1912.

τὸ Καστελόριζο 12,000. Ἡ παραχώρησις λοιπὸν τῶν πολιτικῶν προνομίων ἔδειξεν ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀσφυκτικὴν τουρκικὴν διοίκησιν κατεπνίγοντο, διηρπάζοντο οἰκονομικῶς, ἔφευγον, τὰ διατελοῦντα ὑπό τινα αὐτοδιοίκησιν τμήματα ἀνεπτύσσοντο καὶ ἐπλούτουν. Τὸ παράδειγμα τοῦτο χρησιμεύει ἐπίσης εἰς τὴν ἱστορικὴν καταδίκην τῆς τουρκικῆς διοικήσεως.

Ἓν μέσον πορισμοῦ χρημάτων ὑπῆρξε καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν αἰχμαλώτων. Εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους πολέμους ἐζητοῦντο αἰχμάλωτοι παντοιοτρόπως, διότι καὶ ὅταν δὲν ἐξισλαμίζοντο ἐπωλοῦντο καὶ παρεῖχον εἰσόδημα εἰς τοὺς Τούρκους σχεδὸν πάγιον. Τοὺς Χριστιανοὺς αἰχμαλώτους συνήθως ἐξηγόραζον ἐξ εὐσεβείας ἄλλοι Χριστιανοί, Ἕλληνες ἢ Εὐρωπαῖοι καὶ ἡ ἐλπὶς αὕτη τοῦ κέρδους ἔσωζε πολλοὺς ἀπὸ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ ἢ τῆς σφαγῆς. Ἡ αὐτὴ ἐλπὶς τοῦ κέρδους ἔσωσε πολλοὺς Χριστιανοὺς Ἕλληνας ἢ Ἀρμενίους κατὰ τὸν μεγάλον Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ὅτε οἱ Νεότουρκοι ἐπανέφερον τὸ προσφιλὲς εἰς τοὺς Τούρκους σύστημα τῆς πωλήσεως Χριστιανῶν(¹). Ἀφοῦ τοῦτο ἔγινε σήμερον ὑπὸ τῶν Τούρκων τῶν θεωρουμένων πλέον ὑπὸ πολλῶν Εὐρωπαίων ὡς πολιτισμένων(²), δύναται ἕκαστος νὰ φαντασθῇ τί ὑπέφερον οἱ Χριστιανοὶ εἰς τοὺς παρελθόντας αἰῶνας. (³)

(¹) Ἴδ. Alaux et Puaux, Le déclin de l' Hellénisme 1916. σ. 63.

(²) Γάλλος διανοούμενος, ὁ Pierre Loti δὲν ἐντράπη νὰ συνηγορῇ θορυβωδῶς ὑπὲρ τῶν πολιτισμένων Τούρκων καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων.

(³) Ἐκ σειρᾶς τουρκικῶν ἐγγράφων ἐκ Χίου ἐκδιδομένων κατ' αὐτὰς ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Μαυροπούλου παραθέτομεν τὴν ὑπ' ἀριθ. 217 ἐπίσημον πρᾶξιν πωλήσεως Χριστιανῶν :

«Χοτζέτιον τοῦ Ἱεροδικείου Χίου

»Ὁ Ἰμβραὴμ, υἱὸς Ζαλὴλ, ἐργάτης θαλάσσης τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ναυτικοῦ προσωρινῶς διαμένων ἐν Χίῳ, ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδικαστικοῦ

Ἐθεωρήσαμεν ὡς κυριωτάτην αἰτίαν τῆς διαρπαγῆς τῆς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν ἀνικανότητα αὐτῶν νὰ διαγωνισθῶσιν ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου. Ἐὰν τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα δὲν θεωρηθοῦν ἀρκετά, ἂς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἑξῆς γεγονὸς περὶ τῆς τουρκικῆς ἀνικανότητος. Ὅταν οἱ Ἄγγλοι κατέλαβον τὴν Κύπρον τὸ 1879 εὗρον τοὺς Ἕλληνας εἰς οἰκτρὰν οἰκονομικὴν κατάπτωσιν, τοὺς δὲ Τούρκους ὅλους σχεδὸν εὐποροῦντας διὰ τῆς ἁρπαγῆς. Μετὰ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν ἀγγλικὴν διοίκησιν, ἡ ὁποία μὲ κάθε τρόπον ἐπροστάτευσε τοὺς Τούρκους, οἱ Ἕλληνες ἔφθασαν εἰς ἀκμὴν καὶ πλοῦτον, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνταγωνισθῶσιν ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου κατέπεσαν οἰκονομικῶς. Ἐξέλεξα ἐπίτηδες τὸ παράδειγμα τῆς Κύπρου, ὅπου δὲν δύναται νὰ χωρέσῃ καμμιὰ ἀμφιβολία περὶ ἀδικίας τῶν Ἄγγλων. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐν Κύπρῳ μὲ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν δὲν ἠδυνήθησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ διατηρήσουν τὸν κεκτημένον πλοῦτον καὶ νὰ διαγωνισθοῦν οἰκονομικῶς πρὸς τοὺς Χριστιανούς, δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἀναπτύξουν ἐμπόριον καὶ βιομη-

---

Συμβουλίου καὶ παρουσίᾳ τοῦ τε δούλου αὐτοῦ Νικολάου διαβεβαιώσαντος τὴν ἰδιότητά του ταύτην, Γραικοῦ τὴν ἐθνικότητα, μετρίου ἀναστήματος, μελανοφθάλμου, μὲ ὀφρῦς συνηνωμένας, καὶ τοῦ Παρασκευᾶ φορολογουμένου Χριστιανοῦ, ἐξέθηκε καὶ ὡμολόγησε τὰ ἑξῆς :

»Ἐπώλησα ἀμετακλήτως καὶ παρέδωκα τῷ εἰρημένῳ Παρασκευᾶ τὸν ὡς ἄνω δοῦλον ἀντὶ τριακοσίων γροσίων, τιμήματος ὅπερ καὶ ἔλαβεν. Ἐφ' ᾧ ἐγράφη τὸ παρὸν κατ' αἴτησιν.

»Τῇ 20 Ζηλκαδὲ 1127 (6)17 Νοεμβρίου 1715)».

(Οἱ μάρτυρες)

Περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν αἰχμαλώτων πβ. καὶ Κ. Ἀμάντου, Ἡ ἅλωσις τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων (Χιακὰ Χρονικὰ τ. 4) σ. 58. Jehannot, Voyage de Constantinople pour le rachat des captifs. Paris 1732.

χανίαν καὶ πλοῦτον ἐν διαγωνισμῷ πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἐν τῷ μέλλοντι δοθῇ εἰς αὐτοὺς εὐκαιρία, θὰ ἐπαναλάβουν τὴν συστηματικὴν ἁρπαγὴν τῆς χριστιανικῆς περιουσίας, ὅπως ἔκαμαν οἱ δῆθεν ἐξευρωπαϊσθέντες Νεότουρκοι.

Τουρκικὸς πολιτισμός. — Ἐὰν ἤθελέ τις ἐρωτήσει ποῖα ὑπῆρξαν τὰ ἰδεώδη τῶν Τούρκων, μία μόνη ἀπάντησις θὰ ἐδίδετο: ἐξόντωσις τῶν Χριστιανῶν διὰ σφαγῆς ἢ ἐξισλαμίσεως ἢ οἰκονομικῆς καταστροφῆς. Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἱστορίαν τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων καὶ κατακτήσεως πλὴν τῶν καταστροφῶν δὲν βλέπει κανεὶς ἄλλο ἔργον θετικὸν καὶ ἐκπολιτιστικόν, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ συμβῇ. Οἱ Τοῦρκοι πρὶν γίνουν φανατικοὶ Μουσουλμᾶνοι, ἦσαν ἄγριοι νομάδες καὶ ὡς τοιοῦτοι δὲν ἐνόουν κατ' οὐδένα τρόπον τὸν χριστιανικὸν πολιτισμὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸν ὁποῖον ἑπομένως κατέστρεφον. Βαθμηδὸν μέρος τῶν Τούρκων, τὸ ἐκλεκτότερον ἐδιδάχθη παρὰ τῶν Χριστιανῶν τὸν βίον τῶν πόλεων καὶ ἐξημερώθη ὀλίγον, ἀλλὰ καὶ τότε δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὰ κληρονομικὰ ἔνστικτα, τὴν ἀσιατικὴν ἀγριότητα· ἀπὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος προσετέθη εἰς ταῦτα ὁ φανατισμὸς τῆς θρησκείας τῆς Μουσουλμανικῆς, ἡ ὁποία ἐνίσχυσε τὴν ὑπάρχουσαν ἀντίθεσιν πολιτισμῶν καὶ ἐνέπνευσε τὰ ἰδεώδη τῶν ἐξισλαμίσεων, τῶν σφαγῶν, τῆς ἁρπαγῆς τῆς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν. Ὀνομαστὸς γνώστης τῆς τουρκικῆς ἱστορίας, ὁ Hammer(¹) θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τοὺς Τούρκους συνιστᾷ νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι εἶναι ὀπαδοὶ τοῦ Ἰσλάμ, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνέχεται ἄλλην θρησκείαν, ἀλλ' ἐπιδιώκει τὴν ὑποταγὴν πάντων καὶ ὠθεῖ ἀδιαλείπτως εἰς πολέμους καὶ κατακτήσεις.

Τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα στοιχεῖα, τὰ ἀσιατικὰ νομαδικὰ ἔνστικτα καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ Μωαμεθανισμοῦ μᾶς ἑρμηνεύουν

(¹) Geschichte des osmanischen Reiches τ. 4 σ. 682 ἔκδ. δευτ.

τὴν τουρκικὴν ἱστορίαν. Καθ᾽ ὅλον τὸ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Χριστιανισμὸς διετέλεσεν ὑπὸ ἀγωνίαν. Πολλάκις ἐπεζητήθη(1) ἡ ὁλικὴ σφαγὴ τῶν Χριστιανῶν, ἡ ὁποία ἀπεσοβήθη ὑπὸ τῶν χρηματολογικῶν ὑπολογισμῶν. Ἀλλ᾽ ἂν δὲν ἐσφάγη ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός, ἐμαρτύρησε κυριολεκτικῶς· δὲν ὑπάρχει ταπεινωτικὸν μέσον, βασανιστήριον, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἂν αὐτὴν τὴν στιγμὴν καθ᾽ ἣν ὁ Τοῦρκος ζητεῖ τὸ ἔλεος τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης, μεταχειρίζεται ἀκόμη ὅλα τὰ βασανιστικὰ μέσα (2) κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ποία περιγραφὴ θὰ ἤρκει διὰ νὰ ζωγραφήσῃ τὰ μαρτύρια τῶν Χριστιανῶν, Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων πρὸ πάντων κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας; Ὁ Τοῦρκος εὑρίσκει ἡδονὴν εἰς τὴν καταστροφήν, ὅπως καὶ ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Βούλγαρος. Καταστρέφει, βασανίζει καὶ μόνον ἀπὸ εὐχαρίστησιν. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἱστορικὸς Philippson (3), *«Ὁ Τοῦρκος γνωρίζει μόνον τὸν φανατισμὸν τῆς καταστροφῆς, διότι ἡ καταστροφὴ καθ᾽ ἑαυτὴν, τοῦ προξενεῖ ἡδονήν, ἀσφαλῶς δὲ δυνάμεθα τὴν κατάπτωσιν τοῦ σημερινοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου γενικῶς ν᾽ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Τουρκισμοῦ.»*

Ὅστις εὑρίσκει ἡδονὴν εἰς τὴν καταστροφήν, δὲν δημιουργεῖ. Ἓν παράδειγμα τῆς ἀνικανότητος τῶν Τούρκων εἶνε καὶ τὸ ἑξῆς: τὴν Τουρκίαν διηύθυναν ἀπ᾽ ἀρχῆς μέχρι τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἐξισλαμισθέντες Χριστιανοί. Οἱ μεγαλύτεροι Βεζύραι καὶ ναύαρχοι καὶ στρατηγοὶ προῆλθον ἐξ Ἑλλήνων, Ἀρμενίων, Ἀλβανῶν, Σλάβων καὶ Οὔγγρων ἐξισλαμισθέντων(1). Αὐτοῦ τοῦ Μεχμὲτ τοῦ Κατακτητοῦ, ὅστις ἦτο μᾶλλον τῶν ἄλλων μορφωμένος, δύο σύμβουλοι σημαίνοντες, ὁ Μαχμοὺτ Πασᾶς Μιχάλογλους (ἐκ τοῦ γένους τῶν Φιλανθρωπηνῶν) καὶ ὁ Ροὺμ-Μωχαμὲτ Πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες (2).

(1) Π. χ. τὸ 1642 ἐπὶ Σουλτὰν Ἰμπραὴμ, Hammer τ. 3 σ.. 278.

(2) **Κατὰ τὴν ἐφετινὴν κατοχὴν τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων στρατιῶται καὶ πολῖται περιπεσόντες εἴς τινας μάχας εἰς αἰχμαλωσίαν ἐπεταλώθησαν, ἐσταυρώθησαν ἠκρωτηριάσθησαν, ἐπριονίσθησαν, ἐκάησαν, ἐσουβλίσθησαν, ὑβρίσθησαν κατὰ τρόπον ἀκατονόμαστον, ἐνῷ εἴς τινα Κοινοβούλια Χριστιανικὰ ἐγίνοντο πληρωμέναι ἐπερωτήσεις ὑπὲρ τῶν Τούρκων! Περὶ τῶν μαρτυρίων τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου ἰδ. Τὸ προσφυγικὸν ζήτημα ὑπὸ Α. Π(απαδοπούλου) ἐν τῇ *Πολιτικῇ Ἐπιθεωρήσει* τοῦ 1917 καὶ τὴν *Μαύρην Βίβλον* τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου 1919.**

(3) Hellwald's Kulturgeschichte 4 ἔκδ. τ. 4 σ. 588.

Ἡ Ἱστορία Πολιτικὴ (3) γράφει περὶ τοῦ Κατακτητοῦ: *«παρὰ φίλων καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν, οὓς εἶχε πλησίον αὐτοῦ καὶ* ***ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν.*** *Οἱ γὰρ Ἀγαρηνοὶ ἦσαν ἀγράμματοι καὶ ἀμαθεῖς πολλὰ, ὥστε κόπτοντες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν.»* Πρὸ πάντων εἰς τὰς σχέσεις των μετὰ τῆς Εὐρώπης μετεχειρίσθησαν Χριστιανοὺς, ὡς διερμηνεῖς κατ᾽ ἀρχὰς καὶ πρέσβεις.

Γενικῶς δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἐργασία πολιτισμοῦ ἐγίνετο μόνον διὰ τῶν νεωστὶ ἐξισλαμισθέντων ἢ τῶν Χριστιανῶν. Εἰς προηγούμενα δὲ κεφάλαια παρετηρήσαμεν ὅτι καὶ εἰς τοὺς πολέμους ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπίλεκτοι νέοι Χριστιανοὶ ἐξισλαμιζόμενοι.

Οἱ Τοῦρκοι ὄχι μόνον ὑπῆρξαν ἀνίκανοι νὰ δημιουργήσωσι ἀλλὰ καὶ ἠμπόδιζον μὲ κάθε τρόπον, μὲ ἀπίστευτον μικρολογίαν τὴν ἐργασίαν τῶν Χριστιανῶν. Αὐτὴ ἡ οἰκοδομὴ ἢ ἐπισκευὴ οἰκίας ἠμποδίζετο διὰ νὰ ἐκβιασθῇ χρῆμα(4). Ἐννοεῖται ὅτι ἵδρυσις ἢ ἐπισκευὴ Ἐκκλησίας εἰς παλαιοτέρους χρό-

(1) Ἴδ. Gelzer, Geistliches und Weltliches aus dem Orient σ. 180.

(2) Hammer, δευτ. ἔκδ, 1, 812.

(3) Ἔκδ. Bekker σ. 26.

(4) Bertrand Bareilles, Les Turcs σ. 72.

νους καὶ σχολείου εἰς νεωτέρους ἦτο μέγα ζήτημα, διὰ τὸ ὁποῖον οἱ Χριστιανοὶ ἔπρεπεν ἐπὶ μῆνας νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ πληρώσωσι διὰ νὰ τὸ ἐπιτύχωσι.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας τίνα πολιτισμὸν ἠδύναντο νὰ δημιουργήσωσιν οἱ Τοῦρκοι; Ἡ πενιχρὰ ποίησις καὶ ἡ χρονογραφία ἡ τουρκικὴ ἔχει χαρακτῆρα ἀσιατικὸν καὶ εἶναι ἀπομίμησις τῆς περσικῆς ἢ ἀραβικῆς(1). Κατ᾽ ἀπομίμησιν τῶν Ἀράβων καὶ Σελδτσούκων ἔκτισαν τζαμιὰ καὶ ἀνάκτορα καὶ κρήνας δι᾽ Ἑλλήνων ἢ ἄλλων Χριστιανῶν τεχνιτῶν. Εἶναι διὰ τοῦτο πολὺ περίεργον ὅτι ὁ Wirth (2) ἀμφιβάλλει ἂν ἡ Ἀναγέννησις ἤκμασε περισσότερον ἐν Ρώμῃ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει!

Τὴν καταστρεπτικὴν δρᾶσιν τῶν Τούρκων, τὴν τελείαν ἀνικανότητα προσαρμογῆς τινος πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν ἀναγνωρίζουσιν ὀνομαστοὶ εὐρωπαῖοι σοφοί, ὧν τινας σημειοῦμεν ἐνταῦθα: Ὁ διάσημος Gustave le Bon γράφει περὶ τῆς τουρκικῆς διοικήσεως (3) : «Personne n'ignore aujourd'hui ce que sont les provinces soumises à la Turquie, et il serait inutile de nous étendre longuement sur ce point. On peut résumer les plus impartiales appréciations en disant qu'un pays sans administration aucune, ne serait pas plus mal gouverné.» Ὁ Philippson διδάσκει (4) ὅτι ***οἱ Τοῦρκοι ἐν γένει εἰς τὸν πολιτισμὸν οὐδέποτε κατώρθωσάν τι, ἀλλ᾽ ἔδρασαν πάντοτε μόνον ὡς αἱμοχαρεῖς καὶ***

(1) Πβ. Weil, Geschichte der islamitischen Völker 1866 σ. 481.

(2) Geschichte der Turkei σ. 8. «Fast hätte man zweifelhaft sein können, wo in der Rennaissance die höhere Blüte zu finden war, in Rom und Wien oder in Stamboul!»

(3) La civilisation des Arabes 1886 σ. 641.

(4) Hellwald's Kulturgeschichte ἐκδ. τετάρτη τ. 3 σ. 711; Die Türken haben überhaupt auf dem Gebiet der Kultur niemals etwas geleistet, sondern nur als blutige, alle Kultur zerstörende und zudem fanatische Eroberer gewirkt haben.»

προσέτι φανατικοὶ κατακτηταὶ καὶ καταστροφεῖς πολιτισμοῦ. » Καὶ ἀλλαχοῦ (1): «Εἶναι δυνατὸν νὰ γράψωμεν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης χωρὶς νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς Τούρκους οὐδὲ ἅπαξ... οὐδὲν κατώρθωσαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.... οὐδὲ λογοτεχνίαν κἂν ἰσάξιον τῆς περσικῆς καὶ ἀραβικῆς ἐπέτυχον νὰ δημιουργήσουν. Οἱ Τοῦρκοι μόνον ἐξήλειψαν, κατέστρεψαν καὶ τὸ ὀλιγώτερον ἐσταμάτησαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ἦλθον εἰς ἐπικοινωνίαν.» Καὶ ὁ ὀνομαστὸς Ἄγγλος ἱστορικὸς Freemann (2): «Ὁ Ὀθωμανὸς εἶναι ἀκόμη ἀφύσικον ἀπόφυμα ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ γωνίᾳ τῆς Εὐρώπης. Δὲν δύναται ν᾽ ἀποβῇ πραγματικὸς τρόφιμος τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν δύναται νὰ λάβῃ πραγματικὰς ῥίζας ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Δύναται μόνον νὰ διαμένῃ διὰ παντὸς ὁ ξένος καὶ βάρβαρος ἔπηλυς, ὁποῖος ὑπῆρξε κατὰ τὴν πρώτην του ἄφιξιν.»

Εἶναι βεβαίως περιττὸν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας. Ὑπάρχει φόβος κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ μὴ τελειώσωμεν ποτέ, διότι ἀτελεύτητοι εἶναι οἱ Εὐρωπαῖοι οἱ διαγνώσαν-

(1) Ἐνθ. ἀνωτ. 4, 579. «Man kann sehr wohl eine Kulturgeschichte Europas schreiben, ohne der Türken auch nur einzigmal zu erwähnen .... Sie haben nichts für die Entwicklung des menschlichen Geistes geleistet.... sie haben es nicht einmal zu einer Litteratur gebracht, welche jener ihrer islamitischer Glaubensgenossen, der Perser und Araber, ebenbürtig wâre; sie haben nur vertilgt, zerstört und im allergünstigsten Falle jene welche mit ihnen in Berührung kamen in ihrem Kulturgange aufgehalten.»

(2) Historical Essays. Third Series 1876 σ. 396 : «The ottoman still is an unnatural excrescence on the south-eastern corner of Europa. He cannot become a real pupil of Christian civilization he cannot take real root on European soil ; he can only remain for ever the alien an barbarian intruder which he was at his first coming.»

τες τὴν ἀνικανότητα τῶν Τούρκων νὰ προσαρμοσθῶσιν εἰς τὸν χριστιανικὸν πολιτισμόν. Ἀφοῦ τοῦτο δὲν ἔγινε μετὰ τόσους αἰῶνας συμβιώσεως μετὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ μάλιστα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, δὲν θὰ γίνῃ πλέον. Καὶ μετὰ ἑκατὸν ἔτη θὰ κάμουν οἱ Τοῦρκοι, ἐὰν δύνανται, ὅ,τι ἔκαμαν οἱ Νεότουρκοι, ἀφ᾽ ὅτου ἀνέλαβον νὰ διοικήσουν τὴν Τουρκίαν, θὰ διαρπάσουν δηλ. τὸν χριστιανικὸν πλοῦτον, θὰ ἐξισλαμίσουν, θὰ σφάξουν, θὰ ἐπαναλάβουν ἑπομένως ὅ,τι κάμνουν ἀπὸ τόσων αἰώνων.

Μόνον εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων ὀφείλεται ἡ διατήρησις τῆς Τουρκίας μέχρι τοῦδε, ὄχι εἰς ἀναγνώρισιν ἱκανότητός τινος ἐκπολιτιστικῆς. Τοῦτο ἐπιστοποίησε τὸ κοσμοϊστορικῆς σημασίας ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς Τούρκους ὁ πρόεδρος τῆς Συνδιασκέψεως τῶν Συμμάχων Georges Clemenceau, ἐκ τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ δημοσιεύσωμεν ἐνταῦθα τὸ ἑξῆς τοὐλάχιστον ἀπόσπασμα, καθὼς ἐτηλεγραφήθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐφημερίδας:

«(Τὸ Συμβούλιον τῶν Συμμάχων») *εἶνε εὐμενῶς διατεθειμένον πρὸς τὸν τουρκικὸν λαόν, τοῦ ὁποίου θαυμάζει τὰ ἐξαίρετα προτερήματα, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ μεταξὺ τῶν προτερημάτων τούτων καὶ τὴν ἱκανότητα πρὸς διακυβέρνησιν ξένων φυλῶν. Τὸ πείραμα διήρκεσε περισσότερον ἢ ὅσον ἔπρεπε... ὥστε νὰ μὴ ὑπολείπεται ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἱστορία ἀναγράφει πολυαρίθμους ἐπιτυχίας τῶν Τούρκων, ἐπίσης δὲ καὶ πολυαρίθμους ἀποτυχίας τουρκικάς, ἔθνη κατακτηθέντα καὶ ἔθνη λυτρωθέντα.... Ἐν τούτοις ἐν ταῖς μεταβολαῖς ταύταις δὲν εὑρίσκεται καμμία περίπτωσις ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Ἀσίᾳ ἢ ἐν Ἀφρικῇ, καθ᾽ ἣν τὴν ἐγκατάστασιν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας ἐπί τινος χώρας ἠκολούθησεν ἐλάττωσις τῆς ὑλικῆς εὐημερίας καὶ καταστροφὴ τοῦ πολιτισμοῦ της. Καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῆς Εὐρώπης καὶ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς τῆς Συρίας, τῆς*

Ἀραβίας, τῆς Ἀφρικῆς, ὁ Τοῦρκος μόνον καταστροφὴν ἐπέφερε πανταχοῦ ὅπου ἐνίκησεν. Οὐδέποτε ἀπεδείχθη ἱκανὸς ν᾽ ἀναπτύξῃ ἐν τῇ εἰρήνῃ ὅ,τι εἶχε κατακτήσει διὰ τοῦ πολέμου. Τὰ προτερήματά του δὲν τὰ ἀσκεῖ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην».

Τὸ περίφημον τοῦτο ἔγγραφον ἀπέδωκεν ὀρθῶς μὲ ὅλον τὸ διπλωματικόν του ὕφος τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς δράσεως τῶν Τούρκων.

Τοῦρκοι ἢ Φράγκοι; — Κλείοντες τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Τούρκων ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς γνώμης, ἡ ὁποία ὑπό τινων ἡμετέρων λογίων διατυπώνεται, ὅταν γίνεται σύγκρισις Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι. Ὅπως πολλοὶ Εὐρωπαῖοι ἐκ πλάνης ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ πιστεύουν εἰς τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἱκανότητα τῶν Τούρκων — συντελεῖ εἰς τοῦτο καὶ ἡ πολεμικότης τῶν Τούρκων—οὕτω καὶ πολλοὶ Ἕλληνες ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν προσέχοντες πολὺ εἰς τὰ σφάλματα τῶν Ἰταλῶν (Ἑνετῶν, Γενοβέζων) καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἀπατώμενοι ἐκ τῆς ἀκμῆς τῶν ἐπαρχιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔτυχον προνομίων παρὰ τῶν Τούρκων καὶ διὰ τοῦτο ηὐτύχησαν, καταλήγουν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι διὰ τῶν Τούρκων ἐσώθημεν. Ἐνῷ κάμνουν τὸ λάθος νὰ συνάγουν ἐξ εἰδικῶν περιπτώσεων γενικὰ συμπεράσματα, λησμονοῦν περιέργως ὅτι ἑκατομμύρια Ἑλλήνων ἐσφάγησαν, ἐξισλαμίσθησαν, ἔφυγαν εἰς Ῥωσσίαν, Αὐστρίαν καὶ Ῥουμανίαν. Ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς τοῦ Μεσαίωνος, ἡ Μικρὰ Ἀσία παρ᾽ ὀλίγον νὰ χάσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας, τὸ ὁποῖον θὰ καθίστα προβληματικὴν πλέον ἔπειτα τὴν ὕπαρξιν τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος. Οἱ Ἕλληνες ηὐτύχησαν προσωρινῶς ὑπὸ τοὺς Τούρκους μόνον ἐφ᾽ ὅσον εἶχον προνομιακὴν αὐτοδιοίκησιν, τὴν ὁποίαν οὗτοι παρεχώρουν ἐξ ἀνάγκης καὶ διὰ λόγους χρηματολογικούς, ὄχι ἐκ πνεύματος πολιτικοῦ φιλελευθέρου. Νὰ μὴ γίνεται λοιπὸν σύγχυσις. Οἱ Φράγκοι ἐξ ἄλλου ἠγγάρευσαν Ἕλληνας, ἐταπεί-

νωσαν, ἐξεμεταλλεύθησαν αὐτοὺς οἰκονομικῶς, ἀλλὰ δὲν κατέστρεψαν ἑκατομμύρια, δὲν ἠδύναντο ὡς Εὐρωπαῖοι Χριστιανοὶ μόνον νὰ καταστρέφουν, ἀλλ' ἑκόντες ἢ ἄκοντες συνετέλουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἑλλήνων. Ἐκ τῶν Φράγκων κυρίως ἀπαίσιοι ὑπῆρξαν μερικοὶ σταυροφόροι, οἱ Νορμανδοὶ καὶ οἱ Καταλάνοι. Οἱ Γάλλοι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀττικῇ ὠφέλησαν.

Ἀληθῶς ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τὸν μεσαίωνα οἱ Ἕλληνες μετέβαλον τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς ἑλληνικόν, πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ Εὐρωπαῖοι οἱ ἐρχόμενοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν θὰ ἐγίνοντο βαθμηδὸν Ἕλληνες, ὅπως καὶ ἔγιναν. Ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς τὰς νήσους τί ἴχνη ἀφῆκεν ἡ Φραγκοκρατία; Ὀλίγα κτήρια καὶ ὀλίγα ὀνόματα δεικνύοντα τὸ πλῆθος τῶν ἐλθόντων ἐκ τῆς Δύσεως. Τὸ Βυζάντιον ἔδειξεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐκινδύνευεν ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Δύσεως, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ νομίζομεν ὅτι σήμερον, μετὰ τοὺς διωγμοὺς μάλιστα τῶν Νεοτούρκων εἶναι ἐντροπὴ νὰ γράφεται πλέον ἡ γνώμη ὅτι διὰ τῶν Τούρκων ἐσώθημεν. Ὄχι δὲν ἐσώθημεν, ἀλλὰ κατεστράφημεν, ὠλιγοστεύσαμεν, ἐμείναμεν ὀπίσω εἰς τὸν πολιτισμόν. Ἄνευ τῶν Τούρκων, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν ἔκαμναν οἱ Φράγκοι εἰς τὴν Ἀνατολήν, θὰ ἤμεθα σήμερον μέγα καὶ πολιτισμένον Κράτος.

Εἶναι ἀληθῶς ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ὁ εἰπὼν ἐν στιγμῇ ἀγωνίας ἐθνικῆς «κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκου ἢ καλύπτραν λατινικήν» ἐτιμωρήθη δεόντως διὰ τὴν βλασφημίαν ταύτην. Ὅταν μετὰ τὴν ἅλωσιν προσῆλθεν εἰς τὸν Μεχμὲτ Κατακτητὴν διὰ νὰ προσκυνήσῃ δουλικώτατα καὶ διὰ δώρων μεγάλων ἀποκτήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ Σουλτάνου, οὗτος ἀφοῦ τοῦ ἥρπασεν ὅλην του τὴν μεγάλην περιουσίαν, ἐθανάτωσε πρῶτον τοὺς δύο υἱούς του ἐνώπιόν του καὶ κατόπιν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Λουκᾶν Νοταρᾶν (¹). Τοιοῦτον

ὑπῆρξε συνήθως τὸ τέλος τῶν φιλοτούρκων.

Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ προσθέσω εἰς τὰ ἀνωτέρω τὴν ὀρθὴν γνώμην ψυχροῦ παρατηρητοῦ, τοῦ Διονυσίου Θερειανοῦ (²):

«Τί θὰ συνέβαινεν, ἂν οἱ Φράγκοι καθίσταντο, ἀντὶ τῶν Τούρκων δεσπόται τῶν Ἑλλήνων; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς ἕτερον παραπλήσιον ἐρώτημα Γερμανῶν φιλολόγων, τί θὰ συνέβαινεν ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐνίκων τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, τί δὲ ἂν οἱ περὶ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον Μακεδόνες διεπεραιοῦντο εἰς τὴν Ἀσίαν; Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς ἐπίλυσιν τοιούτων προβλημάτων. Ὁ μέγας δοὺξ Νοταρᾶς καὶ σὺν αὐτῷ πάντες οἱ Βυζαντινοὶ χαλεπῶς φέροντες τὴν θρασεῖαν καὶ ἀλαζονικὴν τῶν Φράγκων συμπεριφοράν, ἐκ πάσης δὲ ψυχῆς βδελυσσόμενοι τὴν ἀκόρεστον τῶν Παπικῶν φιλοκτημοσύνην, ἐνόμισαν ὅτι τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ προτιμοτέρα ἦτο ἡ δεσποτεία ἡ τουρκική. Ταύτην δὲ τὴν δόξαν ἠσπάσατο καὶ ἀπεδέξατο καὶ ὡς κανόνα καὶ μέτρον ἔταξεν ἑαυτῇ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία. Ἀλλ' οὐδενὶ ἐπιτρέπεται νὰ εἴπῃ ἐκ τῶν προτέρων ἀπολύτως ὅτι ὑπὸ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θὰ περιίστατο εἰς παντελῆ ὄλεθρον. Ἐκ τῶν ὑστέρων μάλιστα κρίνων δύναταί τις εὐλόγως νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οἱ ἐν στιγμῇ φρικώδους ψυχικῆς ὀδύνης ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς Νοταρᾶ ἐξαγγελθέντες λόγοι ἐλέγχονται ἐν μέρει ψευδεῖς ἐκ τῶν πρότερον καὶ ὕστερον συμβάντων. Ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον οὐδαμῶς ἐξελατίνισε τοὺς αὐτόθι οἰκοῦντας ἀλλὰ καὶ συνήργησεν εἰς τὴν ἐπὶ τὸ πολεμικώτερον ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Οὐδὲν σημαίνει ἂν ἐν Σύρῳ, ἐν

(¹) Φραντζῆ, Χρονικὸν σ. 291 κἑξ.

(²) Δ. Θερειανοῦ, Ἀδαμάντιος Κοραῆς τ. 1 (1889) σ. 34.

Τήνῳ, ἐν Θήρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Κυκλάδων νήσων ὑπελείφθησαν, ὡς λείψανα τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας, ὀλίγαι καθολικῶν χιλιάδες. Τί κατώρθωσαν οἱ Φράγκοι ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις, ἐν Χίῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ρόδῳ καὶ ὅπου ἄλλοθι ἐκυριάρχησαν; Οὐ μόνον δὲν ἐξεφραγκίσθησαν οἱ Ἑπτανήσιοι, οἱ Χῖοι, οἱ Κρῆτες, οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Ῥόδιοι, ἀλλὰ καὶ διεφύλαξαν ἀνθηρὰν ὅλως καὶ ἀνέπαφον τὴν συναίσθησιν τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς των. Ποῦ οἱ Φράγκοι τῆς Χίου, ἥτις διετέλεσεν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Γενουηνσίων ἀπὸ τοῦ 1346 μέχρι τοῦ 1566; Τί ἔγιναν οἱ Φράγκοι τῆς Κρήτης, ἥτις ἐθήτευσεν ὑπὸ λατινικὴν τὸ θρήσκευμα κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1650; Ποῦ οἱ Φράγκοι τῆς Κύπρου, ἥτις ὑπέστη ἐπὶ τετρακόσια σχεδὸν ἔτη τὸν ζυγὸν λατινοφρονούντων ἡγεμόνων; Ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ οἱ Φράγκοι ἔποικοι ἐξηλληνίσθησαν ἐντὸς πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, ὁ δὲ πληθυσμὸς ἦτο ἁπανταχόθι ἀκραιφνῶς ἑλληνικός, ὁπότε, ἐπιδραμόντες οἱ Τοῦρκοι διέσπασαν τὴν γεωγραφικὴν καὶ ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων ἑνότητα· οὐχὶ ἐλάχιστον μέρος τοῦ πρώην γνησίου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐξισλαμίσθη τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων· οἱ ὀλίγοι ἐν Ἑπτανήσῳ Φράγκοι οὐδὲν παρενέβαλον ἐμπόδιον εἰς τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν τῶν Ἰονίων Νήσων, ἔνιοι δὲ τούτων ἤθλησαν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἢ ἀπέθανον ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· οἱ ἑκατοντακισχίλιοι ὅμως Μουσουλμάνοι τῆς Κρήτης ὑπῆρξαν δυσκαταγώνιστον πρόσκομμα εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας τῆς μάρτυρος μεγαλονήσου, οὗ πρὸ πολλοῦ δὲ ὡς μέγιστον ἐπιχείρημα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μικτοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἠπείρου προετάχθη ἡ πληθὺς τῶν αὐτόθι Μωαμεθανῶν. Ἕνεκα τῆς παρεισβολῆς τῶν Τούρκων ἐντὸς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ γεωγραφικὴ τῶν Ἑλλήνων ἑνότης, ἥτις ἔδει νὰ ἦναι τὸ κύριον ἑνιαίου κράτους συστατικόν διερράγη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ Ἕλληνες ὁμοιάζουσι πρὸς στράτευμα διαμεμερισμένον εἰς πολλὰς φάλαγγας ἀλλήλων διεστώσας καὶ μὴ δυναμένας

νὰ συμπυκνωθῶσιν εἰς μίαν ὅλην, συμπαγῆ καὶ ἀδιαίρετον στρατιάν, διότι ἐν τοῖς κενοῖς, τοῖς ἀνὰ μέσον τῶν φαλάγγων, ὑπάρχουσι διεσφηνωμένα ἐχθρικὰ τάγματα».

Ἀληθῶς μόνον οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ καταστρέφουν χωρὶς νὰ κινδυνεύουν νὰ ἐξελληνισθοῦν, ἐνῷ οἱ Φράγκοι ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀμέσως.

Διὰ τοῦτο οἱ Γερμανοὶ τελευταῖον ἐπεδίωξαν διὰ τῶν Τούρκων τὴν ῥιζικὴν ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ νὰ μὴ ὑποστῶσι τὴν ἐπίδρασίν των καὶ ἀναμιχθῶσι μετ' αὐτῶν, ἀλλὰ διατηρήσωσι τὴν αὐτοτέλειάν των τὴν ἐθνικὴν καὶ κυριαρχήσωσι καὶ οἰκονομικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐν περιστώσει νίκης(1).

Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν καταλύσαντες τὸ ἑλληνικὸν κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέστρεψαν τὸν πληθυσμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν χωρὶς μέχρι τοῦδε νὰ δείξωσιν ὅτι ἀντικαθιστῶντες τοὺς Ἕλληνας ὑπηρετοῦν καλύτερον τὴν ἀνθρωπότητα.

---

(1) Οὗτος εἶναι ὁ κύριος λόγος τῆς ἐπιχειρηθείσης ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσιας. Εἶναι δυστυχῶς ἔργον Γερμανικόν! Ἰδ. L. Maccas, L'Hellénisme de l'Asie Mineure 1919 σ. 130 Π. Κοντογιάννη, Ἡ Ἑλληνικότης τῶν νομῶν Προύσης καὶ Σμύρνης 1919 σ. 73.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Εἴδομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ μέγα μέρος ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Ἀσιανῶν ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη καὶ ἐπροφύλαξαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ Τουρκισμοῦ. Ἐδημιούργησαν προσέτι ἴδιον χριστιανικὸν πολιτισμὸν, τὸν ὁποῖον μετέδωσαν εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην. Ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς, οἱ Σύροι, οἱ Ἴβηρες, οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Σλάβοι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐδιδάχθησαν κατὰ τὸν ἕνα ἢ ἄλλον τρόπον παρὰ τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλλήνων. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰταλοὶ ἀπηλλάγησαν τὸν ἔνατον αἰῶνα τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας διὰ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πολιτισμοῦ μεταδοθέντος ἐκεῖθεν περαιτέρω εἰς τὴν Δύσιν.

Τὸ πολύτιμον τοῦτο στοιχεῖον ὑπέκυψεν ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ ἐπολεμήθη καὶ ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ματαίως ἐζήτει βοήθειαν. Ὁ πληθυσμός του ἠλαττώθη, ὁ πολιτισμός του ἐσταμάτησεν· ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις, ἡ ὁποία διὰ τοῦ Πλήθωνος ἐφάνη τόσον εὔελπις πρὸ τῆς Ἁλώσεως, ἀνεκόπη, ὅπως καὶ πᾶσα πνευματικὴ κίνησις. Οὐδέποτε εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε ζοφερωτέρα πνευματικῶς ἐποχὴ τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, τοῦ ἐπακολουθήσαντος τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν. Μόνον εἰς τὴν φραγκοκρατουμένην Ἑλλάδα ἐξηκολούθουν αἱ Μοῦσαι νὰ παρηγοροῦν τὸν Ἑλληνισμόν. Ὅταν κατελήφθη ἡ Κρήτη, ἔπαυσε καὶ ἡ μεγάλη ἐκεῖ ποιητικὴ κίνησις, ἡ ὁποία μᾶς ἔδωκε ἔργα ἀξιόλογα, θὰ μᾶς ἔδιδε δὲ πιθανῶς καὶ ἀριστουργήματα καὶ θὰ ἔλυεν ἴσως καὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἔκτοτε. Μόνη ἡ Ἑπτάνησος δὲν εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ ὑποδουλωθῇ εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀποστέλλῃ διδασκάλους καὶ ἄλλους πνευματικοὺς ἀρχηγοὺς εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα. Ὅπως ἄλλοτε ἄλλα τμήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἤκμαζον καὶ διηύθυνον, οὕτω ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἡ Ἑπτάνησος διε-

τήρησε τὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν, τὸν ὁποῖον διὰ τῶν τέκνων της ἔστελλε βαθμηδὸν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Ἐφ᾽ ὅσον ἤκμαζον οἱ Τοῦρκοι, ἡ καταστροφὴ καὶ αἱμορραγία τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦτο τόση, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ἂν καὶ ἐνωρὶς ἤρχισε τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας ὄχι πλέον ἐν τῇ ἀσιατικῇ ἀλλ᾽ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι. Μόνον, ἀφοῦ δι᾽ ἐπανειλημμένων πολέμων, πρὸ πάντων τῆς Ρωσσίας, ἐθραύσθη ἡ δύναμις ἡ ὀθωμανικὴ καὶ περιωρίσθησαν ἑπομένως αἱ καταστροφαί, αἱ σφαγαί, αἱ ἐξισλαμίσεις, αἱ ἁρπαγαί, ἐπληθύνθη ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν μικροῦ καὶ πτωχοῦ ὀρεινοῦ τμήματος τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἀγὼν οὗτος διεξαχθεὶς μὲ ἀνίσους δυνάμεις ἐπέτυχε μὲν τέλος τῇ βοηθείᾳ τῆς Εὐρώπης, ἀλλ᾽ ἐπέφερε θυσίαν ἄνω τῶν 500,000 ψυχῶν καὶ οἰκονομικὴν καταστροφὴν τοῦ ἐλευθερωθέντος τμήματος. Πρὸ πάντων ἡ ἀπώλεια τόσου ἐκλεκτοῦ ἀνθρωπίνου ὑλικοῦ δὲν ἦτο εὔκολον νὰ θεραπευθῇ. Οἱ ἐπικρίνοντες τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος λησμονοῦν συνήθως ὅτι πλὴν τῆς ἀπιστεύτου πτωχείας αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ Τουρκία καὶ ὁ κατ᾽ αὐτῆς ἑπταετὴς ἀγών, ἐπῆλθεν ἀπώλεια ἀνδρῶν ἐκλεκτῶν, ἑπομένως εὐεξήγητος εἶνε ἡ δυσκολία, μὲ τὴν ὁποίαν ἐβάδισε τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον εἰς τὸν πολιτισμόν. Ἀφοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἔγινεν αἰσθητὴ ἡ αἱμορραγία καὶ ἡ θυσία ἐκλεκτοῦ ἀνθρωπίνου ὑλικοῦ διὰ τοῦ Ναπολέοντος, πῶς δὲν θὰ ἐγίνετο ἐν Ἑλλάδι, ὅπου μάλιστα καὶ τὰ ἠθικὰ ἀποτελέσματα τῆς τουρκικῆς δουλείας, ἡ δυσπιστία πρὸς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν, ἡ τάσις πρὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὸ ψεῦδος ἐχρειάζοντο χρόνον διὰ νὰ ἐξαλειφθῶσιν; Ὁ κρίνων τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος θὰ τὴν ἐννοήσῃ μόνον ὅταν ἐξετάσῃ τὴν γένεσιν αὐτῆς ἐκ τῆς Τουρκικῆς καὶ παρακολουθήσῃ τὴν βαθμιαίαν, ἀλλ᾽ ἀσφαλῆ πρόοδον αὐτῆς. Θὰ ἴδῃ τότε ὅτι ὑπῆρξαν μὲν κακοί, ἅρπαγες, ἀνίκανοι, ἄδικοι ἀρχηγοί, ἀλλὰ περισσότεροι ἥρωες καὶ μάρτυρες,

εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται καὶ ὅλη ἡ πρόοδος τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος.

Βεβαίως ἠμφεσβητήθη ὑπὸ ξένων ὁ βαθμὸς τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἱκανότητος τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὑπὸ πολλῶν ἐνομίσθη ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶναι ἀνώτεροι ὡς πρὸς τοῦτο. Νομίζω ὅτι αἱ ἀμφισβητήσεις αὗται προῆλθον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν ἐμελετήθη λεπτομερῶς ἡ ἐξέλιξις τῆς προόδου τοῦ ἐλευθέρου καὶ δούλου Ἑλληνισμοῦ καὶ δὲν ἔγινε δεόντως καὶ εἰς τοὺς ξένους γνωστὴ αὕτη· οὔτε τῆς Ἐπαναστάσεως, οὔτε τοῦ Ἐλευθέρου Κράτους, οὔτε τῆς σχολικῆς καὶ λοιπῆς προόδου τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ ἐγράφη ἀκόμη ἡ λεπτομερὴς ἱστορία. Εἶναι λοιπὸν εὐεξήγητος ἡ πλάνη πολλῶν καλοπίστων ξένων, οἱ ὁποῖοι ἀπατηθέντες ὑπὸ τῆς δαιμονίας σλαβικῆς προπαγάνδας ἐνόμισαν πολλάκις ἄλλους χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀνωτέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι ὅταν γίνῃ γνωστὴ ἡ ὅλη πρόοδος τοῦ νεωτάτου Ἑλληνισμοῦ, ἡ ἠθική, ἡ πνευματική, ἡ ὑλικὴ καὶ συγκριθῇ πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς θὰ καταπλήξῃ καὶ τοὺς ξένους καὶ θὰ δείξῃ ὅτι ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν ἀποτελεῖ σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅλης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατωρθώσαμεν ὅλως διόλου νὰ ἀποβάλωμεν τὰ ἴχνη τῆς δουλείας. Ἀκόμη σήμερον συναντᾷ τις εὐκόλως ἀνθρώπους νὰ μὴ ἔχουν ἰδέαν νομιμότητος, δικαιοσύνης, φιλαληθείας, τῶν ἀρετῶν δηλ. αἱ ὁποῖαι εἶναι κατ᾽ ἐξοχὴν ἀναγκαῖαι διὰ τὴν πρόοδον τῶν Κρατῶν, διὰ τὸν πολιτισμόν. Τείνομεν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν μὲ ὅλας μας τὰς δυνάμεις, ἀλλ᾽ ἀκόμη δὲν κατωρθώσαμεν νὰ ἀνεχώμεθα τὴν ἐλευθέραν γνώμην τοῦ ἄλλου, ὅταν αὕτη δὲν συμφωνῇ μὲ τὴν ἰδικήν μας. Κρούσματα αὐθαιρεσίας, τυραννικότητος ἀπαντῶσιν ἀκόμη καθ᾽ ἑκάστην, ὡς τελευταῖα λείψανα μακρᾶς δουλείας. Ἀκόμη δὲν ἀνεπτύχθη ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, ἡ καλλιτεχνικὴ κίνησις, διότι αἱ

ἁπλούστεραι καὶ πρωτογενέστεραι ἀνάγκαι τοῦ πολιτισμοῦ ἀπασχολοῦν τὰ καλύτερα πνεύματα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ ἄλλας συνθήκας θὰ ἐδημιούργουν ἀνώτερον πνευματικὸν πολιτισμὸν ἀντάξιον τοῦ ἀρχαίου.

Ἀκόμη λοιπὸν δὲν ἐξηλείφθησαν τὰ ἴχνη καὶ αἱ ἀνάγκαι, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ἡ μακρὰ δουλεία. Τόση ἦτο ἡ καταστρεπτικὴ ἐπίδρασίς της! Ἀλλ᾽ ὅταν γνωσθῇ τί ἔγινεν, θὰ πεισθῇ ὁ κόσμος ὅτι ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμὸς δὲν ὑστερεῖ οὔτε τοῦ ἀρχαίου οὔτε τοῦ μεσαιωνικοῦ. Ἰδιαιτέρως ὁ μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ξένων(1) ὡς ἐκλεκτὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον κατώρθωσε παρὰ τὴν καταπολέμησιν καὶ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Τούρκου νὰ ἀποτελέσῃ καὶ σήμερον τὸ κυριώτατον στοιχεῖον τοῦ ἐκπολιτισμοῦ τῆς χώρας. Ἀκριβῶς ἡ προσθήκη τῆς δυτικῆς Ἀσίας εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐκπολιτιστικῆς του ἀποστολῆς, διότι παρέχει τὰ ὑλικὰ μέσα καὶ περισώζει ἑκατομμύρια Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς διασπορᾶς. Ὅπως ἀντιθέτως ἡ κατάληψις τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὑπὸ ἐχθρικῆς δυνάμεως θὰ περιώριζε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰ ὑλικὰ μέσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἴσως θὰ ἠπείλει τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, οὕτω καὶ ἡ συνένωσις τῆς ἀσιατικῆς μετὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἀσιατικὴ Ἑλλὰς θὰ θρέψῃ πολὺν πληθυσμόν, ὅπως κατὰ τοὺς χρόνους μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα,, ἐνῷ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἔχει ὡρισμένα ὅρια καὶ ὡρισμένην δυνατότητα. Βεβαίως στρατιωτικῶς ἡ κατοχὴ ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τοῦ Αἰγαίου, τῆς ἀσιατικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς, εἶναι δύσκολος, ἀλλ᾽ εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ Ἑλλη-

(1) Βλ. Π. Κοντογιάννη, Ἡ ἑλληνικότης τῶν νομῶν Προύσης καὶ Σμύρνης—Ἀθῆναι 1919.

νισμοῦ ἀπομένει τὸ ζήτημα, πῶς θὰ παρακαμφθῇ ἡ δυσκολία αὕτη καὶ πῶς θὰ ἐξασφαλισθῇ διπλωματικῶς ἡ ἑνότης τοῦ ἀσιατικοῦ καὶ εὐρωπαϊκοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ δυσκολία εἶναι ἀθεράπευτος. Ὅπως λοιπὸν κατὰ τὸν μεσαίωνα τὰ ἑκατομμύρια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Θρᾴκης διετήρησαν τὸ Βυζάντιον καὶ ἐδημιούργησαν τὸν πολιτισμόν του—καὶ ἄνευ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν θὰ ὑπῆρχε Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς—οὕτω καὶ σήμερον ὑπάρχει ἡ βεβαιότης ὅτι ἡ Μικρὰ Ἀσία θὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν αὔξησιν τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, θὰ περιορίσῃ τὴν μετανάστευσιν, θὰ παράσχῃ τέλος τὰ ὑλικὰ μέσα μεγάλου πολιτισμοῦ. Ὁ ἔμπειρος γνώστης τῆς ἱστορίας τοῦ νεωτάτου Ἑλληνισμοῦ, ἰδίᾳ τοῦ μικρασιατικοῦ δὲν δύναται νὰ μὴ πιστεύσῃ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ μεγαλουργήσῃ πάλιν ταχέως.

Ἐνῷ λοιπὸν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Ἕλληνες ὄχι μόνον κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ τοὺς σημερινοὺς εἶναι ὁ ἐκπολιτιστικώτερος παράγων τῆς Ἀνατολῆς, ἀντιθέτως οἱ Τοῦρκοι ἀπεδείχθησαν τὸ καταστρεπτικώτερον αὐτῆς στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν παρέχει καμμίαν ἐλπίδα νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὸν χριστιανικὸν πολιτισμὸν τῆς Εὐρώπης. Ἐφ᾽ ὅσον παραμένουσι πιστοί εἰς τὸν Μουσουλμανισμὸν καὶ τὸ Ἱερὸν Δίκαιον τὸ στηριζόμενον εἰς αὐτὸν δὲν δύνανται νὰ δράσωσι διαφόρως ἢ μέχρι τοῦδε. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσπάθεια συμβιβασμοῦ τοῦ Ἱεροῦ Δικαίου καὶ τῆς χριστιανικῆς νομοθεσίας τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία ἐδοκιμάσθη πρὸ πάντων μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον (1856) καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Εὐρώπης δὲν ἔδωσεν ἀποτελέσματα εὐχάριστα, ὡς ἔδειξεν ἡ πολιτεία τῶν Νεοτούρκων. Ἰσοπολιτεία (¹) μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τούρ-

(¹) Πβ. Wirth, Türkische Geschichte σ. 66. L. Lamouche, La Péninsule balkanique 1899 σ. 117.

κων εἶναι ἀδύνατος εἰς τουρκικὸν κράτος. Ὁ Τοῦρκος παρέμεινε μέχρι σήμερον φανατικὸς στρατιώτης καὶ κατακτητής, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ ἐξευρωπαϊσθῇ. Τί σημαίνει ἐὰν οἱ τουρκόγλωσσοι καὶ Μωαμεθανοὶ κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ βιαίων μέσων, ἐξισλαμίσεων, μετοικισμῶν, σφαγῶν τῶν Χριστιανῶν κατήντησαν πολυαριθμότεροι αὐτῶν; Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον παρατηροῦμεν ὅτι ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐλαττοῦται, ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς ηὐξήθη κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα καταπληκτικῶς. Δύναταί τις μάλιστα νὰ προΐδῃ μετ᾽ ἀσφαλείας (¹) ὅτι, ὅπου περιορισθῇ τὸ τουρκικὸν Κράτος, ὁ πληθυσμὸς θὰ ἐλαττωθῇ ἔτι μᾶλλον, τοῦτο δ᾽ ἐπίσης δεικνύει τὴν παρακμὴν τῶν Τούρκων. Ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως δύναταί τις νὰ προείπῃ ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἐὰν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀνατολῆς μείνουν ἐλεύθεροι, θὰ χρειασθῶσι πάλιν τὴν χριστιανικὴν ἐργασίαν, ἄνευ τῆς ὁποίας θὰ παρακμάσωσι ταχύτερον. Μόνον ὑπὸ μακροχρόνιον χριστιανικὴν διοίκησιν πιθανὸν νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὸν χριστικὸν πολιτισμόν.

Ἀφοῦ λοιπὸν παρῆλθεν ἡ ἐποχὴ τῆς κατακτητικῆς βίας, οὐδὲν δικαιολογεῖ πλέον τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν. Ὄχι μόνον οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Σύροι καὶ οἱ Γεωργιανοὶ εἶναι ἀνώτεροι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ἠθικήν, πνευματικήν, ὑλικὴν καὶ ἑπομένως δὲν πρέπει πλέον νὰ ἄρχωνται ὑπὸ Τούρκων. Αἱ παραδόσεις τῶν λαῶν τούτων ἰδίᾳ τῶν Ἑλλήνων τοὺς φέρουν ταχέως εἰς τὴν δημιουργίαν μεγάλου πολιτισμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ὠφεληθοῦν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ πρὸ πάντων ὅσοι τουρκόγλωσσοι δὲν ἔχουσι συνείδησιν τουρκικήν, διότι πράγματι δὲν εἶναι οὔτε τὴν καταγωγὴν οὔτε τὴν θρησκείαν καθαροὶ Τοῦρκοι. Διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ὁ πολιτισμὸς εἰς τὴν

(¹) Πβ. Ramsay, The Intermixture of Races in Asia Minor σ. 42 κἑξ.

'Ανατολὴν πρέπει νὰ παύσουν νὰ ἄρχουν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι τὸν κατέστρεψαν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι προηγοῦντο εἰς τὸν πολιτισμὸν, νὰ μείνουν ὀπίσω. Τὴν ταχίστην ἀποκατάστασιν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν θὰ δώσῃ ἡ ἕνωσις τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀσιατικῆς Ἑλλάδος. Ἄνευ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας ὄχι μόνον κινδυνεύει ἡ κατέχουσα μόνον τὰ νοτιώτατα κράσπεδα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται εὐκόλως νὰ διορθώσῃ τὰς καταστροφὰς τῆς τουρκικῆς δουλείας καὶ νὰ δημιουργήσῃ ταχέως ἴδιον, μέγαν πολιτισμόν. Τοῦτο θὰ γίνῃ μόνον μετὰ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. Ἡ Μικρὰ 'Ασία ἤρχισε διὰ τοῦ Ὁμήρου τὴν δημιουργίαν τοῦ πρώτου μεγάλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ Μικρὰ 'Ασία πάλιν θὰ δημιουργήσῃ καὶ τὸν νέον μας πολιτισμόν.

ΤΕΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΩΝ

(ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ)

Ἐκδοθέντα :

1) Ἡ Ἑλληνικότης τῶν Νομῶν Προύσης καὶ Σμύρνης ὑπὸ Παντ. Μ. Κοντογιάννη.
2) Ἡ Θράκη καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐν αὐτῇ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ὑπὸ Σ. Ψάλτου Τόμ. Α΄.
3) Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἐθνικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξεταζόμενος ὑπὸ Λ. Α. Παπαδοπούλου.
4) Ἡ Δυτικὴ Θράκη καὶ οἱ Βούλγαροι ὑπὸ Στ. Κυριακίδου.
5) Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν μεσαίωνα ὑπὸ Κ. Ἀμάντου.
6) Ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῆς Βουλγαρικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν Βουλγαρικῶν κακουργιῶν πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Εἰρηνουπόλεως Φωτίου.

Πρὸς ἔκδοσιν :

Ἡ Βόρειος Ἤπειρος ὑπὸ Λ. Εὐαγγελίδου.

Ἡ Μικρὰ Ἀσία κατὰ τοὺς Χριστιανικοὺς χρόνους ὑπὸ Γ. Σωτηρίου.

Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν ὑπὸ Γ. Σακκάρη.

Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ Παντ. Μ. Κοντογιάννη.

Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου